

Het sierteeltcentrum Boskoop

<https://hdl.handle.net/1874/359246>

A. qu. 192, 1941

HET SIERTEELTCENTRUM
BOSKOOP

JAN VAN WIJK

HET SIERTEELTCENTRUM BOSKOOP

BIBLIOTHEEK UNIVERSITEIT UTRECHT

3148 552 1

HET SIERTEELTCENTRUM BOSKOOP

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN
DOCTOR IN DE LETTEREN EN WIJSBE-
GEERTE AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE
UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR-
MAGNIFICUS Dr. H. R. KRUYT, HOOG-
LEERAAR IN DE FACULTEIT DER WIS- EN
NATUURKUNDE, VOLGENS BESLUIT VAN
DE SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN
DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT
DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE EN VAN
DE FACULTEIT DER WIS- EN NATUUR-
KUNDE TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG
30 MEI 1941, NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

JAN VAN WIJK,
GEBOREN TE 's-GRAVENHAGE

KEMINK EN ZOON — Domplein 2 — UTRECHT

AAN DE NAGEDACHTENIS
VAN MIJN VADER.

Nu mijn academische opleiding op het punt staat afgesloten te worden, moge ik een woord van grooten dank richten tot allen, die medewerkten aan mijn wetenschappelijke vorming.

In het bijzonder breng ik U, Hooggeleerden van Vuuren, Hooggeachten Promotor, mijn dank voor hetgeen U mij voor mijn leven, vooral in den tijd, dat ik als Uw assistent werkzaam was, meegaf.

Den Burgemeester, den Secretaris en den Hoofdcammies ter secretarie van Boskoop, alsmede den Heer Ir. C. Ph. Moerlands, voormalig Directeur van de Rijkstuinbouwschool, zij hier mijn erkentelijkheid betuigd voor de vele inlichtingen, welke ik mocht ontvangen.

INLEIDING

Boskoop, een gemeente in het Zuid-Hollandsche weidegebied, met een naam welke tot ver buiten onze grenzen bekend is, is een plaatsje dat den sociaal-geograaf als studieobject in hooge mate aantrekt.

Het typische eenzijdige productieproces, waarom alles in de gemeente draait, met zijn fleurige en solide artikelen heeft de belangstelling van een ieder die iets om plant of bloem geeft. Vandaar dan ook de groote bekendheid, welke het plaatsje geniet.

Opmerkelijk is het dan ook, dat er over deze streek veel meer op tuinbouwtechnisch dan op historisch of geografisch gebied geschreven is. Groot is het aantal artikelen waarin de verschillende producten en de wijze van telen beschreven worden; uiterst spaarzaam daarentegen zijn de gegevens welke het ons mogelijk maken een inzicht in den groei van dit sierteeltcentrum te krijgen. Steeds zijn het weer dezelfde schrijvers die men tegenkomt bij het opsporen der daartoe noodige gegevens.

In de volgende studie is een poging gedaan, om aan de hand van moeizaam verkregen, nochtans spaarzame gegevens, van uit den gezichtshoek van den sociaal-geograaf een inzicht te verkrijgen in de problemen, welke zich in het sierteeltcentrum Boskoop voordoen. Moge het gelukt zijn hiermede een kleine bijdrage geleverd te hebben om de kennis van dit deel van ons Vaderland te vergrooten.

HOOFDSTUK I

BEGRENZING EN BESCHRIJVING VAN HET GEBIED

Wanneer men van het sierteeltcentrum Boskoop een studie wil maken, is het begrijpelijk, dat men niet kan volstaan met alleen de gemeente Boskoop te bestudeeren.

Het zou wel zeer toevallig zijn, indien de grenzen der gemeente geheel zouden samenvallen met die van het gebied van één bepaald productieproces, i.c. het boomkweekersbedrijf. Immers de eerste worden in hoofdzaak bepaald door historische en administratieve invloeden, terwijl de tweede afhankelijk zijn van de geboden mogelijkheden alsmede het technisch kunnen der menschen.

In het onderhavige geval omvat de grens van het sierteeltcentrum, die dus getrokken is met als criterium: één en het zelfde productieproces, een grooter gebied dan de grens van de gemeente Boskoop.

Deze gemeentegrens loopt zooals een blik op de topografische kaart ¹⁾ ons doet zien, in het Noorden langs de Padensche Wetering, den Otweg en den Groeneweg. In het Oosten langs den westelijken dijk van den Polder Middelburg. De zuidelijke grens loopt even ten Noorden van den Nieuwen Kerkweg, langs de z.g. Landscheiding naar het N.W., van het eind van deze scheiding westelijk naar de Gouwe, ter hoogte van den Ouden Vliet, volgt daarna de Gouwe tot aan den ringdijk van den Voorofsch en Polder, verder langs dezen dijk tot aan het stoomgemaal, vervolgens op Spruijtdam, aan den Noordeinderweg gelegen, aan. Deze laatste vormt tezamen met de Kootkade, welke weer op de Padensche wetering uitkomt de westelijke grens der gemeente.

Zooals reeds gezegd werd, omvat de grens van het sierteelt-

1) Chromotopografische Kaart, schaal 1 : 25000, blad 442, Boskoop.

centrum een grooter gebied. Buiten het oppervlak van de gemeente Boskoop kan men hiertoe nog rekenen de polders Rijnveld en Nesse, liggend in het gebied der gemeente Alphen aan den Rijn. Ook in de gemeente Hazerswoude liggen terreinen, welke men tot het centrum moet rekenen, zoo de polder Loete, welke geheel door de sierteelt in beslag genomen is, verder nog deelen van den polder Rietveld en den Ambachtspolder, alsmede een strook grond tusschen de Kootkade en den weg Boskoop-Hazerswoude. Van Reeuwijk zijn het voornamelijk eenige perceelen in den polder Randenburg en bij den Tempel, een buurtschap Z.O. van Boskoop, welke laatste echter niet met het sierteeltcentrum verbonden zijn. In de gemeente Waddinxveen zijn maar heel weinig terreinen voor sierteelt in gebruik.

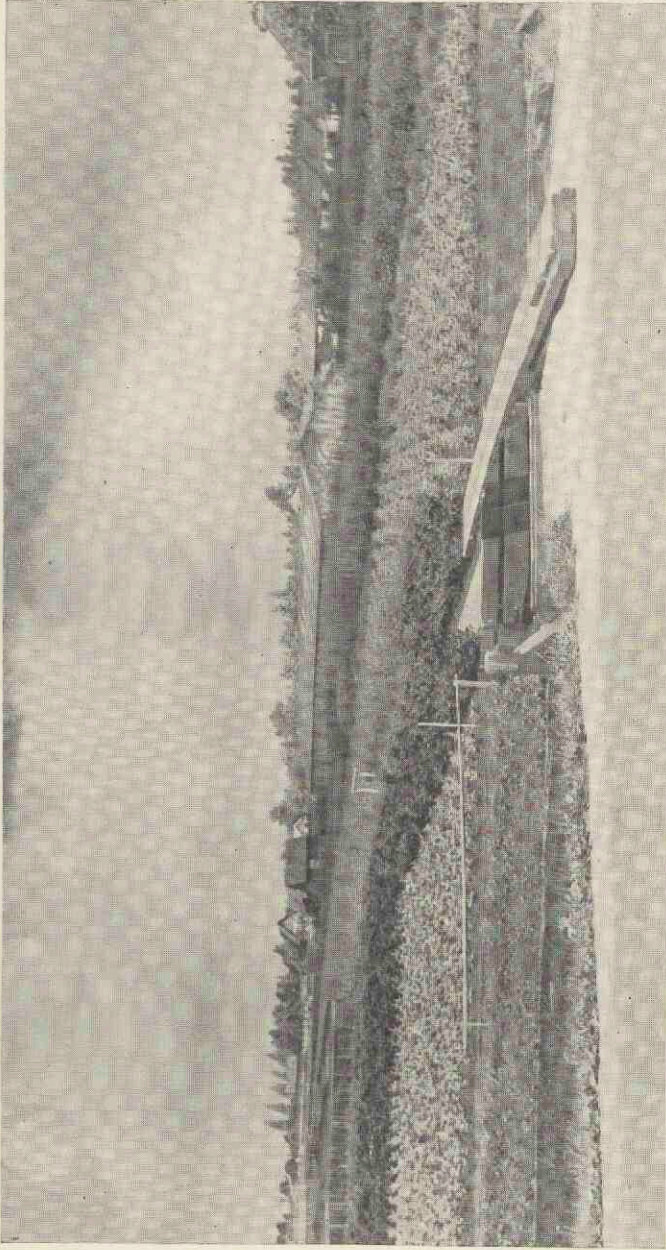
Een begrenzing als hierboven aangegeven, dus een waarbij verschillende deelen van gemeenten in één gebied vallen met een zelfde productieproces, stelt den onderzoeker voor moeilijkheden bij het verkrijgen der statistische gegevens, die, aangezien de gemeente de kleinste administratieve eenheid is, niet altijd zijn op te lossen. Daarom zal men in sommige gevallen het best doen een in Boskoop gevonden verschijnsel met zijn verklaring in de andere gemeenten te toetsen.

Door overeenstemming in het productieproces in de gemeente Boskoop en de gebiedsdeelen der andere gemeenten, is er op velerlei gebied een nauw contact ontstaan. Dit contact is niet alleen cultuur-technisch maar ook administratief en sociaal. Het is dan ook onmogelijk om Boskoop als gemeente los te maken uit het centrum, anderszijds zijn echter ook de omliggende gebieden zoo nauw met Boskoop verbonden, dat de gang van zaken daar niet goed te begrijpen is als men Boskoop niet in de beschouwing betreft.

Het zoojuist begrensde gebied, is gelegen ter weerszijden van de rivier de Gouwe en wordt doorsneden door den straatweg Benthuizen—Boskoop—Draaibrug—Reeuwijk.

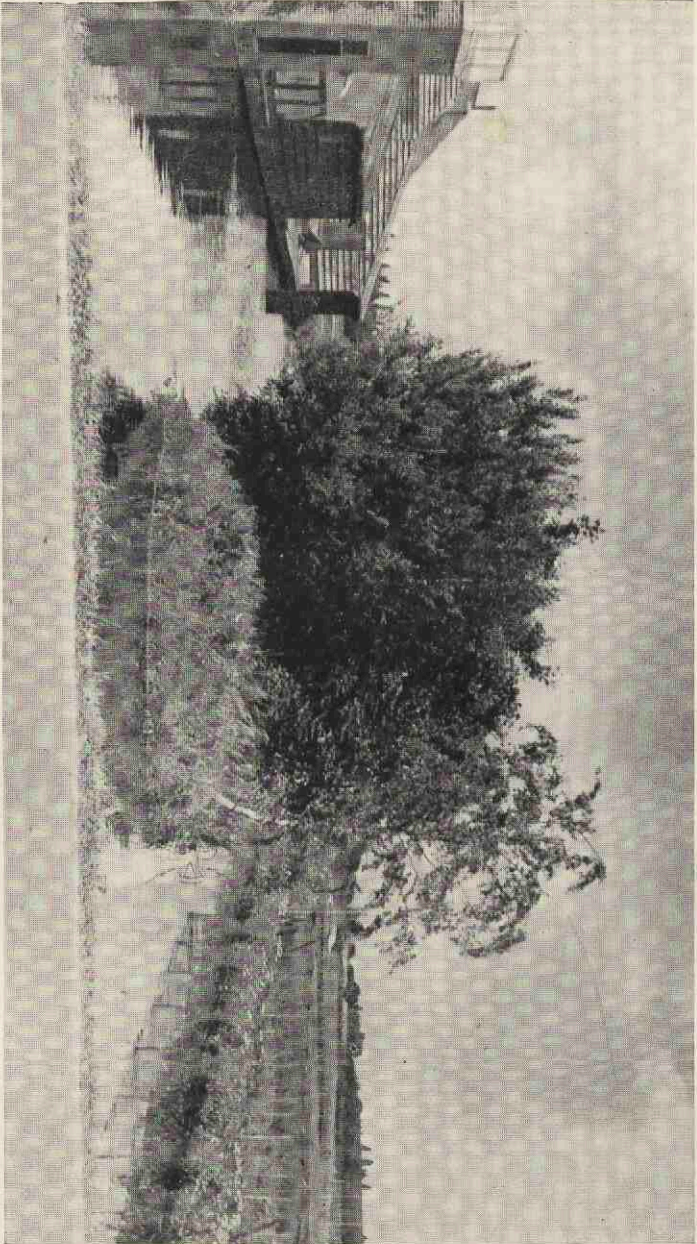
Dit sierteeltcentrum Boskoop onderscheidt zich in sterke mate van het omliggende gebied. Of men nu van Noord, Zuid, Oost of West nadert, opmerkelijk is steeds de plotselinge ver-

FOTO 1.

Overzicht van een Boskoopsche Kwekerij. Op den Voorgrond een der typische draaibruggetjes over de vaart.
Foto genomen van Reijerskoop af naar het Noorden. De huisjes links op den achtergrond staan aan de Bieze.

FOTO 2.

Eèn der Akkertjes te Boskoop. Duidelijk is de ligging tusschen twee vaarten in te zien.
Foto genomen van Reijerskoop af naar het Noorden.

andering van het landschap. De geheele omgeving heeft het karakter van het Zuid-Hollandsche weidegebied. Grootte perceelen weiland, afgewisseld met groepjes knotwilgen, een boerderij temidden van een door tijd en wind typisch gevormde boomgroep, hier en daar een Hollandsche of Amerikaansche windmolen. Op den achtergrond wazig de contouren van een of ander dorp, een ranke kerktoren en, zooals in deze streek, de machtige hefstellingen van een moderne brug, eindeloos lijkt het uitzicht, dat men heeft.

Slechts op enkele plaatsen ten Westen van Boskoop wordt het groen van de grasmat, welke zoo levendig gestoffeerd is met het mooie zwartbonte vee, onderbroken door wat bouwland.

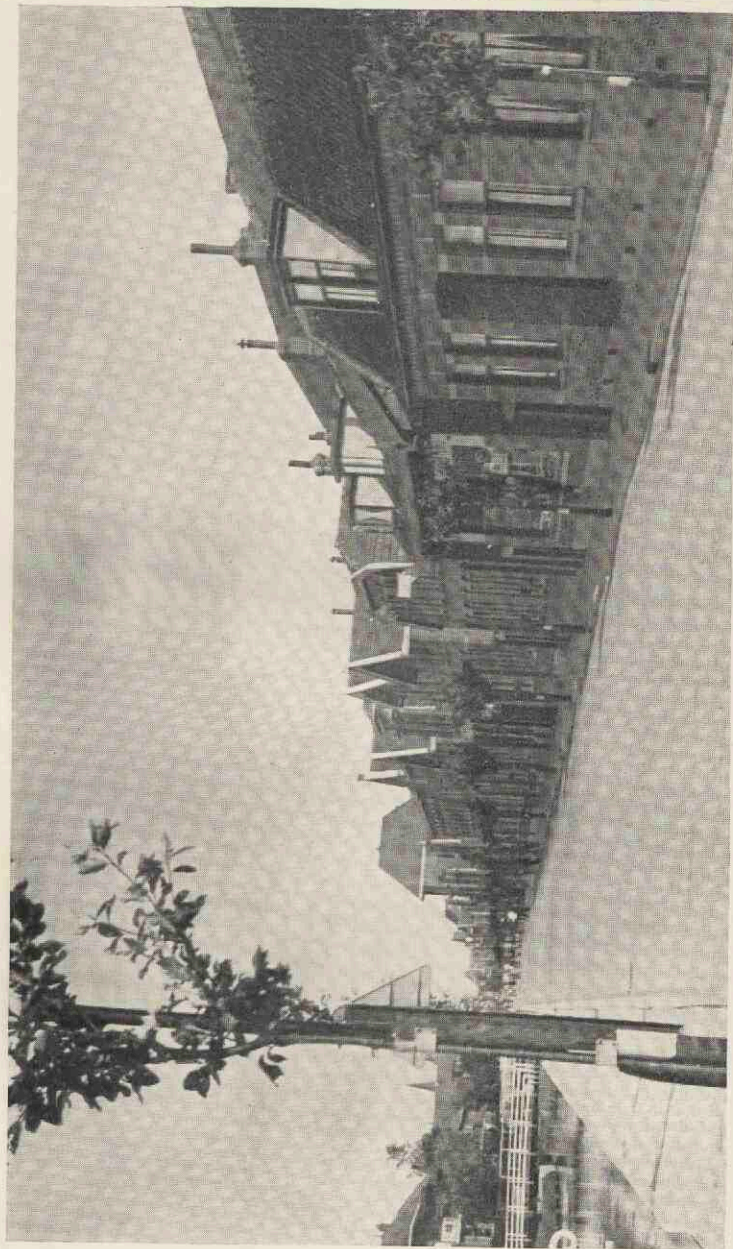
Laat ons eens van den westelijken kant op Boskoop toerijden, langs den grooten weg van Benthuizen. Voortdurend voert de breede betonweg ons door een landschap als hierboven beschreven. Waar deze weg overgaat in een veel smaleren klinkerweg naderen wij de grens van het sierteeltcentrum. De laatste 2 à 300 meter zien wij aan de zuidzijde van den weg reeds een kleine kwekerij nog in den diepen polder gelegen. Dan loopt de weg vrij sterk omhoog, over een zeer korten afstand moeten wij een hoogteverschil van 4 à 5 meter overwinnen, om op den dijk van de Hazerswoudsche droogmakerij te komen. Vanaf dezen dijk zien wij naar het Westen over de diepe polders waar wij doorkwamen. Naar het Oosten gaat onze blik over het sierteeltcentrum, dat op vrijwel het zelfde niveau gelegen is als het wegdek op den dijk waarop wij staan. Afgelopen is het naar dezen kant met den blik in het verre verschiet. Overal zien wij kwekerijen zoover het oog gaat, hier is de opstand eens wat hooger, daar zijn het nog maar zaailingen nauwelijks boven den grond komend. (Foto 1).

In den bloeitijd van Rhododendrons of Azalea's is het een intense kleurenpracht, die ons oog aanschouwt, maar ook in andere tijden van het jaar is de schakeering van de verschillende kleuren groen afgewisseld door een partij acers met hun licht roodbruine bladeren of het blauwachtige zilver van den zilverden een lust voor de oogen.

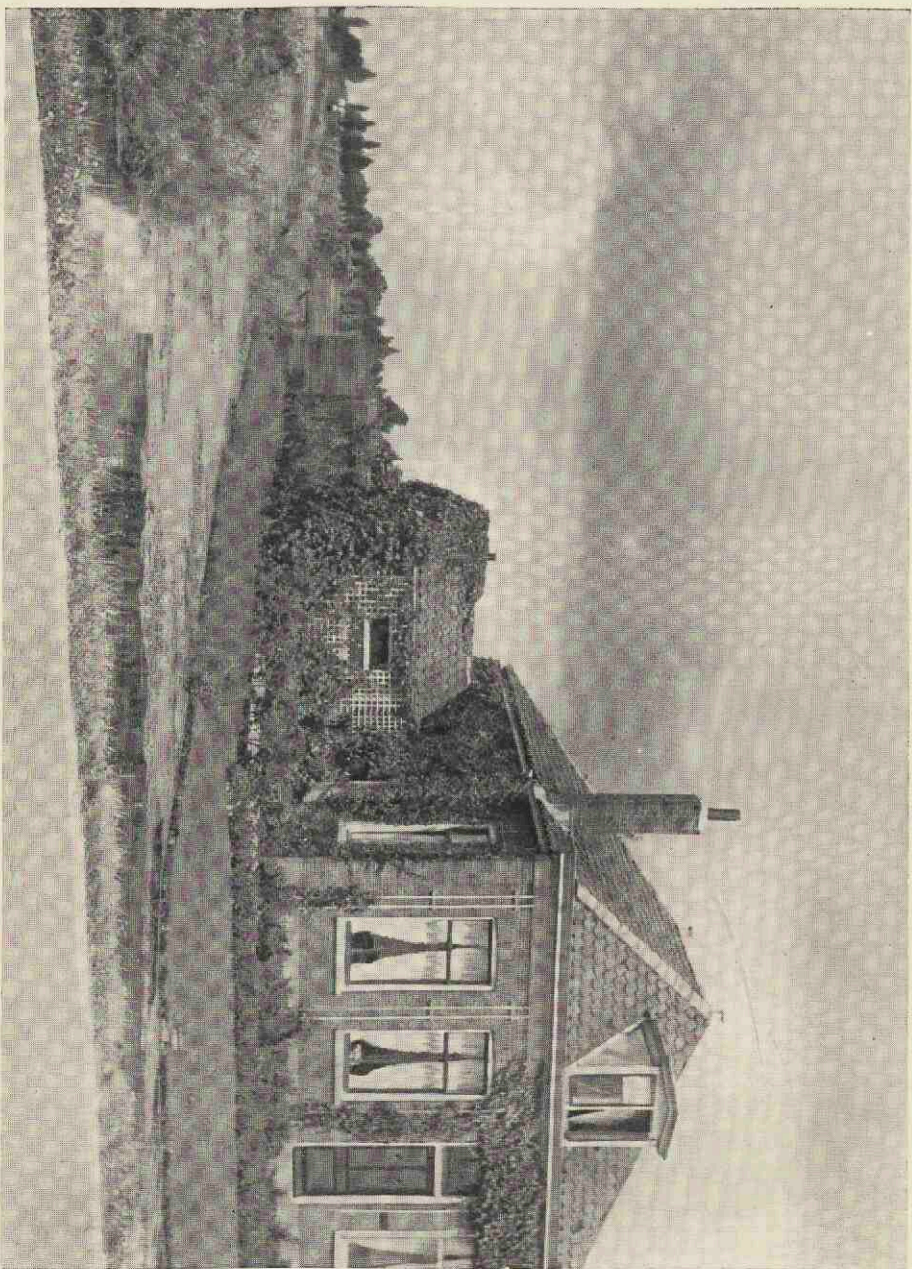
Op sommige plaatsen wordt onze blik over de kweekerijen onderbroken door hooger opgaand hout, dit staat op z.g. akkers (foto 2), smalle strooken grond met aan weerszijden een sloot, tusschen de kweekerijen gelegen. Een wandeling over zoo'n akker is, hoewel die geen groote uitgestrektheid heeft toch de moeite waard. Tusschen het elzenhout, afgewisseld met lijsterbes en ander struikgewas door, is het uitzicht over de begrenzende kweekerijen steeds weer verschillend. In het totale beeld van dit gebied werken de slooten en akkers zeer afwisselend te midden der kweekerijen. Op deze akkers komen wij bij het grondgebruik nog terug. Vervolgen wij onzen weg vanaf het punt waar wij het sierteeltcentrum binnen zijn gekomen in oostelijke richting, dan passeeren wij al spoedig de grens van de gemeente Boskoop. In het terrein merken wij hiervan echter niets, het eenige verschil is, dat de Hoogeveensche weg waarop wij rijden, den naam van Zijde of Zijdeweg gaat dragen.

Wat ons wel reeds opgevallen is, is de bebouwing welke wij hier aantreffen. Aan de zuidzijde is de weg geheel volgebouwd met kleinere woningen van „kweekersknechts” of „kweekers aan land”, (zie Hoofdstuk V pag. 89) hier en daar een winkeltje of arbeiderswoning. (Foto 3). Van het achter deze huisjes gelegen land is vrijwel niets te zien. Men constateert hier lintbebouwing van de ergste soort. De noordzijde daarentegen vertoont een totaal ander beeld. Hier liggen met groote tusschenruimten de vaak zeer moderne woningen van de kweekers der grootere bedrijven. Alle liggen zij, door een breede sloot van den straatweg gescheiden, wat men te Boskoop noemt „op den kop van de kweekerij”. (Foto 4). Elk huis en iedere kweekerij heeft zijn eigen bruggetje. Iedere kweekerswoning aan dezen kant van den weg heeft haar eigen tuin bij het huis, dat in vele gevallen met Clematis begroeid is. Deze tuinen worden voor genoeg, maar tevens voor reclame gehouden, vandaar dan ook dat wij hierin een keur van de beste Boskoopsche producten aantreffen. Op een mooien, zonnigen dag vormt dit alles een buitengewoon fleurig beeld vol leven en afwisseling, vooral ook door de tallooze soorten bruggetjes en vonders,

FOTO 3.

Op de Zijde. Blik naar het Oosten. Aan den rechterkant van de foto de aaneengesloten bebouwing der middenstands-, winkeliers- en arbeiders-woningen. Aan den linkerkant de bruggetjes, welke toegang geven tot de kweekerswoningen op den „Kop van de Kweekrij“.

Kweekerswoning op den „Kop der Kweekertij“.

welke met hun frissche kleuren scherp tegen het donkere water afsteken.

Gaan wij nu de Zijde verder af in de richting van Boskoop, dan zien wij een aardig voorbeeld van modernen wegebouw. De Zijdeweg behoefde dringend verbreding. Dit is in het zoo veenachtige Boskoopsche gebied een moeilijk probleem, vooral met het tegenwoordige zware autoverkeer. Om te voorkomen, dat de weg in den slappen veenbodem verzakt, paste men nu een nieuwe methode van wegeaanleg door het veen toe. Tot op bepaalde diepte werd het veen uitgegraven, de ontstane kuil opgevuld met verschillende lagen van balen turfstrooisel die in hun geheel als een meersteensmuur werden gestapeld. Over deze turfmolmlaag werd zand aangebracht en daarop een normale klinkerbestrating gelegd. Om zijdelings uitwijken van de balen molm te voorkomen is een betonnen damwand tusschen sloot en weg aangebracht. Te oordeelen naar het gedeelte van de Zijde ten Oosten van den spoorweg Gouda—Alphen, dat reeds twee jaar geleden op deze wijze is aangelegd, voldoet deze nieuwe methode goed.

Onzen weg verder voortzettend, kruisen wij ten slotte over een moderne hefbrug de rivier de Gouwe. Hier bevinden wij ons in de eigenlijke kern van het dorp Boskoop. Hier staat het moderne Gemeentehuis, hier is ook het cultureele centrum, dat zijn uitdrukking vindt in de kerken en scholen o.a. de Rijks-tuinbouwschool.

Hier treft men ook de winkels aan, waarvan er verscheidene veel grooter zijn dan men in een dorp van nog geen 8000 zielen zou verwachten. Ook het economisch leven speelt zich in deze kern af. De veiling is er gevestigd, evenals de bijkantoren der groote banken. Alweer geheel onverwacht treft ons de aanwezigheid der kantoren van de Rotterdamsche Bankvereeniging, van T. Goedewagen en Zn. uit Gouda en van de Coöperatieve Boerenleenbank.

Het dorp Boskoop heeft een typisch kruisvormige structuur als gevolg van de ligging langs de Gouwe en langs den weg zoo juist door ons afegelegd, terwijl de kom van het dorp a.h.w. gevormd wordt door de opvulling van de ruimte tusschen de

vier armen van het kruis. Men zou kunnen denken aan de combinatie van een straat-, rivier- en komdorp.

Na het overgaan van de brug komen wij op de Reijerskoop. Voorloopig verandert er aan het hierboven gegeven beeld nog niets. Pas tegen dat wij Boskoop haast weer uitgaan, wordt de bebouwing aan de zuidzijde van den weg iets minder aaneengesloten. Voordat wij de gemeentegrens passeeren vallen ons eenige perceelen weiland en een drietal boerderijen op. Zij steken wel heel erg af bij al de kwekerijen waar wij langs gekomen zijn. Aan het eind van de Reijerskoop moeten wij rechtsaf buigen en zijn dan meteen op den dijk van den polder Middelburg, op weg naar Reeuwijk.

Opmerkelijk is hier weer het niveauverschil. Oost van ons kijken wij in den diepen polder, West van ons ligt het onverveende gebied van Boskoop. In het Oosten is het, op een smalle strook grond langs den weg naar den Tempel na, afgeloopen met de sierteelt. Alleen bij den Tempel zelf vinden wij nog een klein areaal voor sierteelt in gebruik. Dit stukje van de gemeente Reeuwijk is het, dat nog nader bekeken zal worden.

Wanneer wij een tocht van Zuid naar Noord door dit gebied gemaakt hadden, dan had er in de beschrijving niet veel veranderd behoeven te worden. Het eenige verschil is feitelijk dat op dit traject geen niveauverandering optreedt. Van Gouda tot Alphen blijft het niveau practisch onveranderd.

Naast de bebouwingskern hierboven genoemd, treffen wij nog andere oudere woonwijken aan langs een tweetal wegen evenwijdig aan de lijn Zijde-Reijerskoop, en wel langs den Laag-Boskoopschen Dijk en de Bieze, alsmede langs den Otweg en den Groeneweg. Bij beide combinaties is het deel ten Westen van de Gouwe steeds het eerst genoemd. Er bestaat echter geen vaste verbinding tusschen deze wegen over de Gouwe. Ook langs Zuidwijk en het Goudsche Rijpad, welk laatste loopt van Boskoop naar Alphen, liggen oudere woningen.

Gedurende den laatsten tijd werden vele nieuwe huizen gebouwd langs een aantal straten tusschen Reijerskoop en de Bieze. Ook tusschen de Gouwe en den spoorweg Gouda-Alphen werd een nieuwe woonwijk geprojecteerd, die gedeeltelijk reeds

in uitvoering is. Wat al deze uitgebreide woningbouw voor de gemeente Boskoop en het sierteeltcentrum beteekent, zullen wij bij de behandeling van het grondgebruik leeren inzien.

Wanneer men zoo door dit Boskoopsche gebied kruist, maakt het geheel een welvarenden indruk. Op menig punt denkt men eerder in een moderne tuinstadwijk te zijn, dan in een Zuid-Hollandsch dorpje. Deze indruk wordt nog versterkt door het vele plantsoen, waarbij zich uiteraard de kwekerijen zeer harmonisch aansluiten.

Na onzen tocht door Boskoop wordt het duidelijk dat de menschelijke groep hier, in tegenstelling tot die van het omliggende, geheel verveende gebied, een ander gebruik van de geboden mogelijkheden heeft gemaakt. Het opvallend groote verschil in bodemgebruik met de omgeving, dat gepaard gaat met een niveauverschil van rond 4 meter zoowel aan de oost- als aan de westzijde, wekt het vermoeden dat dit verschil zijn oorsprong vindt in den bodem zelve.

Daarom zullen wij aan de hand van een geologische kaart de samenstelling van den bodem van het gebied zooals wij dat doorgetrokken zijn, nader bezien.

Uit de geologische kaart van het westelijke jonge Nederland blijkt, dat het afgeperkte gebied van Boskoop geheel gelegen is op het groote samenhangende veen van het Noord- en Zuid-Hollandsche polderland. Over het algemeen heeft dit veen, volgens de legenda dezer kaart, een dikte van meer dan 20 dm. In het Oosten en Westen wordt het sierteeltcentrum ingesloten door twee gebieden waar het veen op de oude zeelei ligt. Daar heeft het veen een dikte van minder dan 1 m. Ten Oosten van Boskoop loopt de grens van dit veel dunnere veengebied vrijwel evenwijdig aan den westelijken dijk van den polder Middelburg. Ten Westen wordt de grens gevormd door de oostelijke dijken van den polder de Droog-gemaakte Putten en de Hazerswoudsche Droogmakerij. Naar het Zuiden toe ligt weer het veen van groote dikte; het is daar echter in sterker mate vergraven dan in Boskoop en het ten Noorden daarvan gelegen terrein. Ten Noorden van den polder Nesse en van de Toegangsche Wetering in den polder

Rijneveld raakt het veen langzamerhand bedekt met een steeds dikker wordende laag rivierklei, daar afgezet door overstromingen van den ouden Rijn. Op de genoemde kaart komt een profiel voor getrokken volgens een lijn over den driesprong van wegen waar wij het sierteeltcentrum binnen kwamen, door het punt 250 m Noord van de hefbrug over de Gouwe, naar het punt 450 m Noord van den Reijerskoopischen weg, aan het Goudscherijpad. Een profiel dus in vrijwel oost-westelijke richting. Dit profiel laat duidelijk een opwelling zien. Van den genoemden driesprong af ligt het terrein van den polder Laag Boskoop tot aan de insnijding waar de Gouwe door stroomt, belangrijk hooger dan in de Hazerswoudsche Droogmakerij, ook ten Oosten van de Gouwe wijst het profiel een hoogere ligging aan van de gronden uit den Vereenigden Polder aan de oostzijde van de Gouwe, dan van den polder Middelburg. Deze feiten waren ons reeds uit eigen waarneming bekend. Wat het profiel ons aan nieuws brengt is, dat het maaiveld West van de Gouwe hooger ligt dan Oost, al is het verschil niet groot. Daar in dit profiel de dikte der verschillende grondsoorten aangegeven is, kunnen wij constateeren, dat het juist de veenlaag is, die de verschillen in hoogte van het maaiveld teweeg brengt en wel door het varieeren van de dikte der veenlaag. Hiervoor zijn geen natuurlijke oorzaken aan te wijzen. Het verschijnsel is een gevolg van het ingrijpen der menschen.

Zoowel in de polders ten Oosten als ten Westen van Boskoop heeft men indertijd ter wille van brandstof voor de groote steden het veen vergraven. In de polders met een hooger gelegen maaiveld is dit niet of althans in veel mindere mate het geval geweest. Afgezien van de wordingsgeschiedenis van het veen, levert de geologische toestand van het gebied weinig moeilijkheden op.

Ingewikkelder daarentegen is de hydrografische toestand. Het hier te behandelen gebied is verdeeld over tal van polders en gedeelten van polders. Tot het eigenlijke sierteeltcentrum behooren de volgende polders: 't zuidelijk deel van den polder Rietveld tezamen met den Loetepolder; de Nesse; 't zuidelijk

deel van den polder Rijnveld; de Ambachtspolder; de polder Laag Boskoop; de Vereenigde Polder aan de oostzijde van de Gouwe; het Noordelijk deel van den Voorofschien Polder en eenige perceelen in den polder de Drooggemaakte Putten.¹⁾

Deze polders hebben alle een zomerpeil, dat varieert van 2 m.-A.P. tot 1.7 m.-A.P. Binnen sommige polders treft men nog wel eens één of meer perceelen aan, welke partieele bemaling hebben door middel van een Amerikaanschen windmolen. Met uitzondering van den polder de Drooggemaakte Putten en den Voorofschien Polder worden alle polders in de archieven van Rijnland reeds op het eind der 16e en begin 17e eeuw genoemd. Vervening heeft over het algemeen weinig in deze polders plaats gevonden. Van de drie noordelijke polders was het veen van te slechte kwaliteit, dan dat turfgraven loonend zou zijn geweest, terwijl de twee polders waarop het eigenlijke Boskoop gelegen is, reeds vroeg voor landbouw en tuinbouw in gebruik genomen waren, zoodat het ook daar niet tot vergraving gekomen is. Van een enkele van deze polders zullen nog nadere bijzonderheden behandeld moeten worden, zoo van den Ambachtspolder, die zoowel volgens Gevers van Endegeest als Teixeira de Mattos meer als een administratief beheer over een binnenwater dan als een polder opgevat moet worden. Toch maakt de Ambachtspolder volkomen denzelfden indruk als de andere polders. Tot 1903 heeft hij een grooter oppervlak gehad dan thans. Vóór 1903 behoorde de strook grond, gelegen tusschen de Kootkade en den weg Boskoop-Hazerswoude nog tot den Ambachtspolder; zij werd in dat jaar afgestaan aan den polder Laag-Boskoop.

In dezen laatsten polder is het maaiveld niet overal even hoog, wat tot gevolg heeft dat verschillende perceelen eerder last van hoogen of lagen waterstand hebben dan de andere. Na eenigen strijd over het waterpeil tusschen de verschillende

1) Voor een uitgebreider beschouwing zie Jhr. Mr. Gevers van Endegeest „Het Hoogheemraadschap Rijnland” 1871 en Teixeira de Mattos „De Waterkeeringen, Waterschappen en Polders van Zuid-Holland”, Deel I, 1906.

ingelanden, is tenslotte de regeling hiervan aan het bestuur van den polder overgelaten.

De Vereenigde Polder aan de oostzijde van de Gouwe is een combinatie van de blokken: Voor- en Achter de Bieze en Reijerskoop in het Noorden, Randwijk in het Zuiden, terwijl daar tusschen in Zuidwijk gelegen is.

Over den Voorofschcn Polder en de Drooggemaakte Putten moeten wij iets uitvoeriger zijn. Het zijn twee afzonderlijke polders maar hun ontwikkelingsgang is zoo nauw verbonden, dat het beter is ze gezamenlijk te bespreken.

De Voorofsche Polder behoorde eertijds tot het Ambacht Noord-Waddinxveen. Toen in het jaar 1869 besloten werd alle ambachten op te heffen, werd er voor dat van Noord-Waddinxveen een uitzondering gemaakt, daar het nog niet voldaan had aan de verplichting de z.g. Putten droog te leggen. Deze Putten waren een overblijfsel van den reeds eerder drooggemaakten Achterofschcn of Drooggemaakten Polder, welke weer tot de Hazerswoudsche Droogmakerij behoorde. De verplichting tot droogmaking van de Putten was in 1873 geheel nagekomen. De merkwaardige toestand ontstond toen echter, dat de Voorofsche Polder, welke bestond uit de heele landen van Noord-Waddinxveen reeds eerder bedijkt en bemalen werd, derhalve ook reeds lang een reglement had. Hoewel de „Drooggemaakte Putten“ nu feitelijk tot den Voorofschcn Polder behoorde, kreeg hij een eigen polderreglement. De gevolgen waren nu, dat zich allerlei bezwaren voordeden, ten nadeele van de ingelanden. Om aan deze bezwaren tegemoet te komen, werd er in 1882 een verandering in de reglementeering gebracht. Er werd één reglement opgesteld voor den Achterofschcn of Drooggemaakten Polder samen met de „Drooggemaakte Putten“ en een tweede voor den Voorofschcn Polder. Hiermede waren de bezwaren afdoende ondervangen. Van den Polder de Drooggemaakte Putten, welke in zijn geheel bij Waddinxveen behoorde is bij de wet van 12 Juli 1895 het noordelijk deel ter grootte van rond 74 ha. naar de gemeente Boskoop overgegaan.

Doordat het sierteeltcentrum ter grootte van ongeveer 1000 ha over zooveel verschillende polders verspreid ligt, is het

begrijpelijk, dat men den grondwaterstand in zeer sterke mate in de hand heeft. De bemaling wordt nog vergemakkelijkt doordat alle polders door talrijke slooten doorsneden zijn.

Bij de behandeling van het productieproces moeten wij zoowel op de kwestie van het veen als op die van den waterstaatkundigen toestand terugkomen.

Voordat wij den huidige toestand van het sierteeltcentrum nagaan, moge een kort historisch overzicht voorafgaan, voornamelijk van de gemeente Boskoop.

HOOFDSTUK II

KORT HISTORISCH OVERZICHT

Spoedig nadat Rijnland in het bezit der Hollandsche graven kwam, lieten deze een hofstede bouwen te Boskoop, waarbij later de eigenlijke dorpskern ontstond.

In het jaar 1204 was Graaf Willem I in oorlog met Graaf Lodewijk van Loon. In dezen strijd werden twee sterkten opgericht, één te Zwanenburg en één in ten Bussche. Zeer waarschijnlijk is hiermede het latere Boskoop bedoeld. De reeds bestaande schans te Zwammerdam sloot één der toegangswegen tot Leiden af, de andere weg naar deze stad ging langs Boskoop en geheel buiten het gebied van de schans te Zwammerdam om.

Het is zeer waarschijnlijk dat de graven van Holland, die immers vrije heeren waren te Boskoop, aldaar een tweede versterking lieten aanleggen om den vijand te beletten Leiden te bereiken.¹⁾

Hoe de naam ten Bussche later in dien van Buckiscope veranderd is, is een vraag waarvan de beantwoording hier niet op haar plaats zoude zijn.

In 1222 had Gijsbrecht van Amstel eigendomsrechten verkregen op de goederen van Willem I, gelegen in en om Boskoop. Om rust voor de ziel van zijn voorouders en zich zelf te verkrijgen, deed deze Willem I in het bovengenoemde jaar de volgende schenking aan de Abdij te Rijnsburg:

Graaf Willem I schenkt aan de Abdij van Rijnsburg een som groot honderd pond om daarmede de eigendomsrechten van den Heer van Amstel op de goederen te Boskoop af te koopen. De giftbrief behelsde het volgende;

1) Zie C. L. J. Schaum „De Historie van Boskoop”, 1908, pg. 9, 10. J. van Wijk, „Aardrijkskundig Woordenboek”, 1821, „Boskoop”.

„Met deze honderd ponden zal de abdisse onze goederen in Buckescop wederom koopen van den Heer G. van Amstel, tot eigendom van haar klooster, en zal het klooster van Rijnsburg deze in eeuwigheid bezitten met volkomen recht, gelijk dezelve bij onze voorouders zijn bezeten.

Daarboven zal Mevrouw de Abdis aan de zonen van den Heer Egbert van Amstel betalen, vijftig ponden, en alzoo zal het voornoemde klooster alle rechten en inkomsten in Buckescop zoowel van het gezaaide als ongezaaide eeuwiglijk genieten."

Na twaalf jaren van onderhandelen tusschen de Abdis en de Heeren van Amstel, waren de zaken tenslotte zoover gekomen, dat de Abdis van Rijnsburg eigenaresse van Boskoop werd.¹⁾

Menig maal heeft ook te Boskoop in den loop der tijden de trom geroffeld, om het krijgsvolk bij zijn handwerk te begeleiden. Uiteraard heeft het dorp daarvan geleden, maar wij zullen dit alles niet op den voet volgen. Wel zullen wij trachten aan de hand van de weinige gegevens, welke er bestaan ons een denkbeeld te vormen van de ontwikkeling van het dorp.

Toen in het jaar 1514 een nieuwe schildtale²⁾ geheven zou worden, werd in geheel Holland en West-Friesland een onderzoek ingesteld naar den toestand in de verschillende plaatsen.

Omtrent Boskoop wordt in dit onderzoek het volgende vermeld;

Boscoop.

Nicolaas Huperszoon, oud 50 jaren, ende Claes Janszoon,

1) Schaum t.a.p. pg. 13 en 14.

2) Schildtale of Schilttael. Hieronder wordt verstaan een belasting, welke in de Middeleeuwen aan de inwoners van de Nederlanden werd opgelegd. Oorspronkelijk werd het aandeel, dat iedere stedelijke of dorpsgemeenschap in de bede of andere heffing had bij te brengen, berekend naar het aantal morgen land waarover zoo'n gemeenschap beschikte. Dit waren de z.g. „Morgentalen". Later, toen men inzag, dat ook ander bezit dan alleen de grond belast moest worden, werd de op te brengen belasting uitgedrukt in de toenmaals gangbare munt en wel het schild. Vandaar de naam schildtale of wel het aantal schilden waarvoor de gemeente te boek stond. Later is na het ingebruik komen van het pond de naam dezer belasting veranderd in „Schotpond". Het principe bleef echter gelijk.

oudt 52 jaren, beijde ambachtsbewaarders, geëxamineerd bij huere eede de lesten dach in Februari anno 1514, verklaeren;

1. Datter zijn omtrent veertig haertsteden onder arm ende rijk d'een helft en zouden niet twee maanden in ziekten leggen, zij en moesten van der aelmisse leven ende zijn nu veel minder dan over 10 jaren,

2. datter zijn bet dan anderhalf honderd communicanten maer niet veel meer ende de pastoor is wech omme die ruijters, die daar geweest zijn,

3. dat zij hem geneeren met alrehande hantneringe dat een landman doet, als met de koe, spitten, delven, rietsnijden, turfhalen ende diergelijke. Dat ambacht is groot 551 mergen in det-selve lant, wat alle gebruiet den burgeren ende inwonenden van Boscoep, uitgesonderd de abdisse ende dat convent van Rijnsburch hebben daer inne omtrent 47 mergens ende die erfgenamen van wijlen Adriaen van der Does omtrent 32 mergen ende is waerdich de mergen jaerlijcx in huijere 5 st, 1 oert vrij gelts ende incoopen penninck tien." ¹⁾

Wij zien dus, dat er in dezen tijd ongeveer veertig huizen in Boskoop stonden. Het was toen nog een zeer klein plaatsje, waar men van landbouw in de beteekenis van akkerbouw, veeteelt en vervening leefde. Met geen woord wordt er over tuinbouw of boomkweekerij gerept.

Schaum teekent bij punt 3 nog aan, dat de 551 morgen land bestonden uit veel grasland en boschgrond, een gedeelte van het Reijerskooopsche bosch bestond nog omstreeks 1500. Ook in Laag Boskoop was toen nog veel bosch, het Boskooperbosch genaamd.

Over het langzaam veranderen van het landbouwbedrijf te Boskoop en naaste omgeving in de huidige sierteelt staan maar weinig gegevens tot onze beschikking. Vast staat, dat in en bij de naburige, toen reeds groote, steden Gouda en Leiden al vroeg de tuinbouw bedreven werd. Voornamelijk was dit verbouw van groenten en ooft.

1) Fruin (Uitgegeven door). Informatie op de staet, faculteyt ende gelegenheyt van de steden en dorpen van Holland ende Vriesland 1515. 1866, pg. 607 e.v.

Bovendien is bekend, dat omstreeks 1380 het groote bosch, dat gelegen was tusschen Gouwe, IJssel, Waddinxveen en Moordrecht vrijwel geheel gerooid werd en op den vrijgekomen grond akkers en hoptuinen werden aangelegd. Langzamerhand gingen deze hoptuinen over in z.g. pleziertuinen, welke den naam korte akkers kregen. Onder deze pleziertuinen of korte akkers hebben wij het begin van de boomkweekerij van thans te verstaan. Kort na het jaar 1401 is er n.l. sprake van entlieden, die op de korte akkers veel jong plantsoen van vruchtboomen hadden, waarin tevens een belangrijke handel gedreven werd¹⁾.

Ook rond de stad Gouda trof men dit soort tuinen aan. In 1573 werden deze tuinders gedwongen naar andere terreinen om te zien, daar er een nieuwe uitleg van de stad Gouda geprojecteerd werd, waarbij de stad tevens ommuurd zou worden en daardoor verschillende buitenhuizen moesten worden afgebroken. Een deel der tuinbouwers trok naar elders om daar goedkoper tuingrond te vinden, daartoe kozen zij het plaatsje Boskoop uit²⁾.

Hier kwamen zij op terreinen, die niet van meet af aan bewerkt moesten worden. Reeds eerder was een begin gemaakt met de ontginning van het veengebied. Door het graven van slooten en greppels werden de terreinen voor ontwatering gereed gemaakt. In verband met het feit dat het maaiveld op de laagste plaatsen in de omgeving van Boskoop van 1.25 m.—1.75 m. beneden N.A.P. ligt, moesten zij echter ook tegen hooge waterstanden beschermd worden. Daar immers de onmiddellijk langs den ouden Rijn loopende strook rivierklei ongeveer op N.A.P. ligt, is een overstrooming van de landen om Boskoop bij buiten de oevers treden van deze rivier niet denkbeeldig. Om alle polders waarover het sierteeltcentrum zich uitstrekt ziet men dan ook kaden loopen.

Nadat de terreinen door een kade omgeven waren, moest aan de tweede voorwaarde tot ontginning, n.l. het regelen van den waterstand voldaan worden. Hiertoe werden sluisjes en

1) Schaum t.a.p., pg. 91.

2) Schuiling. Aardrijkskunde van Nederland. Dl. II, 1936, pg. 195 e.v.

watermolens gebouwd. De derde fase in de ontwikkeling van dit veengebied was nu de kaalslag. Met het gekapte hout werd een stevige weg gemaakt, die dan nog verhoogd werd met grond welke vrijkwam doordat ter weerszijden een sloot gegraven werd ter verdere ontwatering van den weg. Van uit dezen weg werd dan door het graven van slooten loodrecht daarop het terrein in perceelen ter grootte van ongeveer 20 ha. verdeeld en verder ontgonnen. Met tallooze slooten werden deze perceelen dan weer doorsneden om toch maar zooveel mogelijk invloed op den waterstand te kunnen uitoefenen ¹⁾. De kaart toont aan, dat er te Boskoop thans vrijwel geen terrein, tusschen twee slooten gelegen, te vinden is, dat een grooter breedte heeft dan 25—30 meter.

Door de ontbossching van het veengebied en de steeds toenemende vraag naar brandstof van de groote steden als Gouda, Leiden, Rotterdam en Delft kwam de turfgraverij tot grooten bloei. Overal in het Westen des lands werd de bodem vergraven en opgestookt in den vorm van turf. Ook het veengebied rond Boskoop had hier in hooge mate van te lijden. Ten Westen en ten Zuiden van Boskoop ontstond het groote plassengebied, dat later met zoo veel kosten weer drooggemaakt is. Het gebied van het huidige sierteeltcentrum is echter voor vervening, waarschijnlijk met uitzondering van eenig turfsteken voor eigen gebruik, gevrijwaard gebleven.

In Boskoop kwamen zooals reeds werd aangeduid in 1573 de eerste tuinders. In 1611 waren er reeds 20 tuinderijen met een gemiddelde grootte van ongeveer 80 Rijnlandsche Roe ²⁾.

Schaum geeft een specificatie waar deze tuinderijen precies gelegen hebben ³⁾.

Zoo troffen wij er in Laag-Boskoop vijf aan, aan de Roemer lag er één, de Zijde had er drie. In de Bieze (Voor en Achter) lagen er zeven, terwijl Reijerskoop voor twee tuinderijen te

1) Van Straaten van Nes en Moerlands. Boskoop in zijn historische ontwikkeling 1925, pg. 14.

2) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 14.

3) Schaum, t.a.p. pg. 94.

boek staat. Aan de Voorkade waren enkele tuinen van particuliere huizen tot tuinderij ingericht, zij waren maar klein van omvang. Van 11 dezer tuinen valt met zekerheid te zeggen, dat het geen boomgaarden waren, maar wel degelijk kweekerijen van vruchtboomen. Men moet bij dit alles bedenken dat de kweekerij geen uitsluitend middel van bestaan was in die dagen, veelal werd het kweeken van vruchtboomen naast den landbouw uitgeoefend door dezelfde lieden. In feite zal er dus ook al in die jaren wel meer vruchtboomenteelt geweest zijn, dan uit de cijfers naar voren komt.

Reeds in 1670 mocht Boskoop zich verheugen in een gunstigen roep om zijn boomen en vruchten. In den tijd die daarop volgt werd aan het bedrijf ernstige schade toegebracht door de krijgsv verrichtingen waarbij het land gedurende 20 maanden ruim drie voet onder water kwam te staan. Na afloop van den oorlog kon men vrijwel geheel opnieuw beginnen. Toch lezen wij bij Blink¹⁾ dat er in 1715 weer vele enterijen in Boskoop in bedrijf zijn. Na dien schijnt er echter weer een ineensstorting gekomen te zijn, want in een officieel stuk vinden wij, dat er in 1787 in het toenmalige Boskoop 784 morgen land en 3 morgen 100 roeden kweekerij waren. Op de groote hoeveelheid land is dit oppervlak gering.

Wil men een goed inzicht verkrijgen in de ontwikkeling van het boomkweekers- en later van het sierteeltbedrijf dan is het noodzakelijk deze ontwikkeling te zien tegen den achtergrond der geestelijke stroomingen.

Het boomkweekersbedrijf is immers niet toevallig ontstaan in de hoop dat het zijn producten wel ergens zou kunnen plaatsen, maar het baseerde zich op de behoeften welke aanwezig waren in de samenleving.

Zooals bekend, vestigden zich op het eind der 16e eeuw de eerste kweekers in Boskoop. In dezen tijd bestond er reeds van uit de groote steden een levendige handel op Indië. De winsten die deze handel afwierp, werden hoofdzakelijk belegd in den

1) Blink. Opkomst van Nederland als Economisch-Geografisch gebied. 1925, pg. 351.

grond. In het begin der 17e eeuw komen de eerste droogmakerijen tot stand. In 1610 de Beemster, 1622 de Purmer, 1623 Waterland, 1625 de Hugowaard en in 1635 de Wormer en de Schermer ¹⁾. Hierin weerspiegelt zich de krachtige spanning van de eerste jaren van den stoffelijken en geestelijken opgang van ons volk ²⁾. De groote winsten en de steeds stijgende welvaart bieden de mogelijkheid de behoefte aan schoonheid te bevredigen. In het vlakke polderland werden talrijke buitens langs de vaarten en rivieren aangelegd. Vooral van Amsterdam uit trof men deze langs Amstel en Vecht aan. De tuinen van deze buitens werden allen in den zelfden stijl als van de 16e eeuw aangelegd. De z.g. Hollandsche tuinstijl, die tot ver buiten onze grenzen met name in Engeland bekendheid gekregen heeft ³⁾. Wel waren de tuinen grooter dan in de voorafgaande eeuw, maar toch altijd was nog het principe dat de tuin van het omringende land afgesloten moest zijn. Hiervoor gebruikte men hoogopgaand haagplantsoen. In de tuinen trof men de zoo bekende labyrinthen aan, de paden werden begrensd door laag haagplantsoen. De figuren die zij voorstelden waren symmetrisch over den tuin verdeeld. De meeste dezer tuinen hadden verder nog berceaux of loofgangen. Vrijwel al deze buitens beschikten naast dezen pleziertuin ook nog over een boomgaard.

Toen in de tweede helft der 17e eeuw ook in deze streken de invloed van den stijl van den Franschman le Nôtre doordrong veranderde in de soorten der te gebruiken gewassen niet veel. Een volkomen navolging van le Nôtre's stijl heeft hier nooit plaats gehad, deze stijl was veel meer berekend voor tuinen met veel grooter oppervlak dan ooit hier gebruikt werd of kon worden. Toch wilde men, typische geest van dezen tijd van verval, den stijl van le Nôtre toepassen, het was immers mode. Het grootsche ging dan ook verloren. Hier legde men nog steeds, in tegenstelling tot le Nôtre, den nadruk op het afgescheiden houden van tuin en park. Met het veranderen van

1) Van Vuuren, Die Niederlande und Ihr Kolonialreich, pg. 33.

2) idem. Een nationaal park in Nederland, pg. 3.

3) Van Sypesteyn. Oud-Nederlandsche Tuinkunst, pg. 87 e.v.

een tuin, aangelegd in den oud-Hollandschen stijl, in dien van le Nôtre waren groote bedragen gemoeid. Al het lage haag-gewas moest o.a. vervangen worden door hoogopgaand haag-plantsoen ¹⁾).

In Engeland is in het begin der 17e eeuw als reactie op de ontaarding van den stijl van le Nôtre de z.g. Landschapsstijl, naar Fransch voorbeeld in opkomst. In ons land dringen deze denkbeelden echter pas omstreeks 1750 door. In verband met de groote kosten, welke aan de verandering tot den stijl van le Nôtre verbonden waren, was daarvoor de tijd hier echter nog niet rijp. Toen het een maal wel zoover was, waren intusschen de omstandigheden dermate veranderd, dat een overgang tot tuinaanleg in den landschappelijken stijl financieel niet meer mogelijk was.

Dit is voor Boskoop tot ongeveer 1750 de achtergrond, waartegen de sierteelt zich ontwikkeld heeft. Men kweekte reeds vroeg het benoodigde materiaal voor den boven beschreven tuinaanleg. Appel, peer, kers, abrikoos en wijnstok waren o.a. de producten voor den boomgaard. Voor de kleinere stadstuinen, die in navolging van de groote tuinen der buitens werden aangelegd, kweekte men struiken, pyramiden enz. op dwergonderstam ²⁾. Verder veel leiboomen, vaak in den vorm van pauwenstaarten, van peer, perzik en abrikoos, bestemd om tegen een muur of schutting geplaatst te worden en zodoende beschermd tegen de koude noordenwinden, de teelt van fijner fruit mogelijk te maken.

Al deze boomen konden in dragenden toestand op de kwekerij gekocht worden, zoodat de kooper reeds het volgende jaar vruchtdragende boomen had.

Als laanboomen werden olm, linde, beuk, haagbeuk, populier, eschdoorn en lijsterbes gekweekt. Ook deze waren binnen zeer korten tijd leverbaar, op de kwekerij werden zij eenmaal per drie jaar verpoot. Voor haagplantsoen zien wij Spaansche aak, hagedoorn, kornoelje, buxus, taxus, en jeneverbes gekweekt worden.

1) v. Sypsteyn t.a.p.

2) Van Straaten, van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 12 e.v.

Toen in de eerste helft der 18e eeuw de vormboomen tot in het overdrevene in de tuinen een plaats kregen, legde men zich speciaal toe op het kweeken van buxus, taxus en hulst¹⁾. Vooral ook in den tijd van den stadhouder-koning waren de vormboomen in groote mate in Engeland in zwang. Reeds toen bestond er een groote uitvoer van uit Boskoop naar Engeland²⁾.

In de geheele, hiervoor beschreven periode is het kweekersbedrijf nog steeds een nevenbedrijf van den landbouw. Afzonderlijke kwekerijen van boomkweekersartikelen bestonden toen nog niet³⁾. Wel was er in het begin van de 18e eeuw de teelt van aardbeien bijgekomen, maar ook deze was nog als nevenbedrijf te zien. De toenemende zucht naar weelde maakte het voor den kweeker loonend te trachten in de groote steden de aardbeien van de hand te doen. Daartoe werd in 1742 en nogmaals in 1745 een verzoek tot den schout gericht om toestemming tot het verschepen van aardbeien naar Amsterdam. Met deze aardbeienteelt is er een belangrijk keerpunt in het Boskoopsche bedrijfsleven gekomen. Zij werd de directe aanleiding, dat het kweekersbedrijf zich ging afscheiden van het eigenlijke boerenbedrijf. Het kweeken van aardbeienplanten, vruchtboomen en haagplantsoen werd een afzonderlijk bedrijf. Vooral de teelt van aardbeien vergde veel zorg van den kweeker, de bewerking van de uitgestrekte bedden aardbeiplanten vraagt veel meer werk, dan het bewerken van bouwen grasland. Als vlakwortelende plant deed de aardbei het goed in dit veengebied met zijn hoog grondwaterpeil. De opbrengsten waren ruim en brachten veel geld binnen, terwijl er buiten het aardbeienseizoen genoeg tijd overbleef om de kweekerij van haaggewassen uit te oefenen.

Tusschen 1740 en 1780 werd de grondslag gelegd voor het „Boomkweekerscentrum Boskoop” waaruit dan later het sier-teeltcentrum voortgekomen is.

1) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 12 e.v.

2) Van Sypesteijn, t.a.p. pg. 87 e.v.

3) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 15.

Schaum, t.a.p. pg. 95.

Wel zijn er nadien nog verschillende veranderingen in de cultuur opgetreden, terwijl een verdere specialisatie doordrong, zoowel in soorten van kweekgoed als in den aard van het bedrijf, maar de boomkwekerij is toen een afzonderlijk bedrijf geworden en sindsdien gebleven. Uit het voorgaande zien wij dus, dat Boskoop toen reeds functioneel als verzorgend centrum voor de behoefte aan boomkwekerijgewassen t.o.v. ~~van~~ het weelde-landschap van Amstel en Vecht eener- en de groote handelscentra (Rotterdam, Amsterdam) anderzijds was komen te liggen.

Alvorens de verdere ontwikkeling van de boomkwekerij te volgen zullen wij eerst nagaan, hoe het met het boerenbedrijf en andere bedrijven en beroepen in Boskoop in dezen tijd gesteld was.

Het boerenbedrijf was, zooals overal in het uitgestrekte laagveengebied van Noord- en Zuid-Holland, voornamelijk op de veeteelt ingesteld. Van de melk werd door zelfkazers, kaas gemaakt, die niet voor die van Leiden onderdeed en dan ook als zoodanig verkocht werd. In 1791 was de omzet van deze kaas op de Leidsche markt nog van beteekenis, in 1821 mag het bedrijf geen naam meer hebben. Het boerenbedrijf bestond echter niet alleen in veeteelt, ook vlas, graan en vooral hennep werden verbouwd. De teelt van hennep had ten gevolge, dat door de allerarmsten der bevolking het maken van zwavelstokken in den vorm van huisnijverheid ter hand werd genomen ¹⁾. Deze zwavelstokken konden als de beste van Nederland gelden ²⁾.

Dat Boskoop, gelegen aan de rivier de Gouwe, een drukke scheepvaartbeweging heeft gehad laat zich hooren. Vóór de droogmaking van het Haarlemmermeer moesten alle schepen, die den IJssel bevoeren naar en van Zeeland, Brabant en andere zuidelijke gebieden en komende van of gaande naar Amsterdam via het meer, door de brug over de Gouwe te Boskoop.

1) Tegenwoordige staat der Vereenigde Nederlanden, 1746. Beschrijving van Boskoop, pg. 375—379.

2) Schaum, t.a.p. pg. 90.

Dit gaf daar vaak een groote drukte vooral als er te Gouda pas geschut was. Het gebeurde dan wel, dat de brug om de vijf minuten opgehaald moest worden. De drukte op de rivier werd echter niet alleen teweeg gebracht door passeerende schepen, maar ook door de te Boskoop thuis behorende vaartuigen. Naast de vaste marktschippers, die voor de „enterijen” voeren waren er in 1746 26 schippers uit Boskoop, die met eigen schepen „door alle de zeven Provinciën met allerhande koopmanschappen voordeelig handel drijven”¹⁾. In verschillende bronnen treffen wij als verdere middelen van bestaan nog aan het maken van klompen en het smeden van huis- en tuingereedschappen. Veel is er van dit alles verdwenen door de steeds verder gaande ontwikkeling van den tuinbouw. Zooals wij reeds gezien hebben, zette de afscheiding van den tuinbouw in met de teelt van aardbeien, vruchtboomen, laanboomen en haagheesters op afzonderlijke bedrijven. Verschillende kweekers legden zich toe op het telen van geneeskrachtige kruiden als de Engelwortel, *Angelica Silvéstris* L. en *Althaea officinalis* of Altheewortel. Daartoe had men contact gezocht met Noordwijk aan Zee waar veel van deze producten gekweekt werden. Daarheen gingen tevens de te Boskoop gekweekte kruiden om verder verhandeld te worden. Omstreeks deze jaren werden ook bloembollen en asperges nog in belangrijke mate verbouwd. Tegenwoordig is er van al die producten te Boskoop niets meer te vinden.

De tweede helft der 18e eeuw heeft een verandering gebracht in de wijze van verkoop der Boskoopsche producten. Sedert ongeveer 1750 werd het meer en meer gebruikelijk, dat iedere kweeker er zelf op uitging om in een bepaalde streek van Nederland zijn producten aan den man te brengen en contact te zoeken met zijn klanten. Tijdens den Franschen tijd is hierin tijdelijk een stilstand gekomen, maar toen de tijden weer rustiger waren, werd een en ander weer op den ouden voet voortgezet. Bleef men zich aanvankelijk beperken tot Nederland, allens werden er connecties aangeknoopt met het buitenland,

1) Tegenwoordige staat, t.a.p. 375—379.

waaruit later het bezoeken van de afnemers buiten onze landsgrenzen voortvloeide. Ook hierbij had iedere kweeker weer een speciaal gebied. Eer de zaken zich echter zoover uitgebreid hadden, schreef men al 1850. Vóór dien tijd was het zeer moeilijk om buitenlandsche reizen te maken, daar de verbindingen toen nog met de dilligence en zeilschip onderhouden werden. Was dus eenerzijds de ontwikkeling van het verkeerswezen gunstig voor de Boskooopsche kulturen, anderzijds werden zij vooral na 1800 in groote mate gestimuleerd door de verandering van den aan le Nôtre aangepasten stijl in den landschapsstijl, welke verandering hiervoor reeds aangeduid is.

De tuinen welke met veel kosten in den stijl van le Nôtre aangelegd waren en meerendeels in handen van kooplieden of hun nazaten waren, konden in den tijd van de Fransche Revolutie door hun enorme onderhoudskosten niet meer in stand gehouden worden. Toen na het gunstiger worden der tijden, ongeveer 1820, een gedeelte van deze tuinen (vele landhuizen waren intusschen gesloopt) weer gerestaureerd werd gebeurde dit in den landschapsstijl. Ook werden er in dezen tijd door oude en nieuwe rijken, — het was den landbouw in de voorafgaande periode goed gegaan —, vele nieuwe buitens op de hoogere gronden gebouwd. Hierdoor ontstond een groote vraag naar de gewassen benoodigd voor den landschapsstijl. Het sombere groene geboomte van voorheen werd vervangen door welig bloeiende en vruchtdragende boomen en heesters, afgewisseld door grasgazons met daarin ovale of ronde perken met rijk bloeiende planten ¹⁾.

Boskoop profiteerde in hooge mate van deze stijlverandering, welke juist in het begin der 19e eeuw op haar hoogtepunt was. Reeds in 1780 was Pieter Brakel te Boskoop begonnen met de teelt van boomen en heesters welke in Engeland gevraagd werden voor den landschapsstijl ²⁾. Ook Schotsche rozen werden toen reeds geïmporteerd.

1) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 24.
Van Sypestejn, t.a.p.

2) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 24.

Na de eerste helft der 19e eeuw is er een gestage ontwikkeling in het Boskoopsche bedrijf waar te nemen. Door het contact met en de studie van Amerika, leerde men vele tropische en subtropische, alsmede voor Europa totaal onbekende winterharde planten en boomen kennen, waarmede ook te Boskoop teeltproeven genomen werden. Ook de Japansche flora werd in dezen tijd ontsloten. Met vele exotische planten werden kweek- en veredelingsproeven genomen, waarbij verschillende successen geboekt werden. De vraag naar al deze noviteiten nam steeds meer toe, voor Boskoop brak een goede tijd aan.

De verbeterde verkeersmiddelen brachten de Boskoopsche kweekers in nauwer contact met de verschillende boomkwekerscentra in het buitenland, waar zij nieuwe ideeën opdeden, die ook in ons land weer ingang vonden en waarop voortgewerkt werd. Vooral het centrum Gent heeft veel bijgedragen tot de ontwikkeling hier te lande. Van Straaten van Nes en Moerlands zeggen hierover in hun gedenkboek *Boskoop* het volgende; „Uit Gent betrok Boskoop zijn eerste sortimenten van *Rhododendron*-, *Azalea pontica*- en *Azalea mollis* variëteiten, evenals Gent nieuwigheden dankte aan Von Siebold en Co. te Leiden. Het veelvuldig verkeer der Boskoopers in de kwekerijen van Von Siebold en Co. te Leiden en de omstreken van Gent maakte hen bekend met het zaaien, stekken en enten onder glas, zooals dat vooral wordt toegepast bij de vermenigvuldiging van *Camelia*'s, *Rhododendrons*, *Azalea*'s en *Conifeeren*“¹⁾.

De hierboven genoemde kwekerij van Von Siebold en Co. was niets meer of minder dan de proefkwekerij van den bekenden verzamelaar der Japansche Flora Philip Franz Balthasar von Siebold (1776—1866). In 1820 was deze von Siebold als Officier van Gezondheid naar Indië gegaan. Vandaar ging hij met een gezantschap mede naar Japan, waar hij van 1823—1830 verbleef. Door de kringen waarin hij verkeerde, werd hem de gelegenheid geschonken een grondige studie van de Japansche flora te maken. Hij zond talrijke planten in potten

1) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg 31.

gekweekt naar Holland, waar het gelukte een deel hiervan in leven te houden. Na zijn terugkeer in Holland exploiteerde hij o.a. in samenwerking met prof. Blume en dr. J. Pierot te Leiden een proeftuin. Nadat er verschillende moeilijkheden o.a. op het gebied van den invoer ontstaan waren, werd von Siebold ten slotte de eenige exploitant en verplaatste hij de kweekkerij naar zijn buiten bij Leiden.

Door moeizaam werken van Blume en von Siebold kwam in 1842 het Koninklijk Besluit tot stand waarbij de „Koninklijke Maatschappij tot aanmoediging van den Tuinbouw“ te Leiden opgericht werd¹⁾. Deze maatschappij heeft zeer veel voor de boomkweekkerij beteekend.

Na 1850 is het vooral van Engelsche zijde, dat de Chineesche flora onderzocht werd. Ook hier te lande werden toen spoedig de Chineesche gewassen gekweekt. De proeftuinen als die van von Siebold bewezen, evenals verschillende andere, dat vele uitheemsche gewassen het ook in het Nederlandsche klimaat „wel wilden doen“.

Kruising en selectie, waarbij mannen als Vos, Koster en Ottolander zich naam verwierven, deden niet alleen het aantal soorten, maar ook de kwaliteit der gewassen belangrijk vooruit gaan²⁾.

Het verhoogde contact met het buitenland bracht al spoedig met zich mede, dat er stemmen opgingen om aan de scholen te Boskoop vreemde talen te onderwijzen, in 1867 werd dit onderwijs ingevoerd. Pogingen om tot oprichting van een vakschool te komen hebben veel langer geduurd, eerst in 1897 hadden zij succes.

Door het persoonlijk bezoek aan het buitenland, kreeg de kweeker een zeer goed overzicht van die artikelen waarnaar in het gebied, dat hij bereisde veel vraag was; deze artikelen vormden derhalve dan ook het grootste percentage van zijn opstand.

De bedrijven werden ook op veel moderner leest geschoeid, |

1) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 20 e.v.

2) P. den Ouden. In „De Rijnstreek en haar naaste omgeving“, pg. 25 e.v.

waartoe de, in 1861 opgerichte, Vereeniging tot regeling en verbetering der vruchtensoorten te Boskoop, in 1865 omgezet in Pomologische Vereeniging, veel heeft bijgedragen.

Tusschen de jaren 1874 en 1924 exploiteerde deze Vereeniging te Boskoop een proeftuin.

De verbetering van de transportmiddelen enz. deed in Boskoop wederom een nieuwe richting in de cultures komen. Behalve op het kweeken van de hiervoor reeds genoemde haag- en taxusgewassen, ging men zich ook toeleggen op de teelt van z.g. trek- en potgoed, waarbij het glas zijn intrede deed te Boskoop. In 1860 verscheen de eerste kas om meer zeldzame planten in bloei te kunnen krijgen, terwijl later ook de vermenigvuldiging onder glas geschiedde ¹⁾.

Was tot ongeveer het laatste kwart der 19e eeuw de teelt van vruchtboomen nog steeds overheerschend, sedert 1880 treedt er een zeer groote verandering op. De vruchtboomen worden dan steeds meer verdrongen door Buxus, Coniferen, bladhoudende heesters en struiken, trekheesters, rozen en klimplanten.

Verschillende andere boomteeltcentra kregen nu a.h.w. een schenking van Boskoop. De vruchtboomteelt ging naar Zeeland, Gelderland en Zuid-Limburg, bladverliezende planten en sierboomen naar Oudenbosch, bosch- en haagplantsoen naar Zundert, onderstammen naar de Groninger Veenkoloniën en boomkweekerij voor binnenlandschen tuinaanleg naar Naarden-Bussum. Deze steeds verder doorgevoerde specialiseering van het Boskoopsche bedrijf kon tot stand komen, omdat de vraag naar de boomkweekerijproducten voortdurend toenam. Reeds in het laatste kwart der vorige eeuw begon de opvatting van den stedebouw te veranderen. Op vele plaatsen werden plantsoenen aangelegd terwijl de straten en wegen ruimer werden geprojecteerd dan tot dan het geval was geweest, terwijl in parken en boschcomplexen het gebruik van in felle kleuren bloeiend onderhout (rhododendrons etc.) toeneemt.

1) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 28/31.
Schaum, t.a.p. pg. 102.

Daarnaast komt meer en meer het buitenwonen (forensen) in zwang. Wassenaar, Aerdenhout, Heemstede, Laren, Bussum, Blaricum en vele andere specifieke forensenplaatsen ontstaan. Hier lag een groot afzetgebied, waarop de Boskoopsche kweker zich ging instellen. Naar voorbeeld van de villatuinen ondergingen ook de meer eenvoudige stadstuintjes een verandering. Dit alles vergrootte de vraag naar boomkwekerijproducten. Men mag de hierboven genoemde specialiseering echter niet alleen op rekening van het binnenland brengen. Uit pag. 25 bleek reeds dat de verbetering in de verkeersmiddelen de kweekers in meer persoonlijk contact bracht met hun afzetgebieden. Omtrent de verschillende tijdstippen, waarop de voor Boskoop zoo belangrijke export naar het buitenland inzette, deelt Blink het volgende mede. Met uitzondering van Engeland, waarheen reeds zeer vroeg en van 1778 af regelmatig geëxporteerd wordt, begint de groote export pas na 1845, dan gaat de eerste zending naar Rusland, kort daarop volgen Duitschland, Vereenigde Staten van Amerika en Noorwegen, die weer gevolgd werden door vele andere landen ¹⁾.

Ook over de bevolking zijn in den loop der jaren enkele gegevens bewaard gebleven. Zij zijn onvolledig maar toch wel interessant om te vermelden.

jaar	inwoners	huizen	jaar	inwoners	huizen
1500	500		1798	1334	
1632		157	1809	1484	
1672	800		1820	1500	
1680	850		1830	1680	
1715	850		1836	1800	
1732		290	1840	1956	245
1750	900		1850	1964	

Gedeeltelijk berusten deze cijfers op schattingen van de schrijvers, waaraan zij ontleend zijn, anderdeels echter op

1) Blink, t.a.p. pg. 351 e.v.

officieele tellingen, hetzij in verband met nieuwe verpondingen, hetzij voor de conscriptie in en kort na den Franschen tijd.

Over Boskoop is maar weinig bewaard gebleven, een groote brand in 1753 heeft wat er nog aan archief bestond vernietigd.

In het Rijksarchief te 's Gravenhage zijn echter nog aanwezig de verschillende tellingen, op last van d'Alphonse gehouden, ten behoeve van een rapport over Holland aan den Keizer uitgebracht in 1812.

Hieraan werd het volgende ontleend:

Boskoop en Zuidwijk (d.i. de tegenwoordige gemeente Boskoop met uitzondering van het Noordelijk deel van den Polder de Drooggemaakte Putten) hebben samen 281 gehuwde en 383 ongehuwde gezinshoofden.

Aantal kinderen	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Gezinnen	158	58	60	35	19	4	2	1

Het aantal groote gezinnen is in dezen tijd dus niet groot, nog geen 10 % heeft meer dan 3 kinderen. Eenigszins begrijpelijk is dit wel als men denkt aan den tijd waarin deze telling gehouden is.

Dat er nog veel veehouderij in Boskoop is in dien tijd, blijkt uit de volgende opgave:

Bezitters van runderen in de volgende klasse:

	vol belast	verminderd belast
1 tot 5 runderen	13	24
5 " 10 "	12	6
10 " 15 "	7	1
15 " 20 "	—	—
20 " 30 "	16	—

Ook schapen werden er te Boskoop gehouden al is het totaal aantal niet overweldigend:

Schapen	2.	3.	4.	5.	6.	7.	10.	12.
Bezitters	5	10	5	1	2	2	5	2

Tenslotte is aan dit rapport ook een beroepstelling toegevoegd. Hieraan ontleenen wij het volgende:

Eigenaars van land, die dat zelf gebruiken of in huur of pacht laten gebruiken:

oppervlakte minder dan	wei- en zaailand	bosch
één morgen	71	19
1— 5 "	80	6
5—10 "	15	2
10—20 "	17	—
20—30 "	9	1
30—50 "	4	—

In de opsomming van de agrarische beroepen ontbreekt dat van boomkweker of tuinder geheel. Dit wil echter niet zeggen dat het niet in Boskoop voorkwam. In 1813 waren er minstens 50 bedrijven waar de boomkwekerij werd uitgeoefend. Zeer waarschijnlijk vallen deze tuinbouwers onder de categorie welke wei- en zaailand bewerken. Uit het staatje zien wij dat er weinig groote bedrijven te Boskoop voorkomen; de beide laagste klassen hebben de meeste eigenaars of pachters.

Over de sociale toestanden, welke er eertijds in Boskoop bestonden is zoo goed als niets terug te vinden. Eenige uitkomst geeft Ottolander in zijn gedenkboek der „Pomologische Vereeniging Boskoop“.

Kort voor de oprichting dezer vereeniging in 1861 was Boskoop een dorpje met rond 2000 inwoners. Er waren slechts een zestal wat men toen noemde deftige huizen, toebehoorend aan de notabelen van het dorp en enkele flinke burgerhuizen van de grootste kweekers. De kleine burgerij van toen woonde in huizen van minder soort dan tegenwoordig de arbeiders, terwijl deze laatsten toen in niet meer dan krotten woonden. Het loon, dat deze arbeiders verdienden, was laag ook voor dién tijd. In den winter bedroeg het niet meer dan 60 cent per dag, in den zomer steeg dat dan tot 75 cent¹⁾. Zeer nadeelig was dat zoowel in den zomer als in den winter veel onwerkbare

1) Ottolander. Gedenkboek „Pomologische Vereeniging Boskoop 1861—1911“, pg. 9 e.v.

tijd voorkwam, door regen of vorst. Viel er bij het begin van den werktijd veel regen, dan ging de draai, die iederen tuin afsloot niet los en konden de arbeiders naar huis gaan. Uitkeeringen werden voor zulke dagen niet gedaan, evenmin als in den winter, wanneer er door vorst niet gewerkt kon worden. Het meerendeel van de Boskoopsche bevolking was arm en had een slechte ontwikkeling.

Ook de toestanden op hygiënisch gebied waren slecht. Rioleering was er niet, de fecaliën kwamen in de slooten terecht met alle nadeelen daaraan verbonden. Ook de drinkwatervoorziening liet in dit veengebied zeer veel te wenschen over. De sterfte was er dan ook hoog; in de jaren 1855—1864 bedroeg zij gemiddeld 34^{0/00}.

Veel is er in Boskoop en omgeving veranderd in den loop der jaren; in vele opzichten zijn belangrijke verbeteringen aangebracht.

HOOFDSTUK III

BEVOLKING VAN DE GEMEENTE BOSKOOP EN AANGRENZENDE GEBIEDEN

Na het beeld, dat wij ons hebben kunnen vormen van het sierteeltcentrum en de historische ontwikkeling, voornamelijk van de gemeente Boskoop, zullen wij de bevolking van het sierteeltcentrum aan een nader onderzoek dienen te onderwerpen.

Voor de gemeente Boskoop levert het verkrijgen van de gegevens hiervoor geen moeilijkheden op, voor de aangrenzende gebieden wordt dit echter veel bezwaarlijker, daar zij alle slechts gedeelten beslaan van de gemeente waartoe zij behooren. Zou men voor deze onderdeelen van de gemeenten Alphen, Hazerswoude en Reeuwijk, waar het voornamelijk om gaat, alle inwoners in het probleem van de bevolking in het sierteeltcentrum betrekken, dan wordt het beeld volkomen onduidelijk. Het spreekt dan ook bijna vanzelf, dat geboorte, sterfte, vestiging en vertrek van deze gemeenten in hun geheel niet in deze studie opgenomen zijn. Voor de gedeelten waar het om gaat is het ondoenlijk een overzicht te geven van geboorte en sterfte; wel is het mogen gelukken aan de hand van ingestelde enquêtes, iets te weten te komen van de migratie. Bij dat deel van het bevolkingsonderzoek zullen zij dan ook ter sprake komen.

1. *De loop der bevolking in de gemeente Boskoop.*

Zoals nagenoeg overal in ons land is ook de bevolking van Boskoop in den loop der jaren in getalsterkte toegenomen. In het jaar 1798 vonden wij als totale sterkte der Boskoopsche bevolking opgegeven aan aantal van 1334. (Zie pag. 29). In 1836 waren dit er reeds 1800; in 1861 2000. Hieronder volgt dan verder, van 1900 af, een opgave om de 5 jaar.

Jaar	Aantal inwoners	Jaar	Aantal inwoners
1900	4364	1920	6534
1905	5212	1925	6670
1910	5944	1930	7440
1915	6718	1935	7850
		1940	7972

Op 1 Januari 1940 bestond de bevolking van Boskoop ten slotte uit 7972 zielen, te weten: 4118 mannen en 3854 vrouwen. In den loop van deze eeuw is de bevolking derhalve met 75 % toegenomen.

Hoe is nu deze toeneming tot stand gekomen? Het zijn geboorte, sterfte, vestiging en vertrek, welke ten slotte als eindresultante een eventueel toe- of afnemen der bevolking te weeg brengen.

In de bijgevoegde grafieken I en II zijn deze vier oorzaken uitgedrukt per duizend der totale bevolking van elk jaar. Een beschouwing hiervan leert, dat het vooral het vertrek is, dat verantwoordelijk is voor de, van tijd tot tijd zich voordoeende, vermindering van de bevolking van Boskoop. Willen wij echter een duidelijk inzicht krijgen in den loop der bevolking, dan zullen wij elk der vier genoemde oorzaken aan een nader onderzoek moeten onderwerpen.

Achtereenvolgens zullen dan ook geboorte, sterfte, vestiging en vertrek, alsmede hunne resultanten nagegaan worden.

2. *Geboorte en sterfte, benevens hun resultante.*

Geboortefrequentie:

Wanneer men de geboorte per 1000 inwoners in Boskoop berekent en tot een grafisch beeld verwerkt, dan verkrijgt men een lijn met een dalende tendens. Hierin stemmen Boskoop en het Rijk overeen, al is het verschijnsel bij het Rijk veel sterker. Lag voor Boskoop in de jaren van 1900—1910 de geboorte nog boven de 34 pro mille, in het volgend decennium loopt zij reeds sterk terug. Het verloop is in de jaren 1910—1920 zeer onregelmatig tengevolge van verschillende oorzaken. Zoo is duidelijk de invloed te zien van den warmen zomer van 1911

en verder van den veelbewogen tijd van den wereldoorlog, welke rond onze grenzen woedde.

Steeds verder daalt de geboortefrequentie: 1920—'25 geeft gemiddeld nog 26,4 per duizend, de daaropvolgende vijf jaar een gemiddelde van 24,2, terwijl in de periode van 1931—'35 een val optreedt van ruim 26 op 21 per duizend.

Naast de dalende tendens valt ons ook het zeer onregelmatige verloop van de geboortefrequentie op, de oorzaak hiervan is niet alleen gelegen in het feit, dat de geboorte in absolute cijfers van jaar tot jaar wisselt, maar evenzeer in den wisselenden gang van vestiging en vertrek. Deze laatste laten indirect hun invloed gelden, doordat men de geboorte per duizend van de totale bevolking op 1 Januari uitdrukt. Dit neemt echter niet weg dat de dalende tendens blijft bestaan, ook wanneer wij alleen naar de absolute geboorte zien.

Wanneer wij de geboortefrequentie van het Rijk en Boskoop vergelijken dan zien wij, dat Boskoop vooral na 1926 ver boven het Rijk blijft, al valt ons het verschil voor een plattelandsgemeente wel iets tegen. Het verschil wordt genivelleerd door de aanwezigheid van de Rijkstuinbouwschool en het vrijwel monopolistische karakter van de Boskoopsche cultures. Hierdoor zijn er in Boskoop altijd een vrij groot aantal jonge mannen aanwezig, welke geen invloed uitoefenen op de gezinsvorming en derhalve op de geboorte, terwijl zij wel meehelpen het totale bevolkingscijfer te verhoogen. Een gevolg van een en ander is, dat wanneer wij de geboortefrequentie per duizend van de totale bevolking uitdrukken, wij geen volkomen zuiver beeld krijgen. Wil dit laatste wel bereikt worden, dan is het noodzakelijk, dat men nauwkeurig de samenstelling der bevolking van Boskoop naar sexe en leeftijd kent, telkenmale op 1 Januari. In verband met de inrichting van onze statistiek, is een dergelijke opgave niet mogelijk. Wel kunnen wij aan de hand van enkele berekeningen betreffende het aantal gehuwde vrouwen en de kinderen, die zij het leven geschonken hebben, een nauwkeuriger inzicht in de Boskoopsche bevolking krijgen. Daarvoor is per 31 December 1936 uit het bevolkingsregister van de gemeente Boskoop van alle gehuwde

vrouwen genoteerd hoeveel kinderen zij het leven geschonken hebben. Naar dit aantal kinderen zijn absolute cijfers opge- maakt en hieruit is voor tabel I berekend het percentage vrouwen uit een zelfde leeftijdsgroep dat een bepaald aantal kinderen gehad heeft. Voor tabel II is berekend het percentage vrouwen dat een zelfde aantal kinderen gehad heeft, maar nu verdeeld naar de verschillende leeftijdsgroepen. De uitkomsten van deze berekeningen zijn hieronder weergegeven.

TABEL I

Percentage vrouwen uit één leeftijdsgroep met bepaald aantal kinderen per 31 December 1936.								
Aantal kinderen	Leeftijdsgroep							
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50 en ouder
0	×	40,3	20,7	16,1	14,4	11,6	10,6	11,2
1	50,0	35,8	36,5	19,7	17,0	13,0	8,5	7,2
2	50,0	15,2	26,4	24,0	21,4	21,5	15,8	12,3
3	×	7,6	7,3	20,0	14,4	17,2	16,5	15,3
4	×	3,0	5,0	10,2	11,0	13,5	16,5	13,8
5	×	×	1,7	3,5	8,9	7,4	9,7	9,7
6	×	×	1,7	3,5	3,4	6,7	4,2	7,9
7	×	×	0,6	1,6	3,5	6,7	7,9	7,0
8	×	×	×	1,2	1,5	4,3	2,4	7,9
9	×	×	×	×	0,5	1,2	4,3	2,8
10	×	×	×	×	0,5	1,2	4,9	2,7
11	×	×	×	×	×	0,6	1,8	3,5
12 of meer	×	×	×	×	×	1,2	3,0	2,2

Wij zien uit deze tabel, dat reeds tot en met de vrouwen tusschen de 40 en 44 jaar het maximum bij twee kinderen ligt, eerst daarna zien wij het maximum naar drie of vier kinderen verspringen. Wij kunnen hieruit gevoegelijk besluiten dat, wanneer over een vijftal jaren een dergelijke berekening gemaakt wordt, deze over de geheele linie het maximale percentage bij twee kinderen zal hebben. Deze tabel toont ons een gestadige veroudering van de Boskoopsche bevolking, voor zooverre het de aanvulling door geboorte betreft. Dit wordt nog eens bevestigd door tabel II.

TABEL II

Percentage vrouwen met een zelfde aantal kinderen in iedere leeftijdsgroep per 31 December 1936								
Aantal kinderen	Leeftijdsgroep							
	15—19	20—24	25—29	30—34	35—39	40—44	45—49	50 en ouder
0	×	11,3	15,5	17,1	12,1	7,9	7,1	28,8
1	0,6	15,5	41,9	32,2	21,9	13,5	9,0	15,1
2	0,3	3,4	16,0	18,5	14,7	11,9	8,9	24,2
3	×	2,0	5,3	20,8	11,8	11,4	11,0	37,5
4	×	1,0	4,7	13,6	11,5	11,5	14,1	43,5
5	×	×	2,5	7,4	14,7	9,8	13,1	52,4
6	×	×	3,5	10,5	8,1	12,8	8,1	58,1
7	×	×	1,2	4,9	8,5	13,4	15,8	56,0
8	×	×	×	4,1	9,7	9,7	5,5	70,7
9	×	×	×	×	10,7	7,1	25,0	53,5
10	×	×	×	×	3,6	7,1	28,6	60,6
11	×	×	×	×	3,8	3,8	11,5	80,5
12 of meer	×	×	×	×	×	10,0	25,0	65,0

Schakelen wij een oogenblik de groep van 50 jaar en ouder uit, daar het daarbij uitgesloten geacht kan worden, dat er nog kinderen geboren worden, dan zien wij nog eens te duidelijker, den achteruitgang der geboorten. Drie kinderen komen het meest voor bij de groep van 30—34 jaar, terwijl vier kinderen, zooals de detailberekening leerde, eerst maximaal bij de 60 jarigen en ouder voorkwamen. Bij de bovenstaande tabellen moet nog opgemerkt worden, dat niet van alle vrouwen het zuivere aantal kinderen genoteerd kon worden. Bij immigratie worden n.l. die kinderen, welke niet mee komen naar de nieuwe gemeente, niet meer in het bevolkingsregister genoteerd.

Aan de tendens, die uit de tabellen I en II spreekt, doet dit niets af, integendeel, zij wordt er eerder nog door versterkt, daar dit vrijwel allen kinderen zijn, die reeds zelfstandig werken en dus van ouderen leeftijd. Naar mijn meening kunnen wij den leeftijd der moeder op omstreeks veertig jaar stellen.

De veroudering van de bevolking te Boskoop, die dus eenerzijds voortvloeit uit het afnemen van het geboortepercentage

en anderzijds uit het verminderen van het sterftepercentage ¹⁾ wordt nog eens duidelijk geïllustreerd door onderstaande tabel, waarbij met elkaar vergeleken zijn de cijfers van de totale bevolking en die, welke het aantal kiezers op de lijsten voor de verschillende verkiezingen van leden voor de Tweede Kamer of de Provinciale Staten weergeven.

TABEL III

Vergelijking tusschen bevolking en aantal kiezers					
Jaar	Bevolking	Aantal kiezers	In % v. d. bevolking	Bevolkings toename	Kiezers toename
1931	7704	3561	46,2	100	100
1933	7797	3791	48,4	101,2	106,5
1935	7850	3907	49,7	101,8	109,7
1937	7887	4056	51,4	102,3	113,9
1939	7916	4150	52,4	102,7	116,5

Terwijl de totale bevolking slechts met 2,7 % is toegenomen zien wij, dat het aantal kiezers met 16,5 % is gestegen. Deze tabel spreekt dus wel heel sterk, te meer daar in het meerendeel van deze jaren nog een tamelijk groot vertrekoverschot optrad (zie grafiek II).

3. Sterfte.

Ook deze ligt voor Boskoop op een gunstiger niveau dan voor het Rijk. Over het algemeen is in deze lijn eveneens een dalende tendens waar te nemen, zooals dat ook bij het Rijk het geval is. Reeds in de jaren 1915—1920 is de sterfte in de gemeente Boskoop omstreeks 10 per duizend, vanaf 1920 komt zij met uitzondering van het jaar 1928 daar niet meer boven. In de laatste jaren is zij zelfs zeer laag, zij komt dan niet meer boven de 8 per duizend.

Het is dan ook duidelijk dat de resultante van geboorte en sterfte, het geboorte overschot dus, nog een gunstigen indruk

1) Zie ook sterfte.

maakt. Het geboorteoverschot is hier immers de resultante van twee functies die in ongelijke mate dalen, waarbij de functie, welke winst beteekent, de geboortefrequentie in sterker mate daalt dan de functie „verlies”, sterftefrequentie. Deze sterkere daling wordt echter genivelleerd, doordat de vermindering, bij het toch reeds lage sterftcijfer eerder begonnen is dan bij de geboortefrequentie.

Daarnaast is de onregelmatigheid van de lijn, welke de geboortefrequentie aangeeft, verminderd door het veel regelmatig karakter van de sterftcurve, zoodat de lijn van het geboorteoverschot een veel gelijkmatiger verloop heeft.

Tenslotte is uit de grafiek duidelijk te zien, dat de geboorte aanmerkelijk de sterfte overtreft en dus voor het toenemen van de totale bevolking een belangrijk onderdeel vormt.

4. *Vestigings- of vertrekoverschot.*

Wanneer wij voor de gemeente Boskoop de totale migratiecijfers berekenen per duizend van de bevolking, dan krijgen wij twee getallenreeksen die, in een grafiek omgezet, een zeer onregelmatig verloop vertoonen. Over het algemeen wordt de vestiging voortdurend overheerscht door het vertrek. Vanaf 1908 tot en met 1936 zijn er maar 9 jaren, waarin er geen vertrekoverschot is. Het zijn de jaren 1910 tot 1913; 1923 en '24 en 1928 en '29, gedeeltelijk dus jaren, die achter een periode van opleving aankomen. Of men het verminderde vertrek op rekening van deze opleving mag schrijven, zullen wij trachten, aan de hand van een gehouden steekproef, (pg. 42 e.v.) te ontdekken.

In grafiek *I* zijn verwerkt; a. het geboorteoverschot, b. het vestigings- resp. vertrekoverschot en c. de resultante van deze twee, dus een bevolkingstoe- eventueel bevolkingsafneming, dit alles weer per jaar per duizend. Het geboorteoverschot hebben wij reeds bekeken, terwijl ons van het migratieoverschot bekend is dat het overwegend negatief is, het vertrek dus overweegt. Doordat het geboorteoverschot voor de gemeente Boskoop aan den hoogen kant is heeft dit een zeer sterk egaliseerenden invloed gehad op de totale bevolkings-

toeneming. Tusschen 1900 en 1936 zijn er tenslotte maar zes jaren, waarin de Boskoopsche bevolking in totaalcijfer achteruitgaat. Wij kunnen dus gelukkig nog constateeren, dat er in de gemeente Boskoop onder de bevolking, ondanks de slechte tijden, welke het sierteeltcentrum doormaakte, genoeg levenskracht aanwezig is om het verlies ontstaan door vertrek, aan te vullen. Hiermede steekt de gemeente voor de jaren 1925—'30 nog gunstig af bij het verdere Zuid-Hollandsche gebied. Voor de jaren 1931—'35 is zij gelijk gekomen met de vier omliggende gemeenten, maar blijft daarmee toch nog boven de doorsnee gemeente uit dit polderland ¹⁾).

De invloed van vestiging en vertrek op de totale bevolking is in Boskoop dermate groot, dat het gewenscht is, vestiging en vertrek niet alleen in hun absoluten vorm na te gaan, een vorm die op zich zelf weinig zeggend is, maar tevens te onderzoeken wat de beteekenis van de migranten is, voor de economische zoowel als voor de sociale structuur van Boskoop.

Dit kan men alleen bereiken door op het gemeentehuis na te gaan, welke de beroepen, leeftijden en richting van beweging der migranten zijn. Wat de immigranten betreft, heeft men een goede hulpbron aan de ingekomen verhuisbiljetten, voor de emigranten zal men zich tevreden moeten stellen met den datum van afschrijving, welke op de betreffende bevolkingsregisterkaart vermeld is en het eventueel daarop voorkomend beroep, alsmede de gemeente waarheen de beweging gegaan is.

Bij de emigratie komen dus wel eenige moeilijkheden naar voren zoo bijvoorbeeld bij een lid van een gezin, dat Boskoop verlaat om ergens anders een beroep uit te gaan oefenen. Niet altijd is opgegeven welk beroep in de nieuwe woonplaats uitgeoefend zal worden. Toch zal uit de volgende bladzijden blijken, dat er wel eenige gevolgtrekkingen te maken zijn.

Niet over de geheele periode waarover de grafieken loopen is het onderzoek als hierboven aangegeven uitgestrekt, vol-

1) Zie kaart III A. C. de Vooijs. Trek der Plattelandsbevolking en de kaart van Boerendonk in Verslagen en Mededeelingen van de Directie van den Landbouw 1939, No. 1.

staan is met den tijd van 1 Januari 1927 tot 1 Januari 1937. Hierin zijn dan eenige jaren met een goed en eenige met een slecht bedrijfsresultaat opgenomen.

Het onderzoek is gedaan aan de hand van den volgende opzet:

Daar het er om gaat de belangrijkheid voor de gemeente Boskoop van de immigranten of emigrantten te bepalen, zijn bij de tellingen in de eerste plaats niet medegeteld alle personen, die jonger dan vijftien jaar waren, verder zijn zij, die wel ouder waren maar in gezinsverband meetrokken en geen eigen beroep uitoefenden, eveneens weggelaten. Migrantten boven de vijf en zestig jaar zijn eveneens niet meegeteld, daar zij van weinig beteekenis zijn voor het economische leven. Dit voor zoover de leeftijd als bepalende factor is genomen. Daarnaast is echter nog met een ander feit rekening gehouden. De officieele statistiek rekt een ieder, die vertrekt of zich vestigt, onder de desbetreffende rubriek, ongeacht den tijd van verblijf binnen of buiten de betrekkelijke gemeente. Op deze plaats zijn zij, die binnen 1 jaar weer terug waren of vertrokken zijn, echter door mij buiten beschouwing gelaten, zij toch vertroebelen het beeld eerder dan dat zij van veel waarde zijn voor eenige conclusie betreffende vestigings- of vertrek-saldo. De op deze wijze gevonden gegevens zijn in tabel III weergegeven. Terwille van de duidelijkheid zijn de verschillende beroepen in grootere groepen samengevat.

Hiervoor zijn voor de mannen de volgende groepen gekozen.

1. Handwerkslieden	waaronder	timmerlieden, metselaars, schilders, scheepstimmerlieden.
2. Verzorgende Beroepen	„	kruideniers, manufacturiers, slaggers, bakkers, sigarenhandelaars, melkslijters etc.
3. Landbouwers	„	landbouwers, veehouders en beider knechts.

4. Boomkweekers waaronder	boomkweekers, rozenkweekers, z.g. kaskweekers en hun knechts.
5. Tuindersleerlingen	
6. Vrije beroepen	„ alle beroepen welke een hogere opleiding dan M.O. vergen.
7. Leerlingen der Rijkstuinbouwschool.	
8. Zonder beroep	

De vrouwen zijn verdeeld in de volgende groepen.

1. Huishoudelijk personeel	waaronder dienstboden, huishoudsters, etc.
2. Winkeljuffrouw	
3. Vrije beroepen	
4. Gehuwd zonder beroep	dit zijn vrouwen, die later dan hun man naar Boskoop komen of z.g. naar Boskoop huwen.
5. Ongehuwd zonder beroep	„ „ vrouwen die zelfstandig migreeren.

Beschouwen wij eerst de vestiging, dan zien wij, dat deze een maximalen omvang heeft gehad in de jaren 1929 en 1930. Twee jaren, waarin de sierteelt weer wat meer perspectief bood. In elk der volgende jaren wordt de vestiging steeds minder. Bij de vestiging zijn het bij de mannen steeds de groepen van 15 t.m. 19 jaar, 20 t.m. 24 jaar en 25 t.m. 29 jaar, welke het grootste contingent immigranten leveren. In de eerste leeftijdsgroep zijn het de rubrieken 7 en 8, welke de grootste getallen hebben. Voornamelijk zijn het dus jonge mannen, die als leerling van de R.T.S. of zonder beroep naar Boskoop komen. Wij moeten ten aanzien van de laatsten bedenken, dat ook hierbij velen zijn, die tot de leerlingen der R.T.S. gerekend moeten worden, daar het scholier zijn voor de wet niet geldt als het hebben van een beroep en derhalve op het verhuisbiljet dan ook vaak „zonder beroep“ ingevuld

wordt. Later is dan niet meer terug te vinden, wie R.T.S.'ers waren. Hiermede is tevens de verklaring gevonden voor de groote aantallen immigranten zonder beroep in de verschillende jaren. In de tweede leeftijdsgroep zijn het tot 1933 de handwerkslieden, welke het overwicht hebben, na dat jaar loopt de immigratie hiervan sterk terug. Verder bereiken in deze groep de boomkweekers een hoog aantal tot 1933, hun aantal blijft echter steeds beneden dat der handwerkslieden.

In de derde groep, die van 25—29 jaar dus, is de samenstelling anders dan in de andere groepen. Deze groep is echter wat het totale aantal betreft het meest constant. In tegenstelling tot de tweede groep, laat de derde veel minder sterk het doorzetten van de crisis zien. Zij bereikt in de jaren 1929 en '30 haar maximum met bijna dertig mannen, terwijl het aantal in de andere jaren om de twintig schommelt. Ook nu weer vormen de handwerkslieden een voornaam deel, al is de onderlinge verhouding juist andersom geworden, de boomkweekers zijn hier het grootst in aantal. De voornaamste oorzaak daarvan is gelegen in het feit, dat men eerst een zekere opleidingsperiode moet hebben doorgemaakt, alvorens men het uitoefenen van het sierteeltbedrijf met enig succes kan beginnen.

In de vierde groep zijn de voornaamste samenstellende leden niet alléén boomkweekers en handwerkslieden, daar komen ook nog de vrije beroepen bij. Daar ook hiervoor een langere opleidingstijd noodig is, is het verklaarbaar dat de immigratie op lateren leeftijd plaats vindt. Doordat deze groep een verzameling van talrijke beroepen is, komt het verschijnsel niet zoo sterk naar voren, dan wanneer men een verder doorgevoerde verdeling zou aanleggen.

Zowel wat samenstelling, als aantal betreft zijn de andere leeftijdsgroepen zeer onregelmatig. Slechts in zeer enkele gevallen komt het aantal mannen in de groep van 35 t.m. 39 jaar boven de tien.

Bij de vrouwen ligt het maximum iets anders dan bij de mannen. Over alle jaren is het aantal vrouwen van 20 jaar en jonger dat naar Boskoop komt gering. Het voornaamste zijn hier de groepen van 20 t.m. 24, 25 t.m. 29 en 30 t.m. 34 jaar.

In deze leeftijdsgroepen overweegt voortdurend het aantal gehuwde vrouwen, dat zich in Boskoop komt vestigen. Hieronder is een vrij groot aantal, dat zich door een huwelijk in Boskoop komt vestigen, de anderen komen of met hun echtgenoot mede of volgen korter of langer tijd na hem. De tweede categorie, welke een groot aantal vrouwelijke immigranten levert, is die van het huishoudelijk personeel. Over het algemeen genomen kan men vaststellen, dat het aantal vrouwen in de tien jaren waarover de tabel loopt, in geringer mate terug loopt dan het aantal mannen. Voornamelijk komt dit doordat het aantal gehuwde vrouwen in de jaren na 1933 niet vermindert. Het verminderende aantal huishoudelijk personeel, in verband met den slechten toestand in de sierteelt, is uitsluitend de oorzaak voor de afname van het totaal.

Bezien wij vervolgens het vertrek, dan valt onmiddellijk op dat de maxima anders gelegen zijn dan bij de vestiging.

Voor de mannen zien wij het volgende:

Het maximale aantal emigranten valt in de leeftijdsgroep van 20 t.m. 24 jaar met uitzondering van het jaar 1927, waar het met zeer gering verschil in de volgende groep gelegen is. De oorzaak moet gevonden worden in het groote aantal mannen in die groep, die behooren tot de kweekers, tuindersleerlingen of leerlingen van de Rijkstuinbouwschool, die Boskoop weer verlaten. Deze genoemde categorieën zijn bijna alle afkomstig van de geïmmigreerden, die in de groep van 15 t.m. 19 jaar vielen. Na een paar jaar onderwijs aan de R.T.S. of een andere opleiding genoten te hebben en (of) na een korter of langer verblijf als volontair op een der kweekerijen verlaten zij Boskoop weer, daar zij echter intusschen een paar jaar ouder zijn geworden, komen zij dan in de volgende leeftijdsgroep. Naast deze mannen, welke tenslotte allen tot het agrarisch bedrijf gerekend moeten worden, hebben de handwerkslieden eveneens een voornaam deel van de emigratie op hun rekening, zij het in minder mate dan de eerstgenoemde categorieën. Zij zijn van meer beteekenis in de volgende leeftijdsgroep, die van 24 t.m. 29 dus. Bij de vestiging zagen wij, dat na de groep van 35 t.m. 39 jaar de immigratie niet belangrijk meer was,

voor het vertrek geldt dit reeds bij de groep van 30 t.m. 34 jaar. De samenstellende categorieën zijn de zelfde als bij de vestiging.

Bij de vrouwen ligt het maximum zoowel bij vestiging als vertrek bij de groep van 20 t.m. 24 jaar. Hier zijn het de vrouwen zonder beroep en het huishoudelijk personeel, die aan de spits staan. Vooral na 1931 neemt het aantal der laatste rubriek in hooge mate toe. Dit valt samen met het scherper doorzetten van de slechte bedrijfsresultaten der sierteelt. Gaan wij tevens de gemeente van geboorte der vrouwelijke emigranten na, dan zien wij het aantal in Boskoop geboren en toenemen. Als gevolg van den slechter geworden economischen toestand valt het niet alleen op, dat er verschillende dienstboden verdwijnen, maar ook dat er jonge meisjes uit Boskoop in andere gemeenten gaan werken.

Maken wij tenslotte de balans op van komenden en gaanden, dan valt het volgende waar te nemen. Tot aan het jaar 1932 zijn er geregeld zoowel meer mannen en vrouwen in Boskoop gevestigd dan eruit vertrokken. Na dat jaar is de vestiging kleiner dan het vertrek, met uitzondering van de vrouwen voor het jaar 1936, waarin dan weer de oude toestand is hersteld. Omtrent de verschillende beroepen kan het volgende medegedeeld worden. Tot het jaar 1932 heeft de categorie van tuindersleerling voortdurend een vertrekoverschot. Dit is te verwachten als men bedenkt, dat er zich zoo goed als geen tuindersleerlingen vestigen en dat vele jongens na afloop van hun studie aan de R.T.S. Boskoop als tuindersleerling verlaten. Men moet voor Boskoop een scherp onderscheid maken tusschen leerling R.T.S. en tuindersleerling. De eersten volgen een vakopleiding aan een erkend instituut, niet alleen voor den binnenlandschen tuinbouw, maar eventueel ook voor de tropen, voor toelating tot de school is een bepaalde vooropleiding noodig, terwijl tuindersleerlingen voor het vak gevormd worden door den kweeker zelf, vaak in aansluiting op de opleiding der R.T.S. Een beschouwing van kolom 3 van tabel III leert ons, dat de handwerkslieden zich tot '31 in grooter mate vestigen dan vertrekken, daarna is de toestand

omgekeerd. De oorzaak ligt in den economischen toestand in de Boskoopsche bedrijven. Zooals wij bij het productieproces (pag. 96 e.v.) zullen zien, waren de jaren voor '31, jaren waarin de zaken weer beter gingen en er te Boskoop dus ook werkmogelijkheid voor andere vakken dan de kweekkerij was. Het zelfde geldt voor de verzorgende beroepen. Voor de eerste ligt de grootste winst bij de leeftijden van 15—19 en 20—24 jaar, terwijl het verlies na '31 voornamelijk bij de 20—24 jarigen ligt. Voor de verzorgende beroepen is het in beide gevallen in hoofdzaak de groep van 20—24 jaar. De landbouwers blijven zich vrijwel gedurende de geheele periode in grooter mate vestigen dan dat zij vertrekken. Ook hier zijn het weer de jongere groepen die voor de grootste aantallen zorgen. Vestiging en vertrek bij de boomkweekers blijken maar in geringe mate afhankelijk te zijn van de conjunctuur; dit wordt begrijpelijk als men bedenkt dat de sierteelt eenige jaren van hard werken vereischt, voordat een bedrijf eenigermate rendabel wordt. Deze trek is veel meer afhankelijk van de mogelijkheid een huis in de nabijheid van het terrein, waarop de kweekkerij gelegen is, te verkrijgen. Zooals wij verderop zullen zien, liggen er vele kweekkerijen buiten Boskoop. Daarnaast zijn vele van de boomkweekers feitelijk meer knecht dan kweekker, vandaar dan ook dat het verlies meer in de jongere groepen steekt. De groep der tuindersleerlingen als eenige groep met een voortdurend vertreksaldo hebben wij reeds besproken. De andere groepen, welke van minder belang zijn, vertoonen vrijwel soortgelijke verschijnselen als de hiervoor besprokene.

Wat de leeftijden betreft kan opgemerkt worden, dat de jongste groep verreweg het grootste vestigingsoverschot oplevert, terwijl de tweede groep in de jaren na '31 het grootste cijfer voor het vertrek geeft. In het eerste geval zijn het voornamelijk leerlingen van de R.T.S., in het tweede tuindersleerlingen, die de grootte der cijfers bepalen.

Voor de vrouwelijke beroepen zien wij, dat ook '31 daar een scheiding beteekent voor vestigings- of vertrekoverschot bij het huishoudelijk personeel. De oorzaak hebben wij reeds gezien bij het vertrek. Verder is er bij de vrouwen weinig

regelmaat te vinden, dan zien wij in de eene, dan weer eens in de andere leeftijdsgroep een vestigings- of vertrekoverschot optreden.

Uit het voorgaande komt wel vast te staan, dat Boskoop weinig profijt heeft van deze migratie. Voor de boomkweekers kan ons dit niet verwonderen, kleiner dan de bedrijven nu zijn kunnen zij niet worden zooals ook blijken zal uit het hoofdstuk bodemgebruik. De cultuurgrond is niet onbeperkt, hij stelt onverbiddeijk zijn eischen. Ook voor de verzorgende beroepen is er weinig plaats meer in Boskoop.

TABEL IV

Vestiging.		Duur van de afwezigheid uit Boskoop in jaren													
	Jaar	In Boskoop geboren							Niet in Boskoop geboren						
		To-taal	0	1	2	3	4	Onb.	0	1	2	3	4 en meer	To-taal	
Mannen	1927	27	7	3	1	—	4	11	4	3	3	1	4	15	
	1928	19	4	2	2	1	—	10	3	3	2	2	1	11	
	1929	16	5	3	2	1	1	4	4	1	1	1	2	9	
	1930	28	5	5	1	1	5	11	1	3	—	1	2	7	
	1931	11	2	2	2	—	1	4	4	8	—	4	2	18	
	1932	21	5	5	1	1	1	8	3	—	11	3	—	17	
	1933	14	3	1	2	—	2	6	3	3	1	1	—	8	
	1934	19	6	2	3	1	3	4	1	2	—	3	2	8	
	1935	19	4	3	3	1	3	5	4	3	4	—	2	14	
	1936	19	2	1	3	1	4	8	2	1	2	1	1	7	
Vrouwen	1927	28	5	5	3	—	5	10	5	2	3	1	5	16	
	1928	30	5	6	5	2	2	10	1	5	3	1	2	12	
	1929	17	2	7	1	1	2	4	3	4	2	2	2	13	
	1930	34	7	5	1	2	3	16	6	5	1	—	3	15	
	1931	22	2	7	3	—	2	8	3	6	—	1	1	11	
	1932	25	8	1	2	1	2	11	2	8	4	1	1	16	
	1933	19	4	5	6	—	—	4	3	3	1	1	1	9	
	1934	12	1	4	1	3	4	1	6	4	5	—	2	17	
	1935	29	3	9	4	—	3	10	1	2	2	1	5	11	
	1936	15	4	6	2	2	5	—	—	2	6	1	4	13	

Nu de soort migranten van Boskoop bekend is, zullen wij

ook den duur van het verblijf binnen of buiten de gemeentegrenzen behandelen.

Daartoe is eerst voor de vestiging een tabel samen gesteld waarin boven de horizontale scheidingslijn de mannen en er onder de vrouwen aangegeven zijn. In de tabel is weergegeven de duur van de afwezigheid uit Boskoop, ten eerste voor personen ouder dan 14 jaar, in Boskoop geboren en voor eenigen tijd daaruit geëmigreerd geweest zijnde, en ten tweede voor personen niet in Boskoop geboren, maar daar reeds eerder gewoond hebbend. De kolom waarboven een 0 staat wil zeggen: korter dan 1 vol jaar.

De hierbovenstaande tabel is niet geheel zuiver, daar de bepalingen van de bevolkingsboekhouding het voor een gemeente welke een verhuisbiljet afgeeft, niet verplicht stellen den datum van vestiging in de gemeente van vertrek in te vullen, indien dit langer dan twee jaar terug heeft plaats gehad. Toch zijn er wel enkele gevolgtrekkingen te maken. In de eerste plaats vraagt het groote aantal onder „onbekend” vermeld, om opheldering; deze wordt gevonden in de hierboven genoemde bepaling betreffende de bevolkingsboekhouding. Wij zien, dat in bovenstaande tabel, zoowel bij de mannen als bij de vrouwen, in beide groepen het grootste deel voor ieder jaar binnen de twee à drie jaar weer in Boskoop terug is. Wij kunnen dus voor de zich vestigenden spreken van een migratie over korten duur. De oorzaak hiervan vinden wij gedeeltelijk in het ontbreken van inrichtingen voor middelbaar onderwijs te Boskoop en verder in het feit, dat verschillende aankomende boomkweekers eenigen tijd buiten het sierteeltcentrum gaan werken om meerdere ervaring in het vak op te doen. Ten slotte ligt een der oorzaken in de aanwezigheid van woonwijken uit de aangrenzende gemeenten in de onmiddellijke nabijheid der grens van Boskoop. Deze woonwijken dienen vrijwel geheel voor de huisvesting van boomkweekers uit het sierteeltcentrum, zooals wij ook verderop nog zullen zien. Dan zullen wij ook zien dat de migratie van korten duur er ook een wordt over korten afstand. Dit wordt nog duidelijker, wanneer wij er ook het vertrek bij betrekken. Uit den aard der zaak is dezelfde

maatstaf aangelegd als bij de vestiging. Verwerkt zijn dus gegevens over personen ouder dan 14 jaar in Boskoop geboren, die Boskoop voor het eerst of al meerdere malen verlaten en van personen die niet in Boskoop geboren zijn maar er een bepaalden tijd verbleven hebben.

TABEL V

Vertrek.		Duur van het verblijf in Boskoop in jaren													
Jaar	To-taal	In Boskoop geboren						Niet in Boskoop geboren							
		0	1	2	3	4 en meer	0	1	2	3	4 en meer	on-bek.	To-taal		
Mannen	1927	4	—	2	—	1	1	12	15	5	8	8	30	78	
	1928	3	1	1	1	—	—	14	19	26	3	10	23	95	
	1929	4	1	2	1	—	—	17	24	18	6	12	28	104	
	1930	7	—	1	—	—	6	23	39	20	14	14	35	145	
	1931	3	—	1	1	1	—	13	31	40	7	10	24	125	
	1932	3	1	1	—	—	1	8	16	57	26	10	25	142	
	1933	6	—	2	1	2	1	10	18	28	18	17	23	114	
	1934	10	5	2	2	—	1	9	14	23	22	20	24	112	
	1935	10	2	2	1	1	4	11	11	14	8	15	35	94	
	1936	3	—	3	—	—	—	3	5	17	12	17	12	66	
Vrouwen	1927	8	2	5	1	—	—	10	10	4	4	9	34	71	
	1928	5	2	1	—	—	2	15	5	3	4	5	26	58	
	1929	7	—	3	1	2	1	15	13	8	1	11	30	78	
	1930	4	—	1	1	1	1	21	14	7	2	5	44	93	
	1931	3	—	3	—	—	—	14	19	6	—	7	29	75	
	1932	11	5	2	1	—	3	5	13	7	9	6	39	79	
	1933	15	3	6	2	2	2	8	9	6	7	9	38	77	
	1934	15	9	3	—	1	2	13	5	6	3	8	38	73	
	1935	10	7	1	1	1	—	12	10	4	—	11	40	77	
	1936	18	7	5	1	3	2	6	9	4	—	5	11	35	

In tegenstelling met tabel IV zien wij uit tabel V, dat er een groot aantal migranten is dat slechts voor korten tijd Boskoop als verblijfplaats kiest. Zelfs onder de in Boskoop geboren zijn er verschillende, die maar voor korten tijd weer in Boskoop terugkomen om dan opnieuw te vertrekken. Vooral onder de niet uit Boskoop geboortig zijnde personen zijn er

zeer veel, die binnen de twee jaar weer vertrokken zijn. Hieronder is natuurlijk voor de mannen, een aantal leerlingen van de R.T.S. maar naar mijn meening ligt de voornaamste oorzaak weer bij de woonwijken der omliggende gemeenten, welk immers dicht tegen Boskoop en binnen het sierteeltcentrum gebouwd zijn, zoodat voortdurend heen en weer getrokken wordt.

Uit de tabellen IV en V blijkt dus wel heel duidelijk, dat de duur der migratie in zeer veel gevallen maar kort is. Vooral ook als men erbij bedenkt, dat in de tabellen alleen maar zelfstandig migreerende personen boven de veertien jaar zijn geteld, met andere woorden inwonende kinderen, welke nog geen beroep uitoefenen, niet genoteerd zijn, dan is deze beweging wel zeer merkwaardig. Dan dringt zich ook de vraag op of deze migratie, welke intens is maar kort van duur, eventueel ook voor korten afstand gaat.

In tabel VI is de vestiging naar de verschillende gemeenten

TABEL VI

Vestiging	Jaar																			
	1927		1928		1929		1930		1931		1932		1933		1934		1935		1936	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
Alphen	13	9	9	15	14	8	6	14	11	8	7	5	5	8	5	9	12	10	14	
Amsterdam	10	2	8	3	18	12	6	7	4	1	5	2	1	3	3	2	4	5	3	3
Apeldoorn	4	2	1	—	2	—	2	—	1	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Bodegraven	—	—	3	2	2	2	1	1	—	—	—	—	1	—	1	2	—	2	1	5
Gouda	5	18	4	6	3	10	11	14	3	7	2	8	4	8	5	12	3	9	5	6
's Gr.hage	8	3	9	8	17	8	9	7	19	7	14	6	9	5	3	6	3	3	8	6
Haarlem	—	1	—	5	2	6	2	2	2	1	—	4	1	—	—	—	—	4	2	2
Ha'woude	3	5	5	8	9	10	5	6	4	4	—	2	5	6	10	9	4	5	2	5
Hilversum	1	—	—	3	—	3	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	2	1	1	—
Leiden	5	3	1	5	7	7	1	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Moordrecht	—	—	2	1	4	4	—	1	1	—	1	1	—	—	—	—	—	—	1	1
Reeuwijk	4	4	7	10	8	10	11	14	7	7	5	8	3	3	2	1	5	8	9	8
Rotterdam	6	6	8	6	10	5	3	11	4	3	4	4	8	6	6	1	3	4	4	8
Utrecht	4	6	4	—	9	4	9	4	5	—	2	2	1	1	—	1	—	—	—	—
Wad'veen	7	15	13	10	12	13	13	10	7	16	15	13	9	13	11	13	5	11	12	9
Zwammerd.	—	—	—	3	3	3	4	1	—	1	1	—	4	2	3	2	2	1	2	2
	m. is mannen									v. is vrouwen										

van herkomst weergegeven, de telling van het aantal gevallen heeft onder dezelfde voorwaarden als hierboven plaats gehad. Terwille van de overzichtelijkheid zijn in de hierboven gegeven tabel alleen die gemeenten opgenomen, die in één of meer jaren een hooger aantal dan 6 migranten per jaar naar Boskoop zonden.

In bovenstaande tabel zijn het de gemeenten Alphen, Amsterdam, Gouda, 's Gravenhage, Hazerswoude, Reeuwijk, Rotterdam en Waddinxveen, welke gedurende de geheele periode mannen zoowel als vrouwen aan de gemeente Boskoop afstaan. Wij zien dus twee verschillende groepen van gemeenten. Ten eersten zijn het de groote steden, welke emigranten naar Boskoop zenden. Voor het grootste deel zijn dit leerlingen voor de R.T.S. of jonge menschen uit Boskoop die te Amsterdam of Rotterdam hun opleiding voltooid hebben. Uit den Haag komen meerendeels jongens uit Nederlandsch Indië die eerst eenige jaren M.O. opleiding volgen en dan naar de R.T.S. gaan. Voor de vrouwen geldt, dat met uitzondering van Gouda, de meesten terugkeerende dienstboden zijn. Uit Gouda komen echter veel vrouwen door een huwelijk met Boskoopsche mannen naar deze gemeente. De vier andere gemeenten, t.w. Alphen, Hazerswoude, Reeuwijk en Waddinxveen zijn juist de vier om Boskoop gelegen gemeenten en tevens vormen gedeelten van hun gebied met Boskoop samen het sierteeltcentrum Boskoop. Dat van deze gemeenten uit een trek naar Boskoop bestaat is dan ook niet te verwonderen. In de volgende tabel is nu een overzicht gegeven van het vertrek naar de verschillende gemeenten.

Ook hier zijn het weer twee groepen van gemeenten waarheen zich de beweging richt. Zonder nu bepaald van een groote trek naar de steden te kunnen spreken, zien wij toch wel dat zij een belangrijk aantal der Boskoopsche emigranten opnemen. Hieronder is een groot aantal leerlingen van instituten van M.O. of Hooger Onderwijs. Bij de vrouwen schuilen er ook verschillende dienstboden onder. Het meerendeel van deze emigranten wordt echter weer vrij spoedig, zooals wij immers reeds weten uit de voorgaande bladzijden, tot immigranten.

TABEL VII

Vertrek	Jaar																			
	1927		1928		1929		1930		1931		1932		1933		1934		1935		1936	
	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.	m.	v.
Alphen	13	13	5	8	4	7	13	15	14	15	9	11	6	8	7	8	7	10	12	14
Amsterdam	4	1	5	4	8	2	5	6	6	1	9	6	4	3	9	3	4	4	2	—
Gouda	9	7	11	3	7	5	10	12	6	7	5	7	10	9	6	10	7	6	3	9
's-Gr.hage	8	5	10	5	9	11	17	3	15	7	14	4	19	9	24	12	11	4	8	7
Haarlem	1	2	1	—	1	—	3	2	—	1	5	1	4	4	2	2	1	1	—	—
Ha'woude	1	2	5	5	2	3	—	4	1	1	2	5	5	3	4	4	11	12	1	1
Leiden	4	6	5	3	4	7	6	4	2	3	4	7	7	6	3	6	3	7	—	6
Oegstgeest	1	3	3	4	—	—	1	6	1	—	2	4	1	2	2	—	—	—	—	2
Reeuwijk	3	2	3	1	2	2	4	6	4	3	1	2	4	9	—	3	3	5	2	2
Rotterdam	1	7	9	12	7	7	3	5	4	3	7	6	5	5	6	4	4	6	7	—
Utrecht	1	1	3	5	10	7	4	3	2	—	9	3	6	2	6	3	5	1	1	3
Voorburg	—	—	2	1	1	2	2	1	1	1	4	3	1	2	3	2	1	1	2	4
Wad'veen	11	10	5	3	7	12	11	8	18	10	14	13	4	6	5	6	8	10	2	4
N.O. Indië	4	3	4	3	1	1	7	1	2	—	2	—	3	—	1	—	4	1	7	2
Amer. (V.S.)	4	1	3	5	7	6	12	4	—	—	—	1	2	1	1	1	—	1	—	—

Verder staan de vier omliggende gemeenten juist als bij de vorige tabel weer met groot cijfers te boek. Hier is het weer dezelfde oorzaak, als reeds bij de vestiging genoemd. Een gemeente is er, welke wij niet in tabel VI maar wel in VII vermeld zien. Dit is de gemeente Oegstgeest. Zij neemt veel meer emigranten op dan dat er t.o.v. Boskoop immigranten vandaan komen. Dit komt doordat er in Boskoop geen gelegenheid bestaat om ernstige geesteszieken te verplegen. Deze worden voor een groot deel in een der gestichten te Oegstgeest ondergebracht.

Zagen wij in de tabellen IV en V dat de migratie over een korten tijdsduur ging, aan de hand van de tabellen VI en VII kunnen wij constateeren, dat zij voor een groot gedeelte ook over korten afstand gaat.

Het is deze laatste migratie die nog nader onder oogen gezien moet worden, daar dit de kennis van de beweging in het sierteeltcentrum kan verdiepen. Ter afsluiting echter van de

beschouwing der eigenlijke Boskoopsche bevolking, moge tevoren de samenstelling dezer bevolking naar leeftijdsgroepen aan de hand van de volkstelling van 1930 behandeld worden. De verschillende totaalcijfers per leeftijdsgroep zijn omgerekend in percentages van de totale bevolking en in grafiek III samengevat. Wordt op de zelfde wijze met de gegevens voor het Rijk gehandeld, dan valt het op, dat er maar weinig verschil tusschen beide grafieken bestaat. Het grootste verschil ligt bij de groep mannen van 15—19 jaar en wel met 2,7 per honderd. Ook hier is weer de oorzaak de aanwezigheid van de Rijkstuinbouwschool, welker leerlingen in Boskoop bij particulieren intern zijn. De aanwezigheid van deze leerlingen werkt in de twee volgende groepen nog door. Na het 29ste jaar zijn zij echter nog maar van weinig invloed, daar zij tusschen 20 en 29 jaar voor een groot deel wegtrekken, slechts een enkele vestigt zich blijvend in Boskoop. Hiermede is meteen de sprong van de groep van 25—29 jaar op die van 30—34 verklaard. Veel opmerkelijke feiten vertoont de bevolkingspyramide verder niet. Haar vorm is nog normaal, al is de basis niet zoo hecht meer als eenige decennia geleden.

Aan de hand van deze pyramide is het mogelijk een inzicht in de productiecapaciteit van de Boskoopsche bevolking te krijgen. Daartoe diene de volgende indeeling.

	Totaal Boskoop	het Rijk
Nog niet of niet meer aan het prod. proces deelnemend (0—14 jaar en 65 jaar en ouder).	36,1 %	36,9 %
Nog niet of niet meer volledig aan het productieproces deelnemend (15—19 jaar en 55—64 jaar)	18,2 %	16,6 %
VOLLEDIG AAN HET PRODUCTIE- PROCES DEELNEMEND (20—54 jaar)	<u>45,4 %</u>	<u>46,5 %</u>

Voor Boskoop volgt uit deze cijfers, dat slechts 45,4 % van de bevolking ten volle en 18,2 % gedeeltelijk de zorg heeft voor de resteerende 36,1 %. Gezien de tendens, verkregen uit

de groepeerling van de cijfers van de kiezerslijsten op pag. 38, zal nu (tien jaar na de telling van 1930) dit percentage ongetwijfeld reeds weer grooter geworden zijn, zoodat een zwaardere last op de werkende groep gaat drukken. Uit de genoemde gegevens van de verkiezingen volgt tevens, dat de oorzaak van de verzwaring gelegen is in de veroudering van de Boskoopsche groep, zoodat ook hier de afname der geboorte haar invloed doet gelden.

Een indeeling naar beroepen alleen van de gemeente Boskoop te geven, heeft weinig zin en leidt tot een verkeerden indruk van den totalen toestand in het geheele sierteeltgebied. Voordat echter het geheele centrum beschouwd kan worden, vereischt de bevolkingsbeweging over korten afstand nog nadere bespreking. Hiervoor komen in aanmerking de gemeenten Alphen, Hazerswoude en Reeuwijk en in geringe mate de gemeente Waddinxveen. Het laat zich begrijpen dat een onderzoek in deze gemeenten niet over de geheele gemeente uitgestrekt behoeft te worden. Op de volgende wijze zijn de verschillende gedeelten der gemeenten, welke onderzocht zullen worden uit hun gebied waartoe zij administratief behooren, gelicht.

Aan de hand van de kaart van het grondgebruik (kaart I) is vastgesteld tot hoe ver het sierteeltcentrum zich uitstrekt. Woningen welke zich binnen de op deze wijze getrokken grens bevinden, zijn in het onderzoek opgenomen. In de bevolkingsregisters is toen nagegaan, welke de antecedenten van de bewoners dezer woningen tusschen 1927 en 1936 waren. Aan de hand hiervan zijn toen verdere opgaven samengesteld.

Voor de gemeente Alphen waren het de buurtschappen Groeneweg, Otweg, Nesse, Toegangsche weg, Jaagpad en Goudsche Rijpad. Voor Reeuwijk, een deel van den polder Spoelwijk, het complex bij Draaibrug, den Tempel en Randenburg, terwijl voor de gemeente Hazerswoude de woningen langs den Voorweg, Dwarszijde, Loeterwetering en Rietveldsche vaart onderzocht zijn. Van Waddinxveen kwamen maar een paar huizen in aanmerking. De verkregen gegevens zijn in de hieronder volgende tabellen verwerkt.

Uit de tabellen VI en VII werd reeds vastgesteld dat van de vier gemeenten waar het hier om gaat, Alphen de sterkste beweging met Boskoop heeft, terwijl Reeuwijk en Hazerswoude elkaar niet veel ontlopen. Waddinxveen valt maar voor een zeer klein gedeelte binnen het centrum, zoodat een dergelijk onderzoek daar niet ingesteld is.

In de hieronder volgende tabel VIII is voor elk der drie gemeenten in totaal voor de jaren 1927—1936 opgegeven, hoeveel personen er zich uit Boskoop vestigden of erheen trokken, een en ander onderverdeeld naar verschillende groepen van beroepen.

TABEL VIII

Ten opzichte van Boskoop						
Beroep	uit	naar	uit	naar	uit	naar
	Alphen		Reeuwijk		Hazerswoude	
	gevest.	vertr.	gevest.	vertr.	gevest.	vertr.
Landbouwers	6	1	3	1	—	1
Landarbeiders	2	3	4	2	4	—
Boomkweekers	33	39	34	10	25	17
Handwerkslieden	10	6	8	3	5	1
Verkeerswezen	4	4	3	1	1	—
Verzorgende bedr.	17	9	3	4	5	5
Overheidsperson.	1	3	1	—	1	—
Geestelijke verz.	1	2	—	—	—	—
Vrije Beroepen	5	2	—	—	1	—
Tuindersleerling	—	1	—	1	—	1
Arbeiders ongesch.	8	9	3	1	2	4
Zonder beroep	12	13	2	2	3	3
<i>Vrouwen</i>						
Huish. pers.	10	27	15	11	15	10
Overheidspers.	—	1	—	—	—	—
Vrije Beroepen	—	1	—	—	5	1
Gehuwde vrouwen	73	47	49	13	34	17
Zonder beroep	15	31	8	11	6	12

De voornaamste groep bij de mannen blijkt die der boomkweekers te zijn. Alphen is de eenige gemeente, welke meer

boomkweekers opneemt dan dat zij er aan Boskoop afstaat. Bij Reeuwijk en Hazerswoude is dat juist andersom. Wat de andere cijfers betreft blijkt, dat Boskoop van de meeste gemeenten meer personen krijgt dan er aan afstaat. Men krijgt uit deze tabel den indruk, dat Boskoop een aantrekkende kracht op de andere gemeenten uitoefent.

Opmerkelijk hoog is bij de vrouwen het aantal gehuwden, dat naar Boskoop komt. Dit zijn of getrouwde vrouwen die later dan hun man naar Boskoop komen of er vandaan gaan, of het zijn vrouwen, die met een man uit een andere gemeente in het huwelijk treden. Dit laatste komt in het sierteeltgebied veelvuldig voor. Ten gevolge van het nauwe contact der verschillende siertelers door het geheele gebied, krijgt men onwillekeurig ook op ander terrein dan het eigenlijke vak een nauweren band.

Om nu een duidelijk overzicht van den toestand te verkrijgen, zijn naast het algemeen overzicht ook de verdere verschijnselen, die bij het onderzoek werden gevonden in tabellen verwerkt. In de eerste plaats is de richting waaruit de bewoners van de verschillende buurten in de drie gemeenten kwamen of waarheen zij gingen, vastgelegd. Het resultaat is neergelegd in tabel IX. De nadruk wordt er op gevestigd, dat tabel VIII voor alle drie gemeenten in hun geheel geldt, terwijl tabel IX alleen voor de gedeelten welke binnen het sierteeltcentrum vallen is samengesteld. Zij kunnen dus niet onderling vergeleken worden.

Opgemerkt moge worden, dat deze tabel alleen handelt over mannelijke, zelfstandig migreerende personen of indien deze laatste in gezinsverband over kwamen, alleen wanneer zij zelfstandig een beroep uitoefenden. In de praktijk komt dit neer op het feit, dat vrijwel alleen de bedrijfshoofden werden opgenomen. Voor een klein aantal gemeenten in de naaste omgeving is in de hieronder volgende tabel een nauwkeurige specificatie gegeven, terwijl verder een indeeling naar provincies gegeven is.

De getallen tusschen () geven aan, dat het opgegeven aantal personen zich vestigde uit, resp. vertrok naar de gedeelten van

TABEL IX

Richting der migratiebeweging voor de gemeenten						
Gemeente	Alphen		Reeuwijk		Hazerswoude	
	gevest.	vertr.	gevest.	vertr.	gevest.	vertr.
	uit	naar	uit	naar	uit	naar
Alphen	(19)	(5)	17	16	11	1
Benthuizen	—	—	—	—	6	1
Bleiswijk	—	1	—	—	—	—
Bodegraven	3	1	6	4	—	—
Boskoop	77	30	30	34	18	4
Gouda	1	2	6	13	—	—
Haastrecht	2	—	1	3	—	1
Hazerswoude	6	2	—	2	(48)	(2)
L. Ruigeweide	—	—	—	—	1	—
Leiderdorp	—	—	—	—	1	—
Moordrecht	—	—	3	—	—	—
Nieuwkoop	—	—	2	1	—	—
Reeuwijk	12	1	(48)	—	—	—
Waddinxveen	6	1	25	27	5	1
Zegwaard	—	—	—	—	1	—
Zevenhuizen	—	—	1	—	—	—
Zwammerdam	3	1	32	12	2	1
Provincie						
Groningen	—	—	1	2	—	—
Friesland	—	—	3	4	3	1
Drente	—	—	2	2	—	—
Overijssel	—	—	1	1	—	—
Gelderland	1	—	1	2	2	1
Noord Holland	4	2	5	3	—	3
Overig Zd. Holl.	15	10	32	21	10	4
Utrecht	1	—	6	8	1	1
Noord Brabant	1	—	5	8	1	—
Zeeland	—	—	1	1	1	—

de bepaalde gemeenten, welke buiten het begrensde gebied vallen.

Uit de bovenstaande cijfers blijkt, dat de gemeente Boskoop voor de drie andere gemeenten de voornaamste plaats is zoowel voor vestiging als vertrek. De hoogste cijfers worden hierbij bereikt door Alphen, terwijl Reeuwijk op de tweede plaats komt. De gemeenten die uit de migratie met Boskoop winst geput hebben, zijn echter Alphen en Hazerswoude. Heel duidelijk komt in deze tabel nog eens uit, hoe nauw de relaties

tusschen de verschillende gemeentegebieden en Boskoop over en weer zijn. In verhouding tot de andere gemeenten uit tabel IX en de provincies, vertoonen juist de vijf gemeenten, waartoe wij ons beperken, betrekkelijk groote getallen. Opmerkelijk is, dat, waar in de gemeente Reeuwijk nog lang niet alle grond voor sierteelt in gebruik genomen is, dit ook duidelijk in de tabel valt af te lezen. De migratie tusschen Reeuwijk en Zwammerdam b.v. is veel grooter dan die van de buurten van Alphen of Hazerswoude en Zwammerdam. Hieruit volgt een breeder oriëntering van de beweging dan alleen op de sierteelt.

De detailtellingen ¹⁾ waaruit tabel IX is samengesteld, stellen ons in staat om de gevallen, welke tusschen 1 Januari 1927 en 31 December 1936 migreerden er uit te lichten, waardoor een vergelijking met tabel VIII mogelijk wordt.

Dan blijkt, dat van de emigranten van Boskoop naar Alphen er 50 % niet verder dan de onderzochte buurten komen, voor Reeuwijk en Hazerswoude is dit respectievelijk 50 en 4 %. In omgekeerde richting bedraagt dit percentage 25, 52 en 31. Uit deze cijfers volgt, dat Alphen nog immigranten opneemt, voornamelijk boomkweekers, terwijl Reeuwijk plaats te kort heeft en Hazerswoude meer afstaat dan het opneemt, daar in deze gemeente een groot deel der bedrijven in handen van in deze gemeente geboren kweekers is en er weinig mogelijkheid tot uitbreiding is.

Uit tabel VIII werd reeds geconstateerd, dat de beweging over korten afstand ging; tabel IX toont duidelijk aan dat zij voor een groot deel niet buiten de grenzen van het sierteeltgebied gaat.

In de eerste plaats werd hierboven de richting vastgesteld waarin de migratie in dit gebied gaat; ten tweede de afstand waarover zij gaat. Het derde punt van onderzoek zal nu de tijdsduur moeten zijn. Een overzicht hiervan is gegeven in tabel X. De eerste kolom geeft aan, het aantal jaren dat de

1) Van Wijk, Soc. geogr. rapport aan B. en W. van Boskoop 1939, pg. 21—36.

reeds weder geëmigreerden in het betreffende gemeentegebied gewoond hebben, de tweede kolom het aantal jaren, dat de nu nog aanwezigen in het gebied wonen.

TABEL X

Verblijfsduur van de bewoners der gedeelten van						
Tijd	Alphen		Reeuwijk		Hazerswoude	
	vertr.	nog aanw.	vertr.	nog aanw.	vertr.	nog aanw.
korter d. 1 jaar	5	19	16	10	—	6
1 jaar	7	3	21	10	4	10
2 jaar	13	5	18	7	2	6
3 jaar	8	5	9	3	—	5
4 jaar	6	4	13	1	—	—
5 jaar	4	7	9	2	1	—
6—10 jaar	8	24	9	25	3	10
11—15 jaar	3	12	19	19	2	10
16—20 jaar	1	10	4	16	—	—
21—25 jaar	1	3	6	15	2	2
langer dan 25 jaar	1	3	5	39	—	4
onbekend	1	10	—	28	2	—
ter plaatse geboren				71		48

Een scherpe conclusie is alleen te trekken wat degenen betreft, die reeds vertrokken zijn. Uit het bovenstaande blijkt, dat het grootste aantal van deze groep binnen de vijf jaar weer vertrokken is.

Voor de gedeelten van Hazerswoude ligt de geheele verhouding tusschen hen, die reeds weer vertrokken zijn en de nog aanwezigen, iets anders dan bij Alphen en Reeuwijk. Opgemerkt dient nog te worden, dat vele huizen in de buurten van Alphen van vrij recenten datum zijn, in tegenstelling tot die van Reeuwijk, welke veel ouder zijn. Dit valt ook reeds eenigszins af te leiden uit het feit, dat het aantal in Alphen geboren en nul is, terwijl dat voor Reeuwijk 71 bedraagt. Wat Hazerswoude betreft, blijkt, dat daar de bewegelijkheid het minst is van de drie gemeenten, terwijl het aantal ter plaatse geboren en in verhouding tot de andere nog aanwezigen het grootst is. Wat de kweekers betreft komt dit deel van het

sierteeltcentrum het dichtst Boskoop nabij. Dit volgt ook uit de cijfers van de volgende tabel waarin voor Hazerswoude het aantal landbouwers en veehouders het laagst is; voor Reeuwijk is het daarentegen het hoogst. Uit de verschillende detailtellingen bleek ook, dat er in de buurten dezer gemeenten, welke onderzocht zijn, nog 32 veehouders en 30 landbouwers een bedrijf uitoefenden op 31 December 1936. In tabel XI is nu voor alle onderzochte gevallen uit de statistieken hierboven gegeven, een overzicht naar beroepsgroepen gemaakt. Wij zien daaruit, dat voor de drie gebieden een groot deel der bewegelijkheid van de bevolking in de groep der kweekers schuilt. In percentages uitgedrukt wordt dit voor Alphen, Reeuwijk en Hazerswoude achtereenvolgens 53, 26 en 48 %. Voor Alphen is de groep der veehouders eveneens groot. In de meeste gevallen zijn dit veehouders, die in verband met uitbreiding van de kweekersbedrijven te Boskoop naar de onderzochte buurten in Alphen trekken en vandaar weer verder gaan.

TABEL XI

Indeeling naar beroepsgroepen van de in de tabellen IX en X onderzochte gevallen							
Gemeente				Gemeente			
Beroep	Alphen	Reeuwijk	Hazersw.	Beroep	Alphen	Reeuwijk	Hazersw.
1 Boomkw.	89	103	59	8 Verkeer	2	12	4
2 Tuinders	5	9	1	9 Overh. pers.	—	6	3
3 Landbouw.	3	33	9	10 Vrije ber.	3	4	—
4 Veehouders	32	47	9	11 Geestel.	—	3	—
5 Landarb.	4	40	17	12 Losse arb.	11	41	4
6 Handwerksl.	4	41	4	13 Zonder	6	18	1
7 Verz. ber.	4	37	10	Totaal	160	394	121

In Reeuwijk zijn de groepen 3, 4, 5, 6, 7 en 12 ongeveer gelijkwaardig. Dit wijst, zooals reeds uit het voorgaande eenigs-

zins bekend was, op een andere structuur van het productieproces aldaar. Vooral opmerkelijk is de bijna 10 % der gevallen, welke tot de verzorgende beroepen te rekenen zijn.

Zooals reeds eerder opgemerkt is, zijn de woningen te Reeuwijk van ouderen datum, de buurt vertoont dan ook meer het karakter van een woonkern en het is dan ook begrijpelijk dat het aantal winkels er grooter is. Te Reeuwijk dringt de sier-teelt in een woonkern binnen, terwijl bij de twee andere

TABEL XII

Beroep	Alphen				Reeuwijk				Hazerswoude						
	uit Boskoop en terug.	idem niet terug naar B.	niet u. B., wel erheen.	uit B. nog te A.	niet uit B. nog te A.	uit Boskoop en terug.	idem niet terug naar B.	niet u. B., wel erheen.	uit B. nog te R.	niet uit B. nog te R.	uit Boskoop en terug.	idem niet terug n. B.	niet u. B., wel erheen.	uit B. nog te H.	niet uit B. nog te H.
Boomkweekers	16	7	5	38	15	10	7	6	11	33	3	—	—	13	11
Tuinders	1	—	—	—	—	—	—	(3)	—	(25)	—	—	(1)	—	(31)
Landbouwers	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Veehouders	1	2	—	—	—	—	—	1	2	29	—	—	—	—	8
Landarbeiders	—	—	—	—	—	—	1	1	1	31	—	—	—	—	7
Handwerksl.	1	—	—	—	—	1	1	1	1	12	—	—	—	—	2
Verzorgende b.	—	—	—	—	—	—	—	(1)	—	—	—	—	—	—	—
Verkeer	2	—	—	2	—	2	1	—	4	24	—	—	—	2	4
Overheidspers.	—	—	—	—	—	—	1	(1)	1	6	—	—	—	—	2
Vrije beroepen	1	—	—	1	—	—	—	—	—	6	—	—	—	—	3
Geestel. verz.	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—
Losse arb.	2	1	1	2	—	—	—	1	—	24	—	—	—	—	2
Zonder ber.	—	—	—	1	—	1	1	1	1	7	—	—	—	—	—
Totaal	24	10	6	44	15	14	12	13	21	217	3	—	—	16	41
Totaal Generaal	—	—	—	—	—	—	—	(7)	—	(25)	—	—	(1)	—	(31)
In percentages	24	10	6	44	15	5	4	4	7	77	5	—	—	26	69

gemeenten de bebouwing meer achter de sierteelt aankomt. Het aantal landbouwers en veehouders van Reeuwijk bevestigt nog eens, dat deze gemeente het meest het type van het Zuid-Hollandsche weidegebied bewaart. Dit blijkt mede uit de volgende tabel (XII), waarin een overzicht gegeven is van de verschillende beroepsgroepen, onderverdeeld naar het al of niet uit Boskoop afkomstig zijn, terwijl tevens hierin een eventueel verder migreeren is vastgelegd. Tusschen () is voor Reeuwijk en Hazerswoude, het aantal ter plaatse geboren en aangegeven.

Wanneer een en ander in percentages berekend wordt, dan blijkt voor de drie buurtschappen, dat 24, 5 en 5% van en weer naar Boskoop getrokken is, terwijl er van de nog aanwezigen, in de zelfde volgorde 44, 7 en 26% uit Boskoop afkomstig zijn. De volgorde waarin de migratie afneemt is dus gerekend t.o.v. de gemeente Boskoop, Alphen, Hazerswoude en ten slotte Reeuwijk. Deze volgorde is geen toevallige. Uit de beschrijving van den geologischen toestand weten wij reeds dat het veen zich meer naar het Noorden dan naar het Oosten uitstrekt, terwijl uit de hoofdstukken Grondgebruik en het Sierteeltbedrijf een en ander nog duidelijker zal worden.

Bij de voorgaande tellingen werd alleen rekening gehouden met zelfstandig migreerenden boven de 14 jaar.

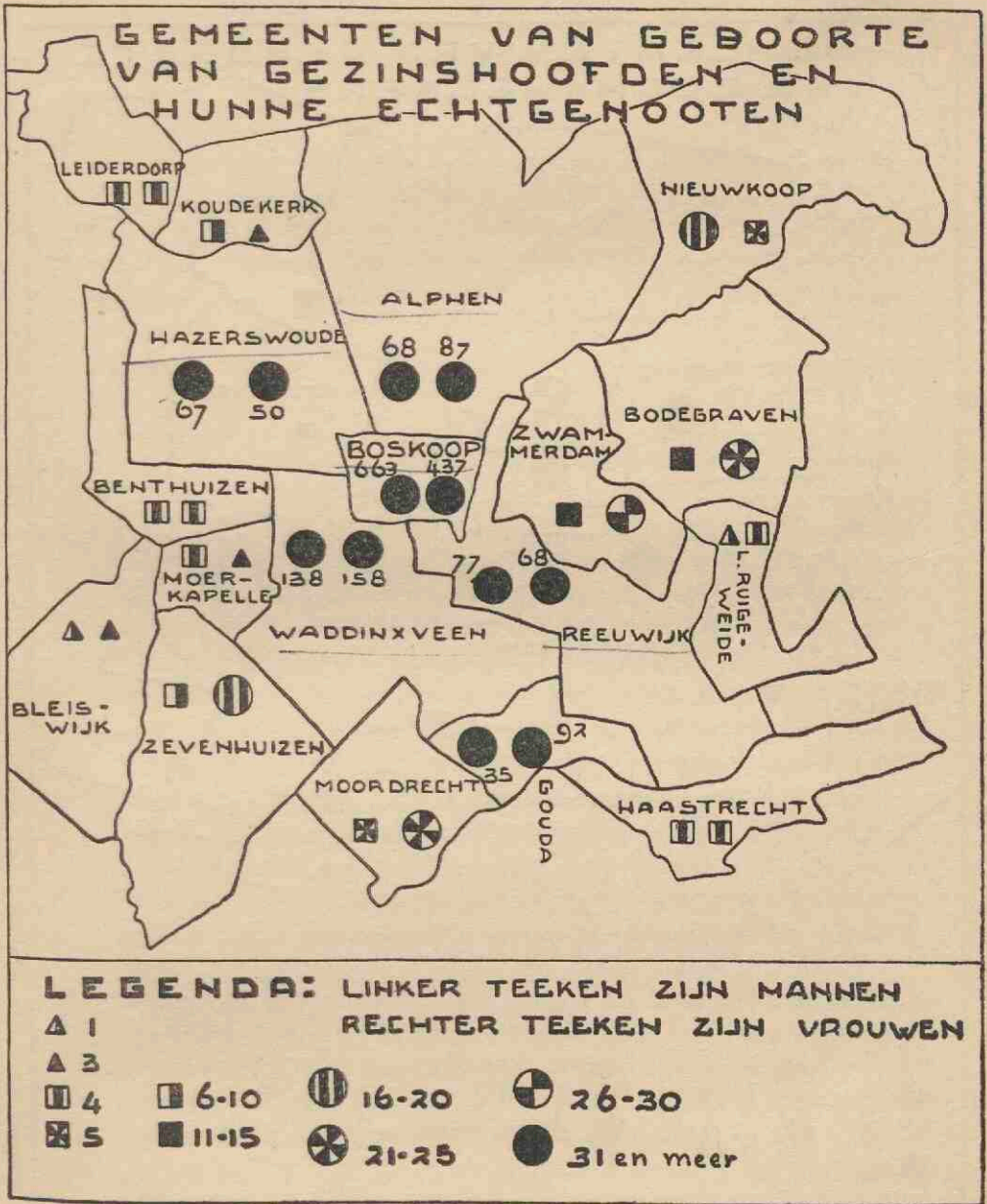
Wat niet uit de tabellen blijkt, maar wat wel bij het onderzoek gevonden werd, is dat verschillende personen binnen een jaar tijds verschillende malen van gemeente van inwoning, binnen het sierteeltgebied verwisselden.

In het kort kunnen de gevonden resultaten worden aangegeven als in het staatje op pg. 63.

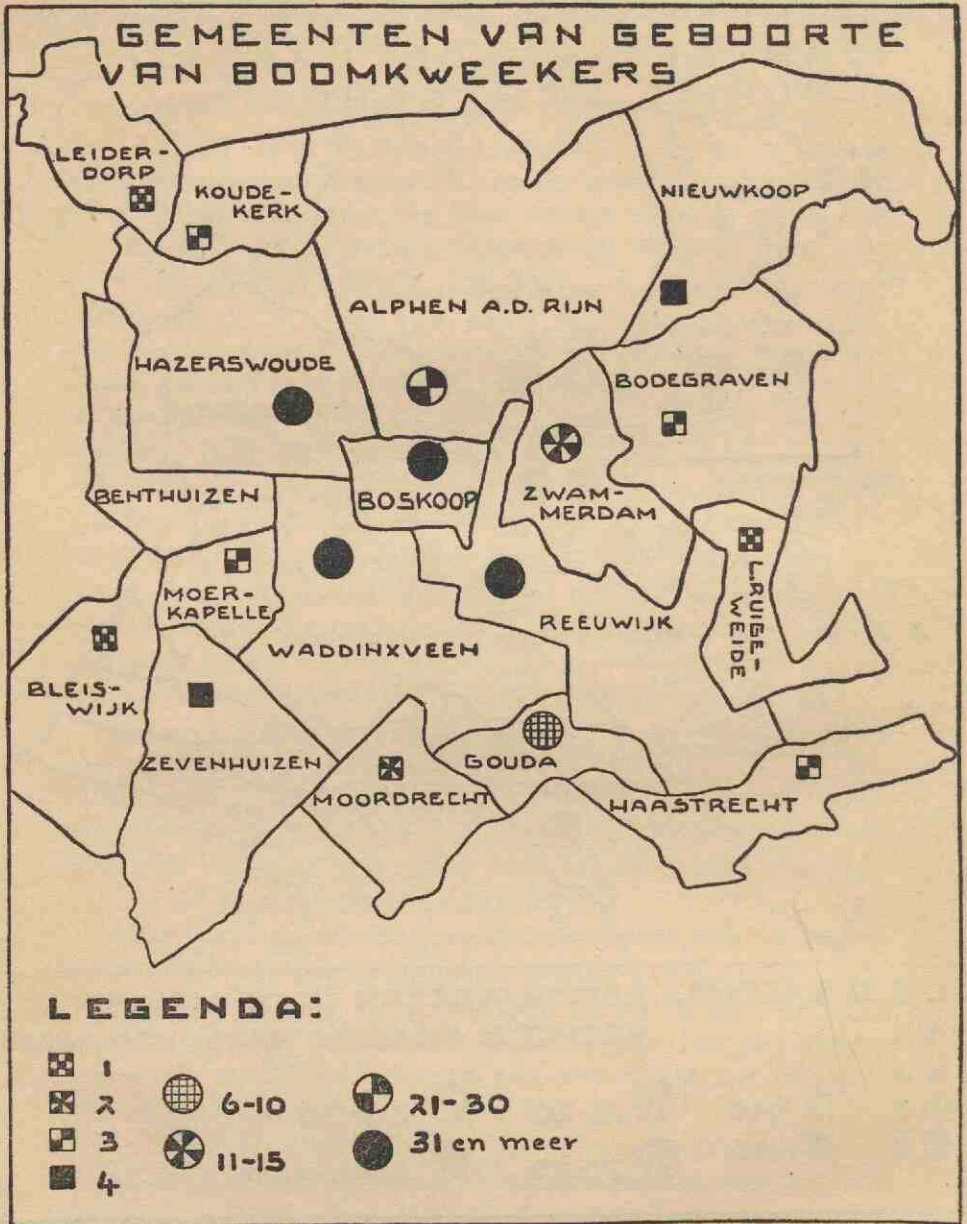
Voor de gemeente Waddinxveen is een dergelijk diepgaand en tijdroovend onderzoek niet ingesteld, daar het hier slechts om luttel woningen gaat. De uitkomst zou op het volgende toch geen invloed hebben.

Na het vaststellen van de groote bewegelijkheid van de bevolking van het sierteeltcentrum, kan het ons niet verwonderen, dat de bevolking van de gemeente Boskoop, wanneer men haar indeelt naar de gemeente van geboorte, een groote

CARTOGRAM 1

CARTOGRAM 2

	Alphen	Reeuwijk	Hazerswoude
afstand migratie voorn. beroepen	zeer kort Boomkweekers Veehouders	kort Boomkweekers Veehouders Landbouwers Landarbeiders Handwerksl. Verzorgende beroepen	zeer kort Boomkweekers
Oorzaak	uitbreiding boom- kwekerij naar het N. Woonwijken in onmidd. omgeving van Boskoop	aanwezigheid goe- den teeltgrond	uitbreiding boom- kwekerij naar het N. Woonwijken in onmidd. omgeving van Boskoop
duur van aan- wezigheid	kort	minder kort dan Alphen	niet kort

verscheidenheid vertoont. In de hieronder staande tabel en op het bijgevoegde cartogram is voor de gezinshoofden, welke op 31 December 1936 in Boskoop aanwezig waren een en ander weergegeven. Wanneer voor de geheele Boskooische bevolking de verkregen gegevens in beeld gebracht worden, dan zou dit het beeld in hooge mate vertroebelen, daar dan ook de leerlingen van de Rijkstuinbouwschool en leerlingtuinbouwers mee gerekend moeten worden. Het meerendeel hiervan verblijft echter zooals bekend maar kort in de gemeente Boskoop, zoodat zij dan ook buiten beschouwing gelaten zijn.

Cartogram 1 geeft het aantal mannen (gezinshoofden) en vrouwen (daarmede gehuwd) uit de verschillende gemeenten uit de omgeving geboortig en op bovengenoemden datum te Boskoop aanwezig.

Cartogram 2 geeft van die mannen het aantal Boomkweekers uit deze zelfde gemeenten afkomstig, terwijl tabel XIII de zelfde feiten voor de provincies gecombineerd laat zien.

Naast de gemeente Boskoop is het Waddinxveen, dat het grootste aantal mannen geleverd heeft (138).

Ten deele kan de oorzaak gevonden worden in de annexatie van een deel der gemeente Waddinxveen in 1898 door Boskoop. Verder is het echter weer de aantrekkingskracht van de sier-

TABEL XIII

Provincie	Aantal		
	mannen	vrouwen	boomkweekers ¹⁾
	op 31-12-1936 te Boskoop en geboortig uit:		
Groningen	10	14	3
Friesland	16	8	4
Drente	5	3	2
Overijssel	7	12	1
Noord Holland	58	57	20
Overig Z. Holland	202	281	59
Zeeland	20	19	5
Utrecht	75	66	23
Gelderland	32	32	9
Noord Brabant	17	19	3
Limburg	—	5	—
Buiten het Rijk	9	21	2

teelt, welke de mannen naar Boskoop deed komen. Behalve Waddinxveen zijn het de gemeenten Reeuwijk, Alphen en Hazerswoude van waaruit zich een groot aantal mannen te Boskoop vestigde. In verband met het voorgaande is dit gemakkelijk verklaarbaar. Berekent men voor de vijf gemeenten hierboven genoemd de percentages, waarbij de som van het aantal mannen, uit deze gemeenten afkomstig, als totaal genomen is dan verkrijgt men het volgende resultaat:

Gemeente	perc. man. gezinsh.	perc. boomkw. gezinsh.
Boskoop	65,4 %	71,7 %
Waddinxveen	13,6 %	11,3 %
Reeuwijk	7,6 %	8 %
Alphen	6,7 %	4,1 %
Hazerswoude	6,6 %	5,3 %

Uit deze percentages blijkt, dat de verhouding voor de man-

1) Onder boomkweekers zijn hier tevens boomkweekersknechts begrepen, daar het onderscheid niet scherp te trekken valt, zooals in het volgende ook zal blijken.

nelijke gezinshoofden vrijwel gelijk is aan die voor de boomkweekers, alleen Alphen en Hazerswoude zijn daarbij van plaats verwisseld.

De gemeente Alphen blijkt het kleinste percentage boomkweekers aan Boskoop afgestaan te hebben. Dit verschijnsel is geheel in overeenstemming met het feit, dat het juist de gemeenten ten Noorden van Boskoop zijn, welke nog het meeste terrein voor de sierteelt beschikbaar hebben. Ook het percentage van Hazerswoude is om deze reden klein. Voor beide gemeenten is voor de boomkweekers dus de minste aanleiding te trachten in Boskoop een stukje grond te bemachtigen. Uit het geheele overzicht blijkt, dat hoe geringer de mogelijkheid voor boomkweekerij is, te meer boomkweekers naar Boskoop trachten te komen. Dit aantal heeft dan weer zijn invloed op het aantal mannelijke gezinshoofden dat wegtrekt. Voor de gemeente Boskoop kan men zeggen, dat verreweg het grootste deel der daar aanwezige beoefenaars van de sierteelt uit de provincie Zuid Holland afkomstig is. (Tabel XIII).

In verhouding tot het groote aantal boomkweekers zijn diegenen, die uit andere provincies komen, vrijwel van geen betekenis.

Ook tabel XIII en de cartograms 1 en 2 doen duidelijk zien, hoe nauw de gemeenten waarover het sierteeltcentrum zich uitstrekt met elkaar verbonden zijn.

Tenslotte is van de bevolking uit Boskoop en de vier er omheen gelegen gemeenten nog een overzicht gegeven van de verschillende gezinshoofden verdeeld naar beroepen, naar den stand op 31 December 1936.

Zoals te verwachten was zijn de groepen boomkweekers en boomkweekersknechts voor Boskoop en de aangrenzende buurten de voornaamste groepen.

In tegenstelling tot de andere groepen heeft in Boskoop en Reeuwijk de groep der verzorgende beroepen een groot aantal vertegenwoordigers. Voor Boskoop is dat heel natuurlijk. Bij Reeuwijk is dit meer een gevolg van het feit, dat de daar onderzochte buurt veel meer het karakter van een woonkern draagt. Dit blijkt tevens nog uit de groepen handwerkslieden en geeste-

TABEL XIV

	Gezinshoofden verdeeld naar beroepen				
	Bos- koop	voor de gemeentedeelen van			
		Alphen	Hazers- woude	Reeu- wijk	Waddinx- veen
Landbouwer	—	—	8	30	—
Veehouder	15	—	7	33	—
Landarbeider	—	—	2	12	—
Boomkweeker	554	50	55	69	6
Boomkw.knecht	283	3	—	—	2
Boomzoeker	18	—	—	—	—
Kaskweeker	2	—	—	—	—
Rozenkweeker	2	—	—	—	—
Tuinder	2	—	1	5	—
Visscherij	1	—	—	—	—
Handwerksl.	165	—	3	36	—
Verzorgende ber.	218	2	5	27	—
Verkeerswezen	53	—	2	7	1
Vrije beroepen	119	1	3	8	—
Geestel. verz.	6	—	—	3	—
Arbeiders (ong.)	129	2	2	24	—
Diversen ¹⁾	36	—	—	1	—
Zonder beroep	66	1	—	8	—

lijke verzorgers. Reeds eerder is ook de aandacht er op gevestigd, dat de structuur van het deel van Reeuwijk eenigszins anders was dan van de andere, vanzelfsprekend vinden wij ook dit hier weerspiegeld en wel in de groepen landbouwers en veehouders.

Het verschil in getalsterkte der verzorgende beroepen verdient nog nadere bespreking.

De onderzochte buurten van Alphen en Hazerswoude vormen in veel mindere mate aaneengesloten woonwijken, dan Boskoop en Reeuwijk. Het drijven van een winkel in de eerst genoemde buurten heeft daar dan ook veel minder levensvatbaarheid, te meer daar ook het aantal inwoners niet groot is.

Voor de bewoners van deze buurten is het gevolg, dat zij of

1) Deze waren niet onder te brengen.

in de bebouwde kom van hun eigen dorp, of in Boskoop hun inkoop moeten gaan doen.

In de praktijk blijken de meesten naar Boskoop te gaan, niet alleen als gevolg van de veelal grooter afstanden tot het dorp van inwoning (b.v. Alphen), maar vooral ook, omdat Boskoop met zijn vele en mooie winkels, op dit gebied veel aantrekkelijker is.

Dat het aantal winkels te Boskoop groot is, moge ook nog blijken uit het volgende overzicht samengesteld naar het markt-analytisch handboek ¹⁾).

Voor groep A. zijnde „Winkels in voedings- en genotmiddelen” worden 83 winkels vermeld waar deze artikelen als hoofdartikel verkocht worden. Hieronder vallen 25 bakkers en 21 slaggers. Groep B. „Kleeding en Reiniging” telt er 35. Het aantal winkels in groep C. waar huishoudelijke artikelen de voor naamste plaats innemen, bedraagt 26, terwijl er tien zaken zijn, welke onder de groep cultureele behoeften vallen. In totaal zijn dit 155 zaken, waarbij dan nog 48 inrichtingen komen, welke ressorteeren onder den groot- en tusschenhandel, waarbij inbegrepen „detailhandel niet in een winkel gedreven”. Deze telling is samengesteld naar de Beroeps- en bedrijfstelling van 1930. Intusschen is het aantal winkels nog weer uitgebreid.

De meeste dezer winkels zijn gevestigd in het centrum van het dorp en langs de Zijde en de Reijerskoop. Langs andere straten en wegen vindt men ze niet.

Wat uit de grove indeeling van tabel XIV niet blijkt, maar wat wel volgt uit de bestudeering van de beroepstelling van 1930 is het, voor een gemeente van nog geen 8000 zielen, groot aantal boekdrukkers, mandenmakers, expediteurs, schilders, timmerlieden en personen werkzaam in het bankwezen. De oorzaak hiervan is niet moeijlijk te vinden. Vrijwel al deze lieden zijn op de een of andere wijze verbonden met de Boskoopsche cultures. Het Boskoopsche bedrijf geeft aan vele andere beroepen eveneens werk. Zoo b.v. aan boekdrukkers die de vele prijscouranten en andere drukwerken voor de

1) Markt Analytisch Handboek, Tabel IV en V.

kweekers verzorgen, de mandenmakers, die voor een deel de verzorging van het verzendingsmaterieel voor hun rekening hebben, scheepsbouwers in verband met het groote aantal schuiten dat er noodig is, daar bijna iedere kweeker een eigen schuit heeft voor het transport der producten.

Verder talrijke expeditieus voor het transport over grootere afstanden van de verschillende kwekerijproducten. Schilders en timmerlieden, welke de gebouwen en gebouwtjes op de kwekerijen in orde houden en de zorg voor de kassen hebben. Bankdirecteuren en personeel in verband met de zaken welke in binnen- en buitenland gedreven worden.

Alles wijst erop, dat het de sierteelt is waarom het bedrijfsleven in Boskoop en omgeving zich groepeerd. Gaat het de sierteelt goed dan gaat het ook het verdere Boskoop goed en gaat het andersom dan is ook oogenblikkelijk de terugslag te merken.

Boskoop en de sierteelt is één.

HOOFDSTUK IV

GRONDGEBRUIK EN BEDRIJFSGROOTTE

Wanneer op de topografische kaart 1 : 25.000, aan de hand van eigen verkenningen het gebruik van den bodem in de gemeente Boskoop ingeteekend wordt, dan blijkt, dat met uitzondering van den polder de Drooggemaakte Putten, practisch alle grond voor de sierteelt gebruikt wordt.

Het is helaas niet mogelijk om op een kaart van genoemde schaal de voor het oudste deel van Boskoop zoo typische akkertjes, begroeid met lijsterbes, elzen en berken, aan te geven. Om deze akkertjes te verklaren, is het noodzakelijk terug te gaan tot den tijd toen het aanwezige weiland in tuingrond omgezet werd.

Zelden of nooit waren de afmetingen van het weiland, dat men voor de kwekerij wilde gaan inrichten, van dusdanigen aard, dat zij onveranderd gebruikt konden worden. Bij het bepalen van de afmetingen voor een kwekerij heeft men voornamelijk rekening te houden met de afwatering van het betrokken perceel in verband met de te kweken producten. Vereischt is een snelle afvoer van den overtolligen neerslag, wil men dat bereiken dan mag de tuin niet veel breeder zijn dan 25—30 meter. De hoogte van het maaiveld boven het polderpeil is ongeveer 60 cm (2 Rijnlandsche Voet). Deze hoogte is voor de niet zoo diep wortelende gewassen voldoende.

De meeste perceelen waren bij de omzetting van wei- in tuinland te breed en te laag. Volgens Moerlands was het weiland meestal zoo breed dat men er twee breede tuinen ieder 25—30 m breed en gescheiden door een sloot of een breede en een smalle tuin van een 10 à 15 m van kon maken. Ook werd er wel op dusdanige wijze vergraven dat er een breede tuin een z.g. tweebreed¹⁾ ontstond plus een sloot van 4 meter breedte

1) De naam tweebreed is afkomstig van het feit, dat een tuin van 25 m. breedte door een pad in tweeën gedeeld wordt, zoodat afwatering naar 2 zijden verkregen wordt.

en een houtakker van 2 meter overbleef. De sloot lag dan tusschen den houtakker en de kwekerij in. Deze houtakkers, ook wel kortweg akkers genoemd, treffen wij alleen in het oudste gedeelte van Boskoop aan. Dat is dus in dat gedeelte van Boskoop waar reeds langen tijd de kwekerij uitgeoefend wordt. De tegenwoordig geteelde producten zijn veel lager dan de vroeger gekweekte laan- en vruchtboomen, zij hebben dan ook veel minder behoefte aan hooge windschermen waar voor de akkerbegroeiing gebruikt werd. In de jongere kwekerijen meer naar de grenzen van het centrum toe (zie kaart bodemgebruik) treffen wij de akkers in het geheel niet aan, terwijl er reeds enkele in het oudere deel tengevolge van het steeds nijpender wordende gebrek aan cultuurgrond bij de tuinen getrokken zijn. De sloot tusschen akker en tuin is dan gedempt en het opgaande hout van den akker geroid. Zoo'n nieuw verkregen deel noemt men een aandam. Deze aandam is van den oorspronkelijken tuin gescheiden en wordt behandeld als een eenbreed. De op deze wijze ontstane tuin heeft men den naam van driebreed gegeven. Over zoo'n tuin loopen dan twee paden, zoodat hij uit drie deelen bestaat. Men heeft dan door opoffering van het windscherm een belangrijk stuk cultuurgrond erbij gekregen. Is er nog eens voor zoo'n tuin windscherming noodig, dan kan men dit met kunstmatige schermen gemakkelijk bereiken. Door de oudere verkaveling van de polders staat de lengte van den tuin reeds vast. Zij bedraagt 200 à 300 R.R. dit is 760—1080 m. Bij de geringe afmeting van de tuinen in de breedte is de lengtemaat van geen invloed op de afwatering.

Op de hierbij gevoegde kaart I zijn in vier verschillende signaturen de gronden, welke achtereenvolgens voor de sier-teelt in gebruik zijn genomen aangegeven.

1. In zwart is de toestand van 1881 aangegeven, ontleend aan de chromotopografische kaart van dat jaar.

2. In stippelsignatuur zijn aangegeven de gronden, welke tusschen de jaren 1881 en 1888 in gebruik genomen zijn voor het bedrijf.

3. Horizontaal gestreept zijn de gronden tusschen 1888 en 1913 in exploitatie genomen.

4. Verticaal gestreept is de uitbreiding van 1913 tot en met 1932.

De toestand tusschen de jaren 1881 en 1913 is ontleend aan een kaart vervaardigd t.b.v. de tuinbouwtentoonstelling in 1913 en nu nog aanwezig in de Rijkstuinbouwschool.

De uitbreiding tusschen 1913 en 1932 is ingeteekend aan de hand van eigen verkenningen gedaan in het jaar 1932. In de opname is sindsdien geen noemenswaardige wijziging gekomen door de stabilisatie van de teelt in 1933.

In 1881 was het meerendeel van den grond, welke voor boomkwekerij gebruikt werd in de onmiddellijke omgeving van de kom van het dorp Boskoop gelegen. In de periode van 1881 tot 1888 heeft het bedrijf zijn uitbreiding voornamelijk gezocht in aansluiting aan het reeds bestaande areaal. Aan de peripherie komt dan nog zoo goed als geen sierteelt voor. Wel is het aantal verspreid liggende perceelen iets toegenomen, maar buiten de grens der gemeente komen nog vrijwel geen terreinen met sierteeltproducten voor. Doordat de daarop volgende periode van 1888—1913 langer is dan de voorgaande lijkt de uitbreiding uiteraard grooter, waarbij dan nog een sterke groei van de sierteelt in die jaren komt. In deze periode werd de polder Laag Boskoop geheel in exploitatie gebracht voor het bedrijf. In den Vereenigden Polder ten Oosten van de Gouwe is ook wel uitbreiding gekomen, maar daar vindt men nog veel blijvend grasland. Een aaneengesloten geheel van tuingronden is daar in 1913 nog lang niet aanwezig. In den Voorofschan Polder heeft in dien tijd in het geheel geen uitbreiding plaats gehad. In de nu volgende twintig jaren, is vrijwel alle beschikbare grond binnen de grenzen der gemeente in gebruik genomen, met uitzondering van den polder de Drooggemaakte Putten, welke zich door zijn geologischen opbouw niet voor sierteelt leent, en een smalle strook in het oostelijke deel der gemeente tegen den polder Middelburg aan. Ook buiten de gemeentegrens heeft in deze jaren de grootste

uitbreiding plaats gehad en wel voornamelijk in de richting van Hazerswoude en Alphen.

Bij de bespreking van de bevolking bleek reeds hoe eenzijdig het productieproces in de gemeente Boskoop is, terwijl kaart I aantoonst, dat het geheele areaal van de gemeente Boskoop, ter grootte van 827 ha, dat voor sierteelt in aanmerking komt, daarvoor ook gebruikt wordt. Bovendien is de sierteelt reeds in sterke mate in noordelijke en noord-westelijke richting over de gemeente grens heengegaan. De resterende deelen van Boskoop zijn evenals die der omliggende gemeenten, voor zover zij binnen de gegeven begrenzing liggen, als weiland in gebruik.

De vraag doet zich nu voor, hoe wonen de kweekers en hun personeel over dit gebied verspreid en hoe groot is het oppervlak van den voor de sierteelt in gebruik genomen grond?

Ter beantwoording van de eerste vraag moet een onderscheid gemaakt worden tusschen de eigenlijke bebouwde kom en de verspreid staande huizen, soms tot bewoonde oorden vereenigd, binnen en buiten het areaal der gemeente.

Uit een gehouden telling, weergegeven in tabel XV, blijkt,

TABEL XV

Verdeeling der woningen bewoond door Boomkweekers en -knechts				
	Boomkweekers		-knechts	
In bebouwde kom te Boskoop	397		167	
Verspreid staande woningen te Boskoop	157	(157)	116	(116)
Totaal gemeente Boskoop	554		283	
Buiten de gemeente, maar wel in het siert. gebied		180		5
Totaal buiten de bebouwde kom van B. maar in het gebied		337		121

dat er ongeveer evenveel boomkweekers en kweekersknechts binnen de bebouwde kom van Boskoop wonen als in de verspreid liggende huizen te Boskoop en het omliggende gebied tezamen.

In de gemeente Boskoop zelve heeft het meerendeel der beide groepen in de bebouwde kom een woonplaats gevonden.

Met het oog op de beschikbare hoeveelheid cultuurgrond, is dit van veel belang, immers vele verspreid staande woningen vergen ook meer grond, welke aan de eigenlijke productie onttrokken wordt door aanleg van wegen, erven etc. dan aaneengesloten bebouwing.

Buiten de verzorgende beroepen, ambtenaren, timmerlieden, schilders enz. enz. herbergt de bebouwde kom ongeveer 400 boomkweekers en een 150 knechts, terwijl er ongeveer 350 boomkweekers en 120 knechts buiten wonen. In het totaal omvat deze laatste groep dus nog een 470 woningen, wat dit te beteekenen heeft in verband met de geringe hoeveelheid grond geschikt voor de sierteelt, volgt uit de beantwoording van de tweede vraag, welke gesteld werd.

De vraag betreffende de oppervlakte grond voor sierteelt in gebruik kan het gemakkelijkst beantwoord worden door na te gaan hoeveel grond er voor andere doeleinden dan het agrarisch productieproces gebruikt wordt. Wij zullen zien, dat dit vrijwel alleen grond is in gebruik genomen voor woningbouw en verkeer te land en te water.

Van de 827 ha, welke de gemeente groot is, kan men rekenen dat ongeveer 200 ha in beslag genomen worden door de bestaande waterwegen. Voor de bebouwing was in 1927 reeds 84 ha in gebruik. In de laatste tien jaren is daar nog rond 20 ha bijgekomen, welke reeds volgebouwd zijn. Bovendien moet nog rekening gehouden worden met rond 20 ha, welke op rekening komen van de reeds eerder beschreven akkers.

Aan cultuurgrond blijft er dus over een hoeveelheid van rond 503 ha. Hierbij moet echter opgemerkt worden, dat niet al deze grond geschikt is voor de teelt van siergewassen, immers een deel van de gemeente Boskoop strekt zich uit over den polder de Drooggemaakte Putten, welke polder zooals

reeds in de praktijk gebleken is, voor de sierteelt niet gebruikt kan worden. Het deel van dezen polder is te schatten op 70 ha, zoodat er in feite nog maar 430 ha overblijven.

Toch is ook dit getal nog te groot daar er een uitbreidingsplan bestaat waarbij rond 15 ha nog voor bebouwing gereserveerd is, terwijl er voor Arboretum, Rosarium, Tentoonstellingsterrein, Proeftuin voor de Boschcultures en Opslagplaatsen aan de Parklaan nog 5 ha af gaat.

Over eenigen tijd zal er derhalve nog 410 ha grond beschikbaar zijn voor het specifieke Boskoopsche bedrijf. Thans is de oppervlakte nog ongeveer 425 ha binnen de grenzen van de gemeente Boskoop, daarbij komt dan nog voor de sierteelt in haar geheel een areaal van 300 ha van de omliggende gemeenten te verdeelen op onderstaande wijze:

Alphen 110, Hazerswoude 134, Reeuwijk 44 en Waddinxveen 20 ha. In het totaal komen wij voor het sierteeltgebied dus op rond 720 ha. Op deze oppervlakte zijn 952 bedrijven gevestigd (dit cijfer klopt niet met de opgave uit tabel XV, doordat het getal van 952 niet alleen de geheele gemeente Boskoop maar ook de omliggende gemeenten in hun geheel omvat en bovendien aan talrijke knechts eveneens teeltvergunning is verleend). Berekent men aan de hand van bovenstaande getallen de gemiddelde bedrijfsgrootte dan komt men tot $\frac{2}{3}$ ha per bedrijf.

Dat deze bedrijfsgrootte niet een door toevallige omstandigheden beïnvloede is, moge blijken uit tabel XVI¹⁾.

Reeds bij den eersten oogopslag blijkt uit deze tabel, dat de gemiddelde bedrijfsgrootte op nog geen hectare per bedrijf komt. Let men daarbij nog op het feit, dat er 119 bedrijven boven de ha zijn, welke in het totaal een oppervlakte omvatten van meer dan 260 ha, dan vindt men voor de bedrijven kleiner dan 1 ha een gemiddelde bedrijfsgrootte van ongeveer een

1) De cijfers dezer tabel zijn indertijd welwillend door de Nederlandsche Sierteelt Centrale aan het bestuur van de gemeente Boskoop verstrekt en door mij ontleend aan mijn Rapport in Februari 1939, aan B. en W. van Boskoop uitgebracht.

TABEL XVI

Bedrijfsgrootte der sierteelt in de gemeente Boskoop.		
Bedrijfsgrootte	Aantal Bedrijven	Totale Oppervlakte
0.01— 10 a	32	1.99.83
10.01— 20 a	38	5.70.46
20.01— 30 a	34	8.54.68
30.01— 40 a	41	14.45.47
40.01— 50 a	55	25.30.11
50.01— 60 a	80	43.82.45
60.01— 70 a	73	47.02.25
70.01— 80 a	57	42.35.61
80.01— 90 a	33	27.92.93
90.01— 100 a	21	19.86.18
boven 1 ha.	119	261.48.53
Totaal	583	498.48.50 ¹⁾

halve ha. Het zijn n.l. 462 bedrijven met een gezamenlijk oppervlak van 237 ha.

De sierteelt blijkt dus v.z.v. het den grond betreft den vorm van kleinbedrijf te bezitten. Dat dit ook het geval is in het geheel sierteeltcentrum volgt duidelijk uit de onderstaande tabel.

Ook voor het geheele gebied komt de gemiddelde bedrijfs-grootte niet uit boven de hectare. Van de bedrijven onder de hectare, in het totaal 776, ligt het maximum bij de groepen van 50—60 en 60—70 are.

Bij de beschrijving van het productieproces zal blijken, dat dit juist de bedrijven zijn die reeds aan een kweker met zijn gezin een volledige bestaansmogelijkheid verschaffen. Nu gebleken is hoe klein het oppervlak in het sierteeltbedrijf is dat aan een gezin een bestaansmogelijkheid verzekert, is het meteen duidelijk welk een groote beteekenis gehecht moet worden aan een zuinig gebruik van den grond voor andere

1) De teeltvergunningen worden uitgegeven op naam van de gemeente waar het bedrijf gevestigd is, alle grond behoeft daar echter niet gelegen te zijn.

TABEL XVII

Bedrijfs grootte in het geheele sierteeltcentrum		
Bedrijfs grootte	Aantal Bedrijven	Totale Oppervlakte
0.01— 10 a	78	4.64.82
10.01— 20 a	67	9.81.29
20.01— 30 a	63	15.88.32
30.01— 40 a	74	25.92.90
40.01— 50 a	89	40.15.60
50.01— 60 a	111	61.92.03
60.01— 70 a	111	71.72.43
70.01— 80 a	89	66.29.12
80.01— 90 a	63	53.46.64
90.01—100 a	31	29.56.82
boven 1 ha.	176	361.73.08
Totaal	952	742.13.45

doeleinden. De grond in de laatste tien jaren gebruikt voor bebouwing en straten alsmede het geprojecteerde uitbreidingsplan en andere noodzakelijke bestemmingen der terreinen, ontnemen reeds aan een kleine zeventig kweekers de mogelijkheid zich een bestaan te verwerven op bedrijven van $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ ha. Elke nieuwe bebouwing brengt noodzakelijkerwijze een wegtrekken van kweekers met zich mede, terwijl de toch al hoge grondprijzen er nog meer door stijgen, daar het Boskoopsche areaal immers al volledig in gebruik genomen is.

Naast het hierboven gegeven overzicht van de bedrijfs grootte, is het eveneens mogelijk een overzicht te geven van de verdeling der verschillende sierteeltgewassen over het areaal.

In 1937 blijken de volgende oppervlakten, welke in handen zijn van kweekers woonachtig te Boskoop, door de in tabel XVIII gegeven drie groepen van producten te worden ingenomen.

Tabel XVIII lijkt op het eerste gezicht in tegenspraak met de cijfers, welke in tabel XVI gegeven werden. Men moet

TABEL XVIII ¹⁾

Verdeeling der Boskoopsche producten over de verschillende oppervlakten grond binnen en buiten Boskoop.			
Producten	Ligging der terreinen		
	In Boskoop	Buiten Boskoop maar in centrum	geheel buiten centrum
Rozen	33.99.45	18.11.30	5.56.54
Vruchtboomen	3.54.16	1.68.20	10.95.64
Overige artikelen	296.31.24	75.70.22	0.82.14

hierbij echter bedenken, dat de cijfers van tabel XVI geen betrekking hebben op den grond, die alleen in de gemeente Boskoop gelegen was. Wanneer de zetel van het bedrijf te Boskoop is, dan wordt voor de tuinbouwinventarisatie het geheele bedrijf voor Boskoop gerekend, ook al ligt een deel van den grond er buiten. Anderzijds is in tabel XVIII weer niet alle grond begrepen, welke in Boskoop voor sierteelt in gebruik is.

Door deze wijze van indeeling is het niet mogelijk alle feiten zuiver te achterhalen, toch laten zich echter wel eenige conclusies trekken.

Ten eerste blijkt, dat de kweekers te Boskoop een kleine 100 ha grond exploiteeren buiten de gemeente maar wel in het sierteeltcentrum gelegen, terwijl ook buiten deze z.g. intensieve gemeenten nog grond in gebruik is bij Boskoopsche bedrijven. Ten tweede, dat er buiten Boskoop kweekers wonen, die binnen de gemeente grond in gebruik hebben. Er is immers aan te Boskoop woonachtige kweekers slechts teeltrecht gegeven voor rond 355 ha, terwijl wij berekenden, dat er rond 400 ha in gebruik is, binnen de grenzen van Boskoop.

Ten derde, dat de artikelen rozen en vruchtboomen in verhouding tot de overige artikelen (coniferen, azalea's, rhododendrons, dwergheesters etc.) in zeer geringe mate geteeld worden.

1) Van Wijk. Sociaal-geographisch rapport betreffende de gemeente Boskoop etc. 1939, pg. 50.

Het zijn juist deze overige artikelen, welke Boskoop en het sierteeltcentrum hun roem deden verkrijgen tot ver over de grenzen van ons land.

Ten slotte blijkt bovendien, dat door Boskoopsche kweekers ongeveer 15 ha grond geheel buiten het centrum — dat voor de inventarisatie nog ruimer genomen is dan door mij — gelegen, in gebruik zijn genomen voor rozen- (onderstammen) en vruchtboomcultuur. Bij de laatste overtreft het zelfs het areaal dat in het centrum daarvoor in gebruik is.

Uit het feit, dat er ruim 100 ha buiten de grens van de gemeente Boskoop in gebruik genomen is moeten worden, komt nog eens duidelijk tot uiting, dat de gemeente Boskoop zelve reeds over te weinig bodemoppervlak beschikt om alle sierteeltkweekers van grond te voorzien.

In de hieronder volgende tabel werd de verdeling van de verschillende boomkwekerijartikelen over de andere vier gemeenten van het centrum opgenomen.

TABEL XIX

Verdeling van de Boskoopsche producten over de verschillende oppervlakten grond binnen en buiten de gemeente van inwoning der verschillende exploitanten			
Producten	Ligging der terreinen		
	In Alphen, Hazerswoude, Reeuwijk, Waddinxveen	Buiten de gemeente van inwoning, maar in het centrum	buiten het centrum
Rozen	75.12.84 ¹⁾	8.92.35	—
Vruchtboomen	1.61.75	0.56.17	—
Overige artikelen	115.42.76 ²⁾	22.25.06	0.10.00

De eerste kolom geeft van de kweekers de oppervlakte grond, welke zij in hun gemeente van inwoning exploiteeren.

1) Ongeveer 2/3 te Hazerswoude.

2) Ongeveer 1/2 te Hazerswoude.

De cijfers voor de verschillende gemeenten zijn hier samengegelyd. Geheel anders dan bij de gemeente Boskoop is hier de verhouding tusschen Rozen en Overige Boomkweekerijartike- len; was deze bij Boskoop ongeveer 1 op 9, hier is zij 3 op 5.

Uit de aantekeningen onder de tabel volgt, dat te Hazers- woude nog bijna 100 ha in gebruik zijn voor de sierteelt. Naast Boskoop is dit de oudste gemeente waar de sierteelt zetelt. Het aantal ha dat voor vruchtboomen gebruikt wordt, is uiterst gering. Opmerkelijk is dat de kweekers uit deze gemeenten geen grond buiten het centrum exploiteeren. Dit komt, doordat er onder deze bedrijven weinige zijn, welke op den handel afgestemd zijn.

Naast de verdeeling van den bodem naar geteelde producten kunnen wij in het sierteeltcentrum moeilijk een verdeeling maken van de gronden met als maatstaf de versnippering daarvan. In een streek met bouwland of weiland komt het meerdere malen voor, dat terreinen bij een pachter of eigenaar in gebruik, over verschillende deelen van het gebied verspreid liggen. Bij de sierteelt met de kleine bedrijven is dit niet het geval. Waren deze kleine bedrijven nog over verschillende deelen van het gebied verspreid, dan zou de exploitatie practisch onmogelijk worden. Het zijn slechts enkele der grootere bedrijven, welke in verschillende deelen van het gebied terreinen bezitten. Wel komt het in het sierteeltcentrum voor, dat de exploitant niet op zijn terrein woont. Dit laatste dan weer meer in het bijzonder bij de kleinere bedrijven, welke ook veelal op pachtgrond worden beoefend. Daardoor is ook mogelijk, dat er zooals uit tabel XVIII volgt, voor 95,5 ha teeltrecht aan Boskoopers verleend is buiten de gemeentegrens. Natuurlijk bestaat er de drang om zoo dicht mogelijk bij het bedrijf te wonen, vandaar ook, dat de uitbreiding van de sierteelt ge- paard gaat met een uitbreiding der bebouwing. In verband echter met de geringe hoeveelheid goeden teelgrond en de be- perkteid daarvan, tracht men dit streven tegen te gaan om den kostprijs van den grond niet tot het onmogelijke op te voeren. Dat deze kostprijs ondanks den slechten tijd toch nog hoog is, blijkt wel uit het feit, dat een vierkante roede normale teel-

grond nu nog een pacht doet van 40—45 cent, wat neerkomt op ongeveer 280 tot 315 gulden per ha. Thans kost een ha teelgrond nog altijd ongeveer 7000 gulden. In den goeden tijd waren bedragen van 17500 gulden echter normaal, om zoo'n ha in eigendom te verkrijgen. Het laat zich begrijpen, dat met deze hooge pacht- en koopprijzen, het kleinbedrijf alleen al om die reden op pachtgrond uitgeoefend moet worden. Wij zagen reeds dat de gemiddelde bedrijfs-grootte van de bedrijven onder de ha, zelfs ongeveer bij een halve ha lag, alleen voor aankoop van grond zou dan al een bedrijfskapitaal van om en nabij de negen duizend gulden noodig zijn, daarbij komen dan nog groote bedragen voor de bakken, opstand en gereedschappen. Het meerendeel dezer kweekerijen wordt dan ook uitgeoefend op gronden welke vroeger aan een groot bedrijf hebben behoord, maar waar in den loop der jaren door omstandigheden de eigenaren een ander beroep dan het kweeken van planten zijn gaan uitoefenen. Hierop komen wij in het hoofdstuk over het productieproces nog nader terug. Voor het sierteeltbedrijf heeft de omstandigheid, dat zoovele bedrijven op pachtgrond worden uitgeoefend, geen nadeelige gevolgen, daar het hier gaat om een meerjarige teelt, zoodat uit den aard der zaak de pachtovereenkomsten over meerdere jaren gaan. De pachters wisselen lang niet zooveel van terrein als in een bouw- of weidestreek. Was in 1930 de verhouding pacht-eigendom in het Rijnland waartoe het geheele sierteeltcentrum behoort ¹⁾ ongeveer gelijk, in het sierteeltcentrum is dit zeer zeker niet het geval.

De „dwergbedrijven“ en „de kweekers aan land“ ²⁾ zijn allen pachters, terwijl er ook onder de grootere bedrijven verschillende pachters voorkomen. Ook in dit opzicht wijkt het sierteeltgebied dus van het Zuid-Hollandsche weidegebied af.

In Boskoop zelf zoowel als in het geheele sierteeltcentrum, is de verhouding pacht-eigendom ongeveer 3 tegen 1.

1) Verslagen en Mededeelingen van de Directie van den Landbouw 1935, No. 3. Het grondgebruik in Nederland in 1930 etc., pg. 205.

2) Zie Hoofdstuk Sierteeltbedrijf.

HOOFDSTUK V

HET SIERTEELTBEDRIJF

Het Boskoopsche boomkweekersbedrijf omvat meer dan alleen de eigenlijke boomkweekerij, zoodat het dan ook beter is in den vervolge van het sierteeltbedrijf te spreken. De teelt is langzamerhand van het kweeken van zuiver utiliteitsgewassen overgegaan op producten, welke meer dienen voor verfraaiing van tuin en park, plantsoen en bosch, zoodat de naam sierteelt beter aangeeft wat de voornaamste producten van Boskoop en omgeving zijn.

Bij het telen van deze siergewassen is de mensch erin geslaagd, de mogelijkheden, welke hem door zijn woongebied geboden werden, dermate in zijn dienst te stellen, dat er een bedrijf is ontstaan, zooals er geen tweede in Nederland gevonden wordt.

De positie is dan ook ten opzichte van ons eigen land welhaast eenig geworden. Zooals aan elk eenzijdig gericht bedrijf, is ook aan dit sierteeltbedrijf het nadeel verbonden, dat schommelingen in de conjunctuur zich veel sterker doen gevoelen, dan in een bedrijfstype dat in moeilijke tijden verschillende kanten uit kan gaan. Gaat het de sierteelt slecht, dan is thans het onherroepelijk gevolg, dat het de geheele gemeenschap der gemeente Boskoop, met die van het omliggende gebied slecht gaat, aangezien alle geledingen dier samenleving afhankelijk zijn van het eenzijdig gerichte sierteeltbedrijf.

Wanneer men door Boskoop trekt en zich de positie van het sierteeltbedrijf voor oogen houdt, dan vraagt men zich onwillekeurig af, wat dan wel de voorwaarden waren die het gebied bood, dat daaruit een zoo merkwaardig bedrijf als de sierteelt tot stand is gekomen.

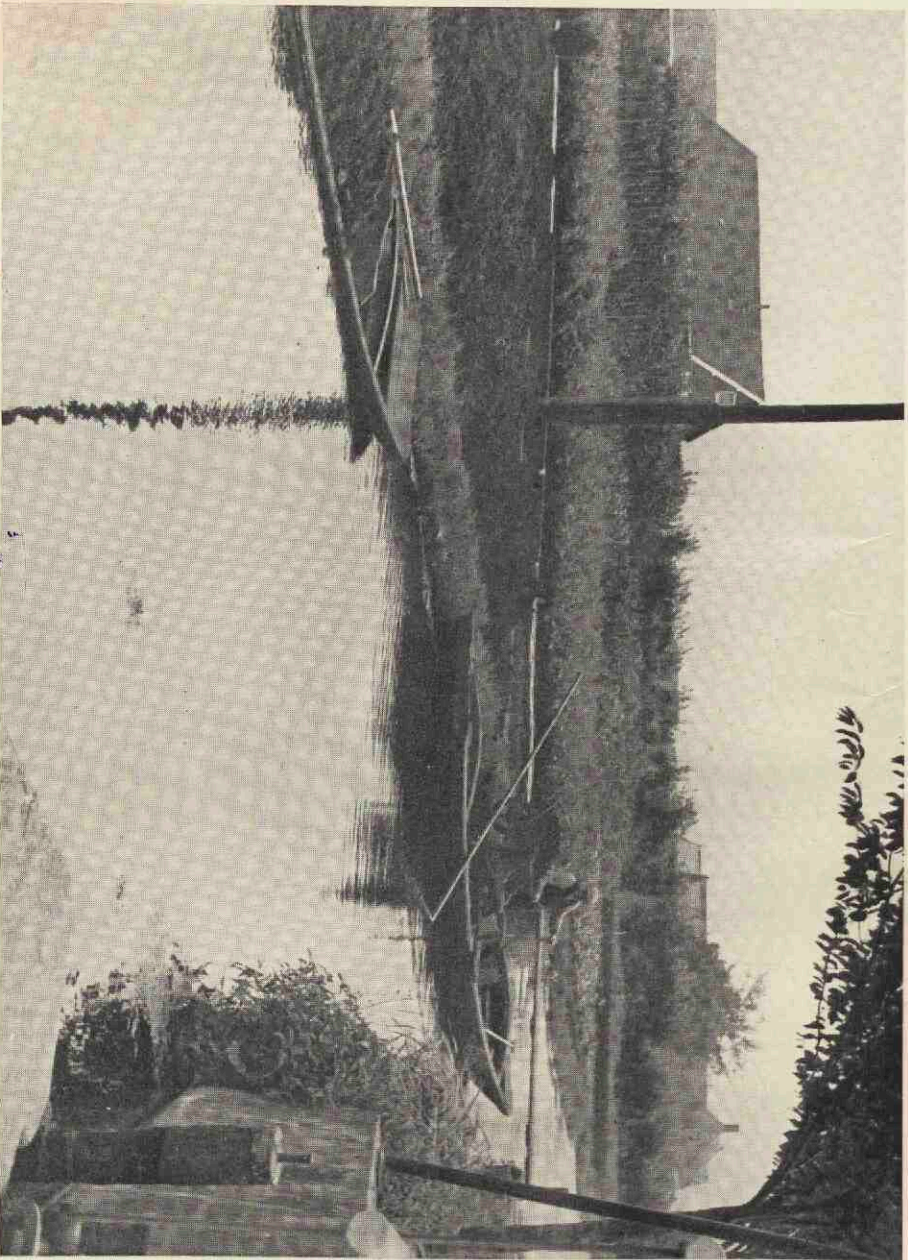
Welnu, uit de beschrijving van het gebied en de beschouwing van de geologische kaart bleek, dat de samenstelling van den

bodem in het sierteeltgebied thans een geheel andere is dan die van de gebieden uit de naaste omgeving. In het historisch overzicht is reeds uiteengezet dat te Boskoop het veen niet vergraven is, terwijl dat in de omgeving en dan wel speciaal in de huidige droogmakerijen wel het geval is. Het veen dat in het sierteeltgebied den bodem bedekt, biedt na een goede bewerking een gunstigen teeltbodem voor de sierteeltgewassen. Deze goede bewerking van den grond bestaat voor een deel in het op de juiste breedte brengen van het vergraven grasland, zooals dat bij het grondgebruik beschreven is. Daarnaast is echter een speciale bewerking van den grond noodzakelijk. Bij het vergraven van grasland tot tuinland spit men in een steek tot op het peil van het grondwater (ongeveer 60 cm diep dus), wat men hierbij omspit is de veenaarde, ontstaan door de inwerking van lucht en hemelwater op het veen.

Deze veenaarde is van een lager zuurgehalte dan het eigenlijke veen. Na de vergraving moet men er voor zorgen dat de veenaarde goed los wordt, m.a.w. een behoorlijke kruimelstructuur krijgt; dit wordt vooral bereikt door den grond goed te laten uitluichten en doorvriezen. Daarom zorgt men er dan ook voor, dat de vergraving voor kerstmis heeft plaats gehad. Op zulk pas omgezet weiland kan men de eerste twee jaar geen andere artikelen dan rozen kweeken. Dit nieuwe land wordt zoo goed als nooit bemest, hoogstens brengt men er het eerste jaar, in het najaar gevischt en doorvroren kroos op, daar dit de kruimelstructuur van den bodem bevordert, speciaal bij omgezet grasland dat als hooiland heeft dienst gedaan, wordt dit toegepast.

De verdere bewerking van den grond bestaat uit bemesting met koemest twee jaar na het vergraven, terwijl na een jaar of vier à vijf de z.g. opmaak plaats vindt met aarde en mest. Is de grond voor een bepaalde cultuur wat schraal, dan wordt er tusschentijds nog wel eens kroos, koe- of kunstmest opgebracht.

Bij een goed beheerde kweekerij wordt jaarlijks de helft van de oppervlakte gespit en opnieuw beplant. Onder de hierboven genoemde opmaak van den grond wordt verstaan het diep-

Grondtransport te Boskoop. Men ziet hoe de grond in schuiten aangevoerd wordt en daarna over de kwekerij verspreid.

spitten van den grond en het opbrengen van mest en aarde. Vooral dit laatste is voor veengronden een typische bewerking. Als aarde wordt in de eerste plaats de bagger uit de slooten gebruikt. Deze bagger laat men op z.g. stalen overwinteren, waarbij zij nog wel eens omgezet wordt. Lucht en vorst zorgen er voor dat het zuurgehalte sterk afneemt. Het opmaken van veengronden is een oud gebruik waarbij het mes van twee kanten snijdt; in de eerste plaats houdt men op deze wijze de polderslooten op diepte, in de tweede plaats het land op hoogte door het uitgebaggerde materiaal op het land te brengen. Vooral bij de sierteelt verliest het land aan hoogte, daar vele artikelen als z.g. kluitgoed (zie pag. 93) geëxporteerd worden, terwijl de tuingrond, doordat hij hooger boven het grondwaterpeil ligt en ook meer omgewerkt wordt dan weiland, sneller slinkt.

De bagger-aarde die gebruikt wordt, verhoogt dus de ligging van het maaiveld, maar tevens voorkomt men er mede, dat de grond een zekere moeheid krijgt door het gespecialiseerde productieproces met zeer beperkte vruchtwisseling. Daarom is reeds eeuwenlang de boomkwekerij en de latere sierteelt op dezelfde gronden mogelijk. Door de omzetting van de cultures van die van bladverliezend goed (vruchtboomen etc.) in die van bladhoudend, is de bagger den laatsten tijd steeds minder bladhoudend geworden. De afgevallen bladeren kwamen met het gewiede onkruid en het snoeiafval in de slooten terecht en verteerden daar. Daarom is men noodgedwongen moeten gaan omzien naar andere aarde, welke als aanvulling van de bagger-aarde dienst kon doen. Zij werd gevonden in de z.g. damhoeken van de veenpolders. De grasboeren verkoopen deze aarde gaarne aan de kweekers of grondschipers die haar dan in schuiten naar het sierteeltcentrum vervoeren (zie ook pag. 94 en foto 5).

De keuze of men bagger of veenaarde bij het opmaken gebruikt, hangt af van de zwaarte van den grond en van de te kweeken artikelen. Op grond die wat licht van samenstelling is, brengt men voornamelijk baggeraarde, in het andere geval dus zware grond, wordt met veenaarde opgemaakt. Het weder-

om voor cultuur bruikbaar maken van den grond geschiedt nooit alleen met veenaarde, daar deze te arm is aan plantenvoedsel. Het geschiedt met baggeraarde alleen, met mest alleen of met een combinatie van deze twee of ook wel met een mengsel van bagger- en veenaarde, soms samen met koemest. Zooals reeds eerder opgemerkt is, wordt ook wel bemest met kroos wanneer men den grond lossier wil maken. Een gelijktijdig verwerken van kroos met de hiervoor genoemde combinaties komt ook wel voor.

Ondanks al de hiervoor beschreven maatregelen blijft de grond steeds zwak zuur van aard; dit is echter geen bezwaar, daar de Boskooische gewassen voor het grootste deel thuis behooren op den eenigszins zuren bosch-, heide- of alpenhumus. Om te voorkomen dat de grond te zuur wordt, zijn de eerste maatregelen welke genomen worden, dat er zoo weinig mogelijk tijdens de groeiperiode op den tuin buiten de paden geloopt wordt. Vooral de natte grond moet zoo rustig mogelijk blijven. Is het onverhoopt noodzakelijk, dat men het terrein voor het verrichten van werkzaamheden buiten de paden moet betreden, dan legt men eerst loopplanken uit om het dichttrappen van den bovensten laag van den grond te voorkomen. Verder wordt bij droog weer veel geschoffeld, zoodat de grond dan niet zoo spoedig dichtslaat, waardoor de kruimelstructuur beter behouden blijft.

Mocht voor een enkel soort gewassen de grond te zuur zijn, dan wordt kalk of mergel bijgevoegd.

Uit het bovenstaande wordt duidelijk, dat het de menscheijke activiteit geweest is, die de oude veenlaag op dusdanige wijze heeft weten te bewerken, dat zij thans de drager is van dit wereldbekende sierteeltcentrum. Daar, zooals op pag. 69 reeds opgemerkt is, de hoogte van het maaiveld boven den grondwaterspiegel van groot belang is voor de kweekerij, is de beheersching van het grondwaterpeil een belangrijke zaak.

• Hoewel de huidige producten vlakwortelender zijn dan de vroegere, is het toch nog steeds noodzakelijk het peil van het grondwater goed te kunnen regelen. In tijden van groote droogte of wanneer er een tekort aan neerslag valt om het

grondwaterpeil in stand te houden, dan bestaat er voor alle polders van het gebied de mogelijkheid of door een duikertje of door een schutsluis direct of indirect, water van de Gouwe in de poldersloten binnen te laten. Omgekeerd kan een te hooge waterstand gemakkelijk verholpen worden door uitmaling van het overtollige water uit de polders op de Gouwe.

Met het voortschrijden der bemalingstechniek, waarbij de hulpmiddelen eerst windwatermolens, dan stoomgemalen en vervolgens diesel- of electricische gemalen zijn geworden, werd de grondwaterstand steeds beter te regelen. Men was toen niet meer afhankelijk van den wind om de polders droog te krijgen.

Een voordeel van de sierteeltgewassen is, dat, hoewel de verscheidenheid zeer groot is, zij in het karakter van hun wortelstelsel niet zooveel uiteenloopen. In zeer enkele gevallen ¹⁾, een tiental in het geheele gebied, treffen wij partieele bemaling aan; zij is verder niet noodig, hoewel de verschillende deelen van een polder niet altijd op hetzelfde niveau liggen, ja zelfs in een tuin de verschillende deelen niet altijd op hetzelfde niveau gelegen zijn. Men lost deze moeilijkheden op door op de laagste hoeken (gedeelten) van den tuin de jongste gewassen te poten. Ook op den aandam treffen wij in verband met het jarenlang inklinken dat deze doet, altijd jong gewas aan. Men kan in doorsnee zeggen, dat de jongste gewassen steeds het meest naar den slootkant geplaatst worden terwijl de oudste aan den padkant staan. Verder zorgt men er door het snoeien van het wortelstelsel en de pootdiepte, vooral van jong goed, voor, dat er zich geen zwaar wortelstelsel ontwikkelt.

Een derde omstandigheid die gunstig gewerkt heeft op de ontwikkeling van het sierteeltgebied is het klimaat dat volgens deskundigen veel ten goede bijgedragen heeft. Helaas zijn hierover echter weinig detailgegevens bekend. Uit waarnemingen van een te Boskoop geplaatsten regenmeter is over een reeks van jaren vast komen te staan, dat het neerslagminimum in

¹⁾ Waterstaatk. kaart van Nederland. 1:50.000, No. 31 III, bewerking 1882.

Boskoop in April valt en 47 mm bedraagt. Het maximum ligt in Augustus met 83 mm terwijl ook in de maand October de neerslag nog meer dan 80 mm bedraagt (precies 81 mm). Zomer en Herfst zijn het vochtigst, resp. 211 en 209 mm, de lente daarentegen het droogst 133 mm. Het aantal dagen met meer dan 1 mm neerslag bedraagt gemiddeld 120 per jaar ¹⁾.

In het algemeen kan men wel zeggen, dat de scherpe zee-winden met hun betrekkelijk groot ziltig-vochtgehalte reeds veel van hun nadeeligen invloed verloren hebben voor zij Boskoop bereiken. Voor een deel vindt dit zijn oorzaak in het feit, dat de hoeveelheid neerslag van de kust uit binnenwaarts gaande afneemt, zoodat het vochtgehalte, maar daarmede ook de daarin aanwezige zoutbestanddeelen te Boskoop reeds minder zijn geworden. Bovendien is de verdamping van het vocht uit zwarte aarde, zooals waarnemingen te Oude Wetering geleerd hebben, betrekkelijk groot. In Februari, de maand met het neerslagminimum in Oude Wetering, bedroeg de neerslag 37 mm, de verdamping 10,8 mm, in Augustus, neerslag maximum, was de neerslag 88 mm, de verdamping daarentegen 56,8 mm. ²⁾). Het laat zich begrijpen, dat hierdoor het vochtgehalte van de lucht steeds betrekkelijk groot is waardoor het ziltig-vochtgehalte afneemt.

Over den dagelijkschen gang van den wind, de windkracht, den barometerstand, de temperatuur en het aantal zonnedagen, alsmede den duur van den zonneschijn, zijn geen nadere gegevens te verstrekken. Wel kan men uit de daarover verschenen publicaties van geheel Nederland concludeeren dat Boskoop geen uitzonderlijke positie inneemt. Wat de nachtvorsten betreft, kan alleen gezegd worden, dat deze door de aanwezigheid van de vele slooten en vaarten en het betrekkelijk hooge vochtgehalte in mindere mate dan elders voorkomen.

De gunstige voorwaarden van bodem, neerslag en weinig nachtvorst alleen waren echter niet voldoende om de sierteelt haar groote ontwikkeling te doen verkrijgen.

1) K.N.M.I. Verslagen en Mededeelingen 34a, pg. 38 en 39.

2) K.N.M.I. Verslagen en Mededeelingen 39, pg. 16.

Immers vrijwel geen der thans gekweekte gewassen is in dit gebied inheemsch. Het is de mensch geweest die, voortbouwend op de eenvoudige cultuur van vruchtboomen en aardbeien en de daarmede opgedane ervaring, zijn verkregen kennis is toe gaan passen op gewassen die van elders kwamen. Talloos zijn de experimenten geweest om exotische planten dusdanig te selecteeren, dat zij in het Hollandsche klimaat aansloegen en voor veredeling en voortplanting vatbaar werden. Was dat eenmaal gelukt, dan werden weer nieuwe variëteiten door voortdurende selectie gekweekt, die dan over de geheele wereld verspreid werden. Juist deze uitgebreide plantenhandel werd weer de stimulans om de producten te verbeteren.

Het sierteeltbedrijf kent, evenals alle andere agrarische productie, perioden van drukte en slapte. De verdeeling der werkzaamheden, waaronder ook het hierbovengenoemde veredelen valt, hangt ten nauwste samen met de rust- en groeiperiode van de gewassen. In het algemeen valt de groeitijd van de Boskoopse gewassen in den zomer, de rusttijd in den winter. Pak- en verzendtijd vallen in den voor- en nawinter. Daar de maanden December en Januari in groote mate kans bieden op vorst, waarbij noch gerooid noch verzonden kan worden met het oog op het bevriezen der wortels, staat de handel geheel stil. Deze twee maanden vormen den bij uitstek slappen tijd in het bedrijf.

Met uitzondering van het trekgoed, dat speciaal in den herfst verzonden moet worden, kunnen alle andere leverbare producten zoowel in voor- als najaar verzonden worden.

Voor het Boskoopse bedrijf is een lange winterrust van de planten met het oog op de verzending der artikelen van groot belang. Men bevordert dan ook den duur van de winterrust door reeds in den laten nazomer de planten rond te steken of op te rooien en zoo zij leverbaar zijn, tot den verzendtijd in de omgeving van de pakloods in te kuilen. Ook de nog niet leverbare planten worden gedeeltelijk gedurende den winter ingekuild om zodoende den grond voor opmaak vrij te krijgen.

Moet een terrein opgemaakt worden, dan geschiedt dat zooals hiervoor reeds beschreven is in den winter. Bij vorst en zeer vochtig weer is er weinig buitenwerk te verrichten, dan

wordt de tijd nuttig gebruikt, men werkt voornamelijk met vast personeel, voor het repareren en aanvullen van allerlei scherm- en dekmateriaal en gereedschap.

Een der drukste perioden in het bedrijf is het voorjaar en wel speciaal van Maart tot Juli wanneer gepoot, gesnoeid, gent en gezaaid wordt. In deze periode achter den rug, dan wordt de geheele kwekerij zelve onderhanden genomen, waarbij allerlei onderhoudswerkzaamheden verricht worden.

De aankweek of vermenigvuldiging door enten, scheuren, stekken en afleggen vindt voornamelijk in het voor- en najaar plaats. Zaaïen vindt het minst plaats, daar de Boskooische artikelen meerendeels cultuurvormen (hybriden) zijn waarbij de zaailing meestentijds andere eigenschappen vertoont dan de moederplant, terwijl juist deze eigenschappen zoo bijzonder op prijs gesteld werden. De hierboven genoemde vermenigvuldigingsmethoden geven veel meer zekerheid, dat de nieuweling er precies eender als zijn voorganger uit zal zien. Het zaaïen wordt alleen toegepast bij botanische soorten, of na opzettelijke kruising ten behoeve van nieuwigheden. Naar gelang men voor deze werkzaamheden al of niet kassen of bakken gebruikt, is men meer of minder afhankelijk van het jaargetijde. De meeste bewerkingen kunnen op den kouden grond uitgevoerd worden, zoodat niet alleen de grootere maar ook de kleinere bedrijven aan de vermenigvuldiging of veredeling meewerken.

Het is noodzakelijk dat, om een goed inzicht te verkrijgen in de sierteelt, de aandacht uitga naar de verschillende groepen siertelers, welke het vak zelve onderscheidt.

Van klein naar groot zijn dit:

In de eerste plaats de groep van het dwergbedrijf, uitgeoefend door den kweker-knecht of den knecht-kweker. Het is het bedrijf, dat aan een volwaardige arbeidskracht geen volledige werkkring noch volledige bestaansmogelijkheid biedt. Deze kweker heeft dan vaak een tweeledige positie; gedurende een deel van de week werkt hij op het eigen bedrijf, terwijl het andere deel in loondienst op de grootere bedrijven productief wordt gemaakt. Naar gelang dit laatste deel van de

week meer of minder dan de helft is, wordt hij kweeker-knecht of knecht-kweeker genoemd. Uit de dwergbedrijfjes is reeds meerdere malen te Boskoop, door noeste vlijt en zakenkennis een groot bedrijf gegroeid, waarvan de voormalige knecht-kweeker, eigenaar geworden is.

Zelden of nooit treft men op deze bedrijfjes teeltbakken aan. De voornaamste producten zijn dan ook rozen en ander blad-verliezend goed. Een enkele maal worden wel eens heesters gekweekt.

De volgende groep is die van het normale kleinbedrijf, aangeduid met de typische Boskoopsche benaming van het bedrijf van den „kweeker aan land“. Deze kweeker vindt op zijn bedrijf ter grootte van $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ ha gedurende het volle jaar werk en in normale jaren voor zich en zijn gezin een bestaan.

De outillage is veel uitgebreider dan van de voorgaande groep. Teelt- en zetak zijn hier wel aanwezig, zoodat ook alle in Boskoop voorkomende artikelen aangekweekt kunnen worden. Verschillende bedrijven, welke heden ten dage een wereldnaam hebben zijn uit deze groep voortgekomen.

In 1911 deelt Claassen ¹⁾ mede, dat met een dergelijk bedrijf een kapitaal van ongeveer 4000 gulden gemoeid is. Op het eerste oog lijkt dit misschien wat hoog, maar wanneer men bedenkt, dat bij de tuinbouwinventarisatie van 1934 ²⁾ de opstand op de Boskoopsche kweekerijen op *f* 7.83 per (vierkante) Rijnlandsche Roe (d.i. per 14,4 m²) geschat werd, dan leert ons een kleine berekening, dat ook nu nog een „kweeker aan land“ alleen al aan opstand op zijn bedrijf voor een kleine 4200 gulden heeft staan. Daar komen dan nog zijn gereedschappen bij. Zoo'n bedrijf van nog geen ha vergt dus al een behoorlijk bedrijfskapitaal. Een enkele maal treffen wij het genre bedrijf van den „kweeker aan land“ op een grootter oppervlak aan, dit zijn dan familiebedrijven, door toevallige omstandigheden ontstaan, welke de $1\frac{1}{2}$ ha niet te boven gaan.

1) C. H. Claassen, Economische Ontwikkeling en Toekomst van Boskoop. T.E.G. 1911, pg. 211 e.v.

2) De Landbouwcrisismaatregelen, hunne werking en uitvoering. Drie-maandelijksch verslag etc. 1934, pg. 77 e.v.

De derde groep bedrijven nemen een oppervlakte tusschen de 1½ en 3 ha in beslag. Het zijn de tuinen van de handelaar-kweekers. De eigenaar werkt zelf vooral in het seizoen van zaaien, enten en pooten, van half April tot 15 Juni en in den tijd van den export, Maart-April en October-November hard mede. Wel heeft hij al verschillend personeel in dienst maar hij blijft toch altijd meer kweeker dan handelaar. Alleen in den slappen tijd, December, Januari bestaat er voor hem gelegenheid zijn afnemers te bezoeken. Deze heeft hij deels in het binnenland, deels in een bepaalde streek in Europa. Vandaar dan ook dat Ir. Moerlands¹⁾ schrijft; „zijn kweekerij weerspiegelt het karakter van zijn afzetgebied“. Dit karakter komt, daar er zooveel mogelijk uit eigen bedrijf geleverd wordt, zoowel in zijn kweekkas, welke geheel persoonlijk verzorgd wordt, als op den kouden grond van het bedrijf naar voren.

Doordat de handelaar-kweeker zoo'n gedegen kennis van de producten bezit, in verband met zijn voortdurend zelf meewerken, ziet de afnemer hem meer als vakman, dan als een reiziger in planten en heesters. De administratie en correspondentie van het bedrijf worden geheel zelf in de avonduren afgedaan, waardoor hij dan ook volkomen op de hoogte is van hetgeen er op zijn bedrijf omgaat en tevens van de wenschen van zijn klanten.

Een bedrijf van deze grootte vertegenwoordigt aan opstand een kapitaal van een twintig duizend gulden.

Ten slotte komt het grootste bedrijf in Boskoop, met een oppervlakte van meer dan 3 ha, welke echter zelden of nooit de 5 ha te boven gaat.

Dit is het eigenlijke grootbedrijf van den handelaar-kweeker. De naam geeft reeds aan dat de handel voornamer is dan het kweeken. Dit soort bedrijven zorgt voornamelijk voor de distributie van de sierteeltproducten, t.o.v. het buitenland niet alleen voor Boskoop, maar ook voor andere boomkweekerijgebieden in Nederland. Ongeveer 90 % van onzen uitvoer aan

1) Ir. Moerlands. Rapport uitgebracht aan B. en W. van de gemeente Boskoop. Aug. 1938.

deze artikelen loopt via Boskoop. Daar het ondoenlijk is, dat dit geheele bedrijf door één man uitgeoefend wordt, is er dan ook op al deze grootbedrijven een heele staf van personeel. Zoo'n bedrijf beschikt over meerdere tuinlieden, vaak een tuinbaas, verder een kasbaas, verschillend kantoorpersoneel en één of meerdere boomzoekers.

Het vak van boomzoeker is ook weer een van de speciale Boskooopsche beroepen, welke verder in ons land zelden of nooit beoefend worden. In verband met het groote afzetgebied van het bedrijf van den handelaar-kweeker, is het niet mogelijk om alle artikelen waar vraag naar is zelf te kweeken. Het is nu de taak van den boomzoeker om die producten, waarnaar de clientèle vraagt en welke niet uit eigen bedrijf geleverd kunnen worden, bij de kleinere kweekers te Boskoop of elders in te koopen. Tot dit doel zijn de boomzoekers dan ook voortdurend op pad.

Daar zij zich voor hun inkoopen niet beperken tot een der groepen van kweekers, maar bij alle bedrijven rondzien of er iets is, dat hun patroon noodig heeft, is de boomzoeker vaak degen, die op het kweeken van nieuwe producten of variëteiten de aandacht vestigt.

Hij geeft daardoor dikwijls den stoot voor het aankweeken van nieuwe artikelen en niet het minst voor de kleinere bedrijven. Zijn er moeilijkheden met de productie, dan kloppen deze laatsten meestal niet tevergeefs aan bij de groteren, daar de band onder de kweekers op vakgebied zeer nauw is.

Merkwaardig van deze grootbedrijven is, dat zij in de meeste gevallen niet langer dan twee generaties in handen van dezelfde familie blijven. De kinderen van deze groote kweekers worden in vele gevallen niet voor het vak opgeleid, maar volgen een of andere universitaire opleiding en verdwijnen voor een groot deel op deze wijze uit de sierteelt. Bij overlijden van den eigenaar volgt geen bedrijfssplitsing. Wordt het bedrijf in de familie voortgezet en zijn er meerdere mannelijke nakomelingen, die zich er voor interesseeren, dan exploiteeren zij gezamenlijk den tuin, de een dan als kweeker, terwijl de ander zich met den handel belast.

Zijn er geen nakomelingen, die het bedrijf voort willen zetten, dan wordt het of in kleinere perceelen verpacht, of het geheel wordt van de hand gedaan aan een kapitaalkrachtigen kleineren kweeker of aan eenige kweekers die het in compagnonschap exploiteeren.

Zoo komt er juist in deze grootere bedrijven regelmatig een vernieuwing in de gelederen der kweekers, welke aan het vak zelve eer goed dan kwaad doet.

Na deze uiteenzetting over de verschillende soorten kweekers, moge nu een nadere beschouwing van de sierteelt zelve volgen.

Uit het historisch overzicht bleek, dat omstreeks 1880 het Boskoopsche bedrijf zich los heeft gemaakt van de teelt van vruchtboomen, aardbeien en laanboomen. Toen is de grondslag gelegd voor het zuiver sierteeltbedrijf.

Langzamerhand ging men toen over tot de uitgebreide teelt van Azalea's, Rhododendrons, Acers, normale- en dwerg-Coniferen, Buxus en talrijke andere soorten van planten en heesters, alsmede allerlei variëteiten, te veel om hier op te sommen. Van dezen tijd af kwamen de Boskoopsche cultures in de categorie der intensieve cultuur. De maatstaf intensief of niet intensief, wordt aangelegd naar mate er veel of weinig arbeidskracht en kapitaal per bepaalde vlakteëenheid wordt aangewend. Zooals Ir. Moerlands in zijn reeds eerder genoemd rapport opmerkt, uit de intensiteit zich in:

„De vermenigvuldiging der gewassen, in het gebruik van koud en verwarmd glas (bakken en kassen) bij den opkweek, in de zorgvuldige bewerking en toebereiding van den grond, het dekken tegen vorst, het schermen tegen wind en zon, de bestrijding van onkruid, schadelijke insecten en plantenziekten, de vorming der planten door snoeien en binden enz.”.

Uit deze opsomming zou men eenigszins den indruk krijgen, dat te Boskoop alle artikelen van zaailing tot volwaardig product opgekweekt worden. Dit is echter niet met alle gewassen het geval. Sommige soorten, vooral de fijnere worden wel geheel te Boskoop opgekweekt, andere daarentegen zooals b.v. de rozen, worden in den vorm van onderlagen aangevoerd.

Voor een groot deel komen zij van de Groningsche Veenkoloniën, o.a. Veendam, Sappemeer en Wildervank¹⁾. Op deze wilde roos, want dat zijn de onderlagen voor alle veredelde rozen, wordt dan te Boskoop de gewenschte variëteit geënt, soms wordt de geënte roos verder opgekweekt en geschikt gemaakt voor tuinaanleg of trekkerij, soms wordt zij na eenige jaren verblijf naar buitenlandsche bedrijven uitgevoerd en daar verder opgekweekt. Ook van Oudenbosch en Zundert worden, in hoofdzaak grovere onderlagen en wel van *Picea excelsa*, *Pinus* en *Beuken* aangevoerd ter verdere veredeling. Zeer bijzondere onderlagen worden van het buitenland, Orleans en andere buitenlandsche kweekerscentra, aangevoerd. In enkele gevallen komen er zelfs wel onderlagen van Japan. Zoo zien wij een ver doorgevoerde specialiseering over de geheele wereld van het boomkweekers- en sierteeltbedrijf. In zeer geringe mate bestaat deze arbeidsverdeeling ook in Boskoop. Er zijn enkele kweekers die zich alleen bezighouden met het kweken van onderstammen, verder zijn er die alleen werk maken van enten of het veredelen van variëteiten en weer andere die zich speciaal hebben toegelegd op het afkweken van een en ander²⁾. Met uitzondering van het kweken van onderstammen zien wij alle andere werkzaamheden op vrijwel elk bedrijf geschieden. Van al het verrichte werk is tenslotte het uiteindelijke doel voor den export geschikte gewassen te kweken. Zoowel binnen als buiten onze landsgrenzen komt men de Boskoopsche producten tegen; de Japansche kers met zijn prachtige roze bloesem, de *Acer* met zijn fijne blaadjes, de massaal bloeiende *Rhododendrons* en *Azalea's*, de *Coniferen* en *Thuya's* en tallooze andere planten en heesters. Op elke bloemen- en plantententoonstelling kan men de Boskoopsche artikelen in de zeer fraaie „stands” bewonderen, terwijl de tentoonstellingen te Boskoop zelve gehouden, wereldberoemd zijn, zoowel om de keur van de tentoongestelde planten als om de wijze van aanleg van de geheele tentoonstelling.

Al de producten welke van Boskoop uitgevoerd worden,

1) Keuning, De Groninger Veenkoloniën, pg. 163.

2) Van Straaten van Nes en Moerlands, t.a.p. pg. 32.

worden als „kluitgoed“ verzonden, dit brengt een specifiek Boskoopsch probleem met zich mede, n.l. de aanvulling van den kostbaren Boskoopschen grond, noodzakelijk om de tuinen op voldoende hoogte te houden.

Uit de voorgaande bladzijden is ons reeds bekend, dat deze aanvulling bij den opmaak der tuinen verzorgd wordt door aanvoer van bagger en veenaarde.

De baggeraarde leent zich echter niet zoo goed voor de teelt van Rhododendrons en Azalea's, daarom wordt juist voor deze artikelen veel veenaarde uit de naburige veengebieden o.a. van den Tempel (Reeuwijk) en Sluipwijk aangevoerd, maar ook komt deze wel van elders. Zoo zagen wij op een onzer zwerftochten door het sierteeltgebied in de haven aan den Otweg een schip vol veen uit Vinkeveen liggen. Dit aangevoerde materiaal wordt in de te Boskoop veel gebruikte schouw overgeladen en daarmede door de kleinere slooten naar de kwekerijen gebracht, waar het dan over het terrein verspreid wordt (zie Foto 5). Ten slotte verkrijgt men nog een aanvulling van den grond door ter wille van een goede kluitvorming balen turfmolm uit de noordelijke provinciën aan te voeren. Op deze wijze tracht men zooveel mogelijk het grondpeil op de oude hoogte te houden. De hoeveelheden, welke benodigd zijn, zijn van niet geringe afmetingen daar er per jaar zoo'n paar honderd duizend stuks planten de verschillende kwekerijen verlaten. (Zie tabel XX pag. 102). Het Boskoopsche bedrijf is voor het grootste deel op export aangewezen. Die export is niet alleen bestemd voor Nederland, maar ook voor gebieden ver buiten onze landsgrenzen. Het bedrijf heeft in de jaren tusschen 1880 en 1914 een groote ontwikkeling doorgemaakt. De financieele resultaten zijn in verscheidene jaren zeer goed geweest.

Door de steeds beter wordende verkeersmiddelen, kon men sneller de klanten bedienen, maar men kon ook zijn afnemers steeds verderweg zoeken.

Voor 1914 telde het sierteeltcentrum Zweden, Noorwegen, Rusland, de Donaustaten, Duitschland, Engeland, Canada en de United States onder zijn klanten.

Vele Boskoopsche producten vonden daarheen hun weg per trein of schip en in later tijd zelfs per vliegtuig.

Het merkwaardige van dezen export is, dat door Boskoopsche plantenhandelaren, de handelaar-kweeker dus, artikelen verhandeld worden, welke nooit of te nimmer in Boskoop geweest zijn. Voor een groot deel zijn dit producten, welke in Zuid Frankrijk besteld werden.

Het ging het Boskoopsche bedrijf in de jaren voor 1914 goed. Door het nationale en internationale contact werden tal van nieuwe planten-soorten gekweekt en werd het zoeken naar nieuwe variëteiten, waarvan vooral de eerstelingen groote bedragen opbrengen, gestimuleerd.

Het laat zich begrijpen, dat het sierteelt-bedrijf met zijn internationale markt bij het uitbreken van den wereldoorlog een harden klap te verduren kreeg. Een groot deel van den export ging immers naar de belligerenten. Was 1914 op zich zelf nog een goed jaar, al spoedig werd de export minder en minder. Naast de zeer beperkte vervoersmogelijkheden, verboden verschillende landen den invoer van sierteeltproducten. Bovendien werd na 1917 de export op Amerika zeer sterk bemoeilijkt door de afkondiging van den verscherpten duikbootoorlog.

Steeds verder schrompelde het afzetgebied in, terwijl in het overblijvende deel daarvan de concurrentie voortdurend grooter werd. Vele bedrijven kwamen er financieel zwak voor te staan en noodgedwongen ging men over tot den verbouw van andere dan sierteeltproducten. Men zocht zijn heil in den groven tuinbouw en zoo werden er in de laatste oorlogsjaren veel boonen en andijvie gekweekt, welke in het zout gezet, uitgevoerd werden naar de oorlogvoerende landen, waar door gebrek aan hulpkrachten de voedselvoorziening stagneerde. Na den oorlog was deze soort tuinbouw echter weer spoedig verdwenen. Naast dezen groven tuinbouw ging men ook in sterker mate over tot de teelt van bloemen, maar geen van beide maatregelen waren voldoende om het bedrijf zijn financiële positie van weleer terug te geven.

Men achtte het dan ook juist om financieelen steun te ver-

leenen aan de noodlijdende bedrijven, temeer, daar men na afloop van den oorlog een spoedige opleving van den export verwachtte. Zoodra deze opleving zich voordeed zou men moeten kunnen leveren, wanneer men nu het bedrijf niet op peil hield zou men, daar de meeste gewassen meerjarig zijn, niet aan de snel stijgende vraag kunnen voldoen. Al heeft deze opleving veel langer op zich laten wachten, dan vermoed was, toch zijn de credieten, aan de sierteelt te Boskoop verstrekt, geen verloren geld geweest. Van het totaal uitbetaalde bedrag, groot *f* 208.510,35 aan 46 voorschotnemers is 32 % niet terugbetaald kunnen worden. In vergelijking met Oudenbosch waar van ruim 3 ton aan 12 kweekers voorgeschoten, 81 % niet terugkwam, slaat Boskoop geen slecht figuur.

Kort na den wereldoorlog, — men rekende alweer op uitbreiding van den afzet —, trof Boskoop en de sierteelt een nieuwe slag. De United States verboden toen den invoer van kweekerijproducten om te voorkomen dat met de planten tevens ziekten en schimmels ingevoerd zouden worden. Dit verbod was gebaseerd op de z.g. Plant Quarantine Act 37, aangenomen in 1912, maar eigenlijk nooit in zijn volle scherpste toegepast. In deze P. Q. A. werden zeer scherpe maatregelen getroffen om het hierboven genoemde euvel te voorkomen. Wanneer er echter planten ingevoerd werden, voorzien van een certificaat van gezondheid, afgegeven door den Plantenziektkundigen Dienst, konden deze zonder moeilijkheden de grens passeeren.

Aan deze faciliteiten kwam nu echter een einde. Wel werden er talrijke pogingen in het werk gesteld om toch toelating van de sierteeltproducten te verkrijgen, maar deze stuitten alle af op tegenstand van den „Federal Horticultural Board”. De Board wees er op, dat verschillende Europeesche landen gelijksoortige bepalingen reeds lang kenden, als gevolg van de Druifluisconventie van Bern. De Amerikanen zagen hierbij echter over het hoofd, dat de aangesloten landen wel degelijk bij de medeonderteekenaars mochten importeeren, indien de artikelen maar van verklaringen van deugdelijkheid waren voorzien.

Met het uitvallen van een der voornaamste importeurs, wat

tot op heden nog steeds het geval is, kreeg het bedrijf het nog zwaarder te verduren.

In Economisch Statistische Berichten van 14 Juli 1920 schreef F. L. Rutgers, dat de Nederlandsche Boomkwekerij in het algemeen en het sierteeltcentrum Boskoop in het bijzonder staat of valt met de openstelling van de Vereenigde Staten. Er gingen zelfs stemmen op om het Boskoopsche bedrijf maar te liquideeren met behulp van het Rijk of om te zetten in een bedrijf voor groven tuinbouw.

Noch het een, noch het ander is tenslotte gebeurd. De Rijkshulp is door blijven gaan op goed vertrouwen in de toekomst en in het jaar 1922 begon zich een geringe opleving af te tekenen, welke aanhield, zoodat het jaar 1926 weer goede vooruitzichten opende. In dat jaar was de vraag naar sierteeltproducten grooter dan het aanbod, zoodat behoorlijke prijzen gemaakt konden worden. In 1923 werd door Duitschland het invoerverbod, ingesteld tijdens den oorlog, opgeheven en er werden dan ook groote bestellingen gedaan. Ook andere landen stelden hun grenzen weer open. Zoo werd de werkloosheid te Boskoop allengs minder en verdween tenslotte geheel, de grondprijzen en die der producten liepen op, de loonen stegen. Het zag er voor de komende jaren rooskleuriger uit dan het een tijd het geval was geweest. Het jaar 1926 was wat men noemt een best jaar, maar helaas reeds in 1927 kwam de kentering, de eenjarige producten zijn dan alweer in prijs gedaald, in 1930 gevolgd door de meerjarige. In 1929 begon in de United States de crisis, daar Boskoop hier geen directe relaties meer onderhield, waren de gevolgen niet onmiddellijk merkbaar. Deze crisis breidde zich echter spoedig over de geheele wereld uit en ging dan ook niet ongemerkt aan Boskoop voorbij. Wederom beleefde het bedrijf zeer zware tijden. Steeds verder schrompelde het afzetgebied en de juist opgebouwde handel ineen, door contingenteeringen en deviezenbepalingen. In den buitenlandschen, zoowel als den onderlingen handel, daalden de prijzen en wel het meest voor gewassen met een korten kweekduur, zoodat de kleine kweekers het eerst en het hevigst gedupeerd werden.

Personeelsvermindering en verlaging der loonen bij de groote bedrijven en stopzetten van het bedrijf na afloop van den pachttermijn van de kleinere bleven niet uit. Bedroeg de uitvoerwaarde van de totale boomkweekkerij en sierteelt in Nederland in 1930 nog zeven millioen gulden, in 1933 liep zij terug tot nog geen twee millioen om daarna weer op te loopen en in 1937 op 3,5 millioen te komen.

De toestand werd wederom dusdanig, dat het bedrijfsleven alleen geen kans zag de moeilijkheden, welke zich voordeden, het hoofd te bieden.

De Bond van Plantenhandelaren te Boskoop, dit zijn de kweeker-handelaren, wendde zich in samenwerking met het Gemeentebestuur van Boskoop tot het Rijk, om van die zijde hulp te krijgen voor het zoo noodlijdende bedrijf. Volgens een schrijven van de genoemde combinatie waren er toen ter tijd ongeveer 100 kweeker-handelaren tegen 700 kweekers en kweekertjes ¹⁾.

Beide groepen verkeerden in groote financieele moeilijkheden.

In 1932 was van de betalingen, welke gemeenlijk op 1 Juli plachten te geschieden nog geen derde voldaan.

Het schrijven aan het Rijk bevatte drie voorstellen om uit de moeilijkheden te geraken, als beste oplossing werd het verleen van een crediet aanbevolen. Hiervoor werd tegelijkertijd een uitgewerkte regeling ingediend.

Op 13 Maart 1933 wordt door den Minister van Economische Zaken een wetsontwerp tot verleen van een boomkweekerscrediet aanhangig gemaakt.

In de Memorie van Toelichting wordt er op gewezen, dat een loonende exploitatie van het sierteeltbedrijf niet meer mogelijk is, ondanks een daling van de loonen van 25—30 % en een terugloopen van den grondprijs van f 25.— tot f 10.— per vierkante roede ²⁾.

De Minister ziet, vooral in aanmerking genomen, dat door

1) De Landbouwcrisiswetgeving. Beknopt overzicht etc. Deel I, pg. 400-415.

2) De Landbouwcrisiswetgeving t.a.p.

dit steunplan voor honderden menschen werkgelegenheid kan blijven bestaan, een goede reden om over de financieele bezwaren, die een credietregeling nu eenmaal met zich brengt, heen te stappen. Na een korte bespreking werd de wet aangenomen.

In de verslagen over de Landbouwcrisiswetgeving¹⁾ treffen wij een opgave aan van de aangevraagde en verleende credieten in het ambtsgebied van de Regionale Commissie Boskoop.

Deze ziet er als volgt uit:

Aantal aanvragen	Bedrag van het aangevraagde crediet	Toewijzingen
6	tot f 1000.—	16
52	1000.—— 2000.—	51
75	2000.—— 3000.—	53
55	3000.—— 4000.—	32
33	4000.—— 5000.—	15
38	5000.—— 7500.—	13
25	7500.—— 10000.—	5
10	10000.—— 15000.—	2
5	15000.—— 20000.—	2
2	20000.—— 50000.—	—

In dezelfde publicatie deel II treffen wij een overzicht aan van het verleende en uitgekeerde crediet per gemeente naar den stand van April 1934.

Gemeente	Verleend		Uitgekeerd	
	Aantal credieten	Bedrag	Aantal credieten	Bedrag
Alphen.	8	f 10550.—	—	f 28050.—
Boskoop	132	„ 215255.—	160	„ 543935.—
Hazerswoude	14	„ 22150.—	14	„ 52000.—
Waddinxveen	9	„ 8300.—	11	„ 25700.—
Reeuwijk	14	„ 14250.—	16	„ 43800.—

1) De Landbouwcrisismaatregelen, hunne werking en uitvoering, deel I pg. 129 Bijlage E.

Uit het bovenstaande volgt wel hoe groot de behoefte aan liquide middelen te Boskoop en omgeving was. Toch was deze financieele hulp alleen niet voldoende om de bestaansmogelijkheid van het bedrijf te verzekeren, te meer niet, daar spoedig na de instelling van het boomkweekerscrediet de exportmoeilijkheden nog grooter werden.

Van de zijde van het vak, zooals men dat gemeenlijk noemt, werd aangedrongen op het door bemiddeling van het Rijk afkopen van overjarige producten. Tevens werd het noodzakelijk geacht een stabilisatie van het bedrijf in het leven te roepen, mede om te voorkomen, dat andere tuinbouwgebieden, waar ook van Overheidswege ingegrepen was, over zouden gaan tot de teelt van sierteeltproducten van korten kweekduur.

Door den afkoop van overjarige producten, kreeg het bedrijf als het ware naar twee zijden lucht.

Ten eerste, kwam er door het verwijderen van de overjarige producten meer ruimte op de bedrijven, wat van groot belang is in verband met de reeds meer genoemde meerjarigheid van de teelt.

Ten tweede, zouden de kweekers door dezen afkoop geld in handen krijgen, dat voor verschillende noodzakelijke uitgaven zoo hoog noodig was.

Medio 1935 was er op deze wijze voor de Boskoopsche cultures reeds voor een bedrag van *f* 320.— per ha afgekocht.

Om dezen afkoop echter blijvend, succesvol te verzekeren, was het noodzakelijk, dat er geen verdere uitbreiding van de teelt plaats vond. Hiertoe werd bij Koninklijk Besluit van 11 Mei 1934 Staatsblad 243, het zoogenaamde Crisisboomkwekerijbesluit, bepaald, dat het kweeken van sierteelt- en boomkwekerijproducten voor den handel gebonden is aan een teeltvergunning, onder meer houdende het percentage, van het beteelde oppervlak per bedrijf op 1 Juni 1934 in gebruik, dat nu beteeld mocht worden. Dit percentage werd bij Crisisboomkwekerijbeschikking vastgesteld op 100 %.

Met andere woorden komt de toestand van dien datum af, dus hier op neer, dat er geen uitbreiding van de kweekerijen mag plaats hebben, evenmin is het geoorloofd, dat er zich nieuwe

kweekerijen vestigen zonder dat zij een oude teeltvergunning opkopen. Is dus eenerzijds wel een beperking van het areaal opgelegd, in de keus van de gewassen is de kweeker echter geheel vrijgelaten, mits deze zich beperken tot de sierteelt. Als administreerend en beheerend lichaam voor de stabilisatie en den afkoop is de Boom- en Bloemkwekerij Centrale in het leven geroepen, welke later omgezet is in de Sierteeltcentrale gevestigd te 's Gravenhage.

Het geld voor den afkoop zou beschikbaar gesteld moeten worden uit het Landbouwcrisisfonds. Het boomkweekersbedrijf zelve, verklaarde zich bereid in de kosten van afkoop bij te dragen tot 20 % van het bedrag van Overheidswege ter beschikking te stellen. Deze 20 % zouden gevonden moeten worden, door van het bedrijf een heffing te eischen. Zeer juist werd hierbij aangevoeld, dat er voor deze heffing een onderscheid gemaakt moest worden tusschen intensieve en niet intensieve cultures. Vastgesteld is, dat van terreinen beplant met rozen, rozenaailingen, vruchtboomen en vruchtboomonderlagen 3,5 cent per are gevraagd zou worden. Van terreinen beteeld met de z.g. overige producten zal de heffing voor intensieve districten 40 cent per are en voor niet intensieve districten 10 cent per are bedragen. In het sierteeltcentrum, dat als een zeer intensief district bekend staat, is dus alleen sprake van de heffingen van 3.5 cent en 40 cent per are.

Het streven van de Centrale werd erop gericht om per ha Boskoopsche cultures minstens voor *f* 200.— te koopen. Hierboven zagen wij reeds, dat dit bedrag verre overschreden is. In 1935 is van de Boskoopsche cultures voor een bedrag van 177.449 gulden afgekocht. Ter oriëntatie laten wij hieronder volgen den stand van den afkoop per 31 Maart 1938¹⁾. Hierdoor wordt niet alleen een indruk verkregen om welke planten, maar ook over welke hoeveelheden en bedragen het gaat. Naast elkaar is de toestand gegeven voor het Depot Boskoop en het Depot buiten Boskoop.

1) De Landbouwcrisismaatregelen etc. t.a.p. deel XVIII, Bijlage XXV 1.

TABEL XX

Soortnaam	Depot Boskoop afkoop		Depot buiten Boskoop afkoop	
	Aantal	Bedrag	Aantal	Bedrag
1 Laan- en Parkb.	1041	f 616,45	82032	f 40413,—
2 Halfstammen	4492	1175,60	2893	676,80
3 Bladh. sierh.	33842	6720,84	10450	1709,93
4 Ilex (Hulst)	27939	14540,95	837	512,85
5 Prunus	3555	1544,10	808	292,90
6 Dwerg-Kruipcon.	9622	3728,05	1504	749,—
7 Abies	2931	1115,20	2918	1176,05
8 Chameacyparis	13825	3955,40	7456	3134,50
9 Taxus	11390	2681,25	8244	1116,90
10 Thuya	14564	4165,20	8722	2743,10
11 Overig. conf.	6836	4243,65	4373	1925,75
12 Buxus	124965	32955,49	5658	1441,95
13 Rhododendron	14978	7081,20	2042	740,65
14 Azalea's	8996	3954,50	184	72,80
15 Sierheesters	41179	2980,35	32383	3043,40
16 Pyramiden	1690	422,50	4303	920,93
17 Acer Fagus	5019	3055,30	1589	880,90
18 Klimheesters	15960	2000,50	1230	190,10
19 Naaldhout	150	1,80	28500	255,—
20 Loofhout	6	0,09	111602	1035,56
Totaal overige gewassen	342981	96937,62	317728	63032,07
21 Struikrozen	229853	6840,66	368421	7408,11
22 Klimrozen	10379	415,16	19872	794,88
23 Stamrozen	2040	185,04	10129	1890,80
24 Treurrozen	80	20,—	104	26,—
Totaal Rozen	242352	7460,86	398526	10119,79
Totaal Generaal	585333	104398,48	716254	73151,86

Al de hierboven staande producten zijn op surpluslijsten aan de Sierteeltcentrale aangeboden en pondspondsgewijze bij de kweekers afgekocht. Voor het Boskoopsche centrum bedraagt de afkoop 1937 plus de z.g. na-afkoop f 104398,48, een bedrag derhalve dat kleiner is dan in 1935. Deze vermindering van den afkoop mag echter niet geheel op een verbetering van den toestand geschreven worden, immers in 1935 werd de afkoop voor het eerst toegepast en het is duidelijk dat toen het surplus grooter was dan in 1937. Bovenstaande tabel geeft een duidelijk

inzicht in hetgeen onder den term overige gewassen moet worden verstaan. De „overige gewassen” omvatten een plantengroep van groote verscheidenheid. Zij beslaan 20 nummers van de lijst der sierteeltgewassen.

Duidelijk komt in deze tabel het verschil tusschen het centrum Boskoop en de andere teeltcentra in ons land naar voren. Te Boskoop zijn de artikelen 1 t.m. 18 en 21 de voornaamste producten, welke voortgebracht worden.

Ondanks alle getroffen maatregelen is de financieele draagkracht der Boskoopsche bevolking in sterke mate verminderd.

Een duidelijk inzicht daarin verschafft een artikel van Boerendonk ¹⁾, voor Boskoop is hieraan het onderstaande ontleend en aangevuld met gegevens verstrekt door den secretaris van Boskoop.

TABEL XXI

Overzicht van het zuiver inkomen		
Jaar	Totaal zuiver inkomen	Index
1929/30	f 4.664.000,—	100,—
1930/31	„ 4.934.000,—	106,—
1931/32	„ 5.066.000,—	108,9
1932/33	„ 3.705.000,—	79,6
1933/34	„ 2.294.000,—	49,3
1934/35	„ 1.804.000,—	38,8
1935/36	„ 1.959.116,—	42,—
1936/37	„ 2.049.454,—	43,9
1937/38	„ 2.175.480,—	46,6

Hiermede slaat Boskoop van alle tuinbouwgebieden onverschillig welke cultuur er bedreven wordt lang niet het slechtste figuur. Toch zien wij, dat in de belastingperiode 1937/38 het zuiver inkomen te Boskoop nog geen 50% van dat van 1929/30 bedraagt. Het slechtst is de toestand in 1934/35 geweest in welke periode slechts 38,8% van die van 1929/30 bereikt werd. De gang van zaken in het sierteeltbedrijf valt niet geheel

1) Boerendonk. Aanwijzingen omtrent den economischen toestand in den tuinbouw, T.E.G. 15 Februari 1937, pg. 47—54.

zuiver uit bovenstaande tabel af te leiden, daar er natuurlijk ook te Boskoop gelden in andere ondernemingen, dan de plaatselijke belegd zijn, welke in dezen tijd eveneens minder opgebracht hebben. Hoe de verdeling tusschen een en ander is, is niet na te gaan. Wel kan men voor Boskoop aannemen, dat het meerendeel van het plaatselijk kapitaal ook in plaatselijke ondernemingen i.c. het kweekersbedrijf geïnvesteerd is.

Uit onderstaande tabel blijkt kan ook, dat in den slechten tijd een groot aantal menschen beneden het minimum inkomen voor de belastingen is gekomen, terwijl tevens het gemiddelde inkomen van de nog aangeslagenen ook zeer laag geweest is.

TABEL XXII

Overzicht van het aantal aangeslagenen en het gemiddeld inkomen				
Jaar	Aantal aangeslagenen	Index	Gem. inkomen p. aangeslagene	Index
1929/30	1885	100	2496,—	100
1933/34	1189	63,1	1929,—	78,1
1934/35	984	52,2	1833,—	74,2
1935/36	1330	70,5	1473,—	59,—
1936/37	1368	72,—	1498,—	60,—
1937/38	1405	74,5	1548,—	62,—

In een streek als de onderhavige, waarin het kleinbedrijf overwegend is, zal het aantal aangeslagenen in de inkomstenbelasting bij het minder worden der bedrijfsopbrengsten in sterker mate achteruit gaan dan in een gebied met overwegend grootbedrijf. De tabel toont aan dat in vijf jaren tijd het aantal aangeslagenen bijna tot de helft is gedaald om daarna in een jaar tijd weer met 20 % van het aantal van 1930 te stijgen, terwijl in denzelfden tijd het totale inkomen slechts met 4 % is toegenomen. (Tabel XXI).

Het gemiddelde inkomen is zelfs nog verminderd. Uit dit laatste volgt, dat het juist vele bedrijven met een zeer laag inkomen zijn, welke weer in de termen voor inkomstenbelastingen vielen. Hoewel de tabellen XXI en XXII beide voor de laatste jaren weer een geringe stijging van de bedrijfs

opbrengsten doen zien, zijn het toch voornamelijk de kweekerhandelaars, welke van de verbeterde omstandigheden profiteren. Zij kunnen nog vrijwel voor het grootste deel uit eigen bedrijf aan de vraag voldoen.

De groep der kleine en kleinste kweekers merkt er echter nog weinig van en daar zij met credieten en afkoop alleen nog niet voldoende geholpen zijn, — hun opstand is immers het eenige onderpand dat hiervoor kan dienen en deze is uit de aard der zaak niet groot —, is naar een meer directen vorm van hulp gezocht. Deze werd gevonden door de regeling, welke ontworpen was voor den steun aan kleine boeren, ook op de kleine kweekers toe te passen. Hierdoor is het mogelijk deze menschen op hun eigen bedrijf te werk te stellen. Er zijn ongeveer 100 kleine kweekers voor deze wijze van steun en tegelijkertijd werkverschaffing te Boskoop ingeschreven. Zij krijgen nu weer regelmatig geld in handen om de zoo noodzakelijke uitgaven voor huishouding en bedrijf te kunnen financieren.

Naast de drie hierboven opgesomde maatregelen van Overheidswege heeft het bedrijf zich intusschen trachten aan te passen aan de veranderde omstandigheden.

In zijn reeds eerder genoemd rapport schrijft Ir. Moerlands, het volgende:

„Intusschen richten de culturen van het Boskoopsche centrum zich sinds den wereldoorlog gestadig meer naar de uitbreiding van dwergheesters voor kleine tuinen en van rotsplanten voor rotstuintjes etc. Vooral was er een groote verandering in de richting van de vaste plantenteelt te constateren”.

Deze verandering van producten is geen toevallige. Door de verminderde economische omstandigheden werd ook de afnemer van de Boskoopsche producten genoodzaakt te bezuinigen op de uitgaven voor zijn tuin. Daardoor treedt een verandering in de tuinarchitectuur op. De vroeger zoo bekende perken met bloemen van één kleur, werden vervangen door de veelkleurige border, daarmede ontstond tevens de vraag naar bloeiende vaste planten. Deze laatsten zijn bij het aanschaffen

veel goedkooper en gaan bovendien veel langer mee dan de planten van het eenkleurige perk. Door het gebruik van vaste planten kan tevens gemakkelijker worden voldaan aan de vraag naar veel en voortdurend bloemen in tuin en park.

De vaste plantenteelt heeft zich dan ook een plaats veroverd naast de eigenlijke boomkwekerij getuige ook tabel XX.

Een tweede cultuur die sinds de oorlogsjaren opgekomen is, is de teelt van snijbloemen. Gedurende den oorlog van 14—18 was Zuid-Frankrijk gesloten als aanvoergebied van snijbloemen voor ons land. In Boskoop en omgeving heeft men zich toen meer dan gewoonlijk op den bloemenhandel toegelegd. Deze cultuur is na den oorlog voort blijven bestaan al is zij verreweg de minst belangrijke gebleven. Alleen in slechte tijden leeft zij wat op.

Uit het voorgaande zien wij, dat ook de sierteelt zwaar onder de steeds minder geworden economische toestanden te lijden heeft en het laat zich begrijpen, dat waar deze teelt verreweg het voornaamste middel van bestaan in het sierteeltcentrum is, ook de verdere handel en nijverheid hiervan den terugslag ondervinden. Gaat het de sierteelt slecht, dan is dit dadelijk merkbaar in de verzorgende beroepen, het eerst natuurlijk in zaken, welke voornamelijk luxe artikelen verkoopen, maar allengs dringt de invloed door in zaken van gebruiksvoorwerpen en dergelijke. Ook de schilders-, timmer- en aannemersbedrijven ondervinden spoedig den terugslag van den slechten gang van zaken. Het minst lijden uiteraard de levensmiddelenwinkels. De Boskoopster verkrijgt geen aanvullend inkomen uit eigenslacht, of uit de teelt van broodgraan en aardappelen. Een enkel bedrijf kweekt wel groenten voor eigen gebruik, maar dat zijn meer de grootere, daar de kleine bedrijven alle ruimte noodig hebben voor de sierteelt.

Het is duidelijk, dat met het verminderen van de resultaten van het sierteeltbedrijf, de werkloosheid haar intrede gaat doen. De cijfers der arbeidsbemiddeling geven helaas een onjuist beeld van den omvang. Immers is de inschrijving bij de arbeidsbemiddeling alleen maar verplicht voor hen, die geldelijken steun wenschen te ontvangen. In feite zal de werk-

loosheid dan ook altijd grooter zijn, dan deze cijfers doen vermoeden. Alleen bij uiterste noodzaak zal men zich tot het orgaan van de steunverleening wenden, te meer aangezien het bedrijf reeds op verschillende andere wijzen geholpen is. De eigenlijke arbeidsbemiddeling is voor wat de kweekers-knechts betreft niet van zoo'n groot belang. De werkgever weet te goed wie er als werknemers beschikbaar zijn en wendt zich dan ook in de meeste gevallen rechtstreeks tot hen. Het meerendeel der steuntrekkers ingeschreven bij het orgaan der arbeidsbemiddeling zijn dan ook personen die werkzaam zijn in de andere bedrijven te Boskoop. Zij beschikken ook niet, zooals de meeste der kweekersknechts over een klein bedrijfje, waar zij ondanks den slechten toestand toch nog altijd wel iets uit halen.

Hoe het in de toekomst met het sierteeltbedrijf zal gaan, valt juist in den huidige tijd moeilijk te voorspellen. Het Boskoopse bedrijf zal goed doen er rekening mede te houden, dat de exportmogelijkheden voorloopig niet beter zullen worden, dat het met andere woorden dus zijn afzet op de binnenlandse markt zal moeten zien te vinden. Hiervoor zal het zich moeten toeleggen op het kweeken van sierheesters en het trekken van bloemheesters en snijbloemen, terwijl de tuinaanleg, tot nu toe alleen nog maar in tijden van nood ter hand genomen, een belangrijke, blijvende bron van inkomsten kan worden. Ir. Moerlands schrijft daarover het volgende:

„Daartoe zou het een gedeelte van het opkomend geslacht, dat daarvoor zin en aanleg toont, een grondige lagere en middelbare opleiding, al naar de grootte van het bedrijf, waarvoor het bestemd is, moeten verschaffen in tuinarchitectuur. Daardoor zou een grooter afnemen van zijn artikelen verzekerd zijn, vooral zoo de, aldus toegeruste, jongeren voor een gedeelte naar elders afvloeien en daar afnemers van Boskoopse artikelen voor tuinaanleg worden“.

Het hierboven gegeven middel tot verbetering der economische positie van het bedrijf, namelijk het trekken van bloemheesters en snijbloemen, brengt met zich, dat vele trek-kassen gebouwd zullen moeten worden, daar het doorsnee

bedrijf deze nog niet bezit. Naast de financieele opoffering, welke de bouw dezer kassen zal vragen, zal hij echter vele voordeelen brengen. In de eerste plaats zal het mogelijk worden, dat de economische omstandigheden van het bedrijf verbeteren. In de tweede plaats wordt de arbeidsmogelijkheid van het bedrijf er door vergroot, immers door deze kassen zal er in den laten winter en het vroege voorjaar meer werk komen, juist in verband met het in bloei trekken der gewassen. De teelt in vollen grond vraagt juist in deze jaargetijden de minste zorg.

Daarnaast is het tevens mogelijk om door den verbouw in kassen meerdere malen per jaar producten voor de markt te leveren, terwijl intusschen nog andere tuinbouwproducten gekweekt kunnen worden. De werkzaamheden zullen derhalve niet alleen meer over het geheele jaar verdeeld worden, maar zij worden ook vergroot, waardoor de sociale toestand in het bedrijf ongetwijfeld zal worden verbeterd.

Wanneer men eenmaal de kassen heeft dan zal er ook tijdens slecht weer, wanneer werken in de open lucht onmogelijk is, productief werk in de kassen verricht kunnen worden.

In het natte polderland waarover het sierteeltcentrum zich uitstrekt en waar men den stand van het grondwater, zoo van belang voor het telen onder glas in groote mate beheerscht, levert dat geen moeilijkheden meer voor de kwekerij. (Zie ook pag. 85). Ook het regelen van de temperatuur in de kassen zal hier gemakkelijker zijn dan elders, daar de zeewinden reeds veel van hun scherpte verloren hebben.

Ten slotte is de ligging van het sierteeltcentrum Boskoop ten opzichte van de groote steden buitengewoon gunstig voor den afzet van bloeiende heesters en snijbloemen. Door de spoorlijn Gouda—Alphen, welke langs Boskoop loopt, heeft het centrum directe spoorwegverbinding met alle groote plaatsen in ons land en wel speciaal met Amsterdam, 's Gravenhage en Rotterdam. Zonder overladen kunnen eventueel de producten afgevoerd worden.

Voor de totstandkoming van dezen spoorweg, moesten de producten per schuit of vrachtauto naar Alphen of Gouda ge-

bracht worden, alwaar zij dan in den trein overgeladen werden. Voor vervoer over zee moest dan nog weer eens overlading plaatsvinden. Alleen de export naar Engeland ging anders. Daarbij werd gebruik gemaakt van zoogenaamde containers, welke in hun geheel in de scheepsruimen werden geladen en bij aankomst in Engeland onmiddellijk weer per rail vervoerd konden worden. Daar voor alle plantenvervoer geldt, dat de beste wijze, die is waarbij de minste overlading plaatsvindt, waardoor mede de goederen zoo snel mogelijk overkomen, was het voor Boskoop van groot belang een eigen spoorwegverbinding te krijgen. Zoowel de kweekers als het gemeentebestuur van Boskoop zagen zeer goed het groote voordeel van een dergelijke lijn in en zoo werden na besprekingen de eerste plannen in 1896 ingediend. In 1906 werd de wet aangenomen waarbij het verlangde crediet werd toegezegd, onder voorwaarde dat de streek een bedrag van f 1.000.000 bijeen bracht. Het is mogen gelukken dit bedrag te vergaren, maar het zou nog heel lang duren eer de eerste trein reed. In 1908 werd het tracé uitgezet¹⁾. Er gingen stemmen op om den spoorweg ten Oosten van Boskoop te leggen. De directie der spoorwegen was echter van oordeel dat een aanleg aan de westzijde te verkiezen ware, daar dan tevens de mogelijkheid van den aanleg van een spoorweghaven aan de Gouwe opengelaten werd. Deze is dan ook na voltooiing der lijn aan den Otweg gekomen.

Bij het uitbreken van den wereldoorlog werden de werkzaamheden gestagneerd. Pas vele jaren later werden zij weer voortgezet. Toen rezen er echter van de zijde van het gemeentebestuur van Waddinxveen ernstige bezwaren. Dit college was van meening, dat met het toenemende autoverkeer de spoorweg uit den tijd was geraakt. Het is voornamelijk het bestuur van Boskoop geweest, dat de uiteindelijke voltooiing heeft weten door te zetten.

De aanleg der baan is met geweldige moeilijkheden gepaard

1) Ankersmit. De spoorweg Gouda—Boskoop—Alphen. Spoor- en Tramwegen, 1931 pg. 280, 2e Halfjaar.

gegaan, de slappe bodem waarin het dijklichaam moest worden aangelegd, zorgde voor talrijke verrassingen. Talloos waren de verzakkingen die zich voordeden. Tientallen meters ter zijde van het profiel werd de grond door den druk van het baanlichaam opgeperst. Bij deze werkzaamheden, waarvoor verschillende boringen moesten worden verricht, bleek de vaste zandgrond op een diepte van 12 tot 13 meter beneden A.P. te liggen; dit is ongeveer 10—11 meter beneden het maaiveld¹⁾. Ondanks dit alles is de spoorlijn toch tot stand gekomen tot groot voordeel van het geheele sierteeltcentrum. Wanneer er te Boskoop een der wereldberoemde tentoonstellingen gehouden wordt, dan is er een buitengewoon groot passagiersverkeer over deze lijn. Het dagelijksche verkeer is echter ook van dergelijke afmetingen, dat het duidelijk is, dat de lijn in een groote behoefte voorziet. Ter verduidelijking van de beteekenis van de spoorlijn zijn hieronder enkele cijfers gegeven van de verschillende soorten goederen- en het passagiersvervoer.

TABEL XXIII

WAGONLADINGEN.		
Jaar	Verzending	Aankomst
1936	630	380
1937	643	390
1938	752	315
1939	630	279
1940	836	493

Volgens den Stationschef te Boskoop, die mij deze gegevens welwillend ter beschikking stelde, waren met uitzondering van het jaar 1940 slechts 10 à 15 verzonden wagons niet met producten van de kweekerijen geladen. Het grootste deel der zendingen ging naar Duitschland. Ongeveer 20 wagonladingen gingen naar Zweden, Noorwegen en Denemarken, 10 wagons

1) Ankersmit t.a.p.

naar Zwitserland en een veertigtal naar het eigen binnenland. Het zeer groote aantal wagons in 1940 vond voor een deel zijn oorzaak in de mobilisatie van het leger. Te Boskoop was in dien tijd het I-Veterinair-Hospitaal ingericht. Wat de aankomst betreft werd mij medegedeeld, dat in de jaren 1936—1939 elk jaar ongeveer een 40 wagons planten binnenkwamen; dit zijn dan voorn. onderstammen welke te Boskoop verder opgekweekt worden (zie pag. 93). In '40 was dit getal iets grooter door het ontbreken van voldoende autotractie. Het werd voor dat jaar op 80 wagons geschat. Een belangrijk contingent wagons, ongeveer 90 per jaar, is geladen met cokes t.b.v. de verwarmde kassen. Ook bij de aankomst is natuurlijk de aanwezigheid van het I-Veterinair-Hospitaal van belang. Regelmatig moest er in die dagen voor een 400 zieke paarden fourage etc. aangevoerd worden. Naast het vervoer per wagonlading volgt hier dan nog een opgave van het stukgoederenvervoer per spoorweg en om het overzicht volledig te maken van het vrachtstukgoederenvervoer per A.T.O.

TABEL XXIV

Jaar	STUKGOEDERENVERVOER					
	Per spoorweg				Per A.T.O.	
	z.g. Expresgoed					
	Verzending		Aankomst		Verzending	Aankomst
	Aantal Zending.	Gewicht	Aantal Zending.	Gewicht	Gewicht	Gewicht
1936	700	10.000 kg.	} 350 p.j.	} 6000 kg. p.j.	830137 kg.	781073 kg.
1937	720	10.800 kg.			875002 kg.	718366 kg.
1938	760	10.800 kg.			918156 kg.	738978 kg.
1939	780	10.900 kg.			964659 kg.	614202 kg.
1940	990	26.000 kg.			605279 kg.	444636 kg.

Wat het expresgoed bij aankomst betreft, is volgens mededeeling voornamelijk te rekenen met goederen voor de kwekerijen en dan wel voornamelijk planten. Ook bij de verzending is dit het geval met uitzondering weer van 1940, waarbij

een deel op het I.-Vet.-Hosp. te brengen is. Daarnaast is het autotractieverkeer in 1940 minder geworden. Dit verklaart tevens den grooten sprong bij de verzonden stukgoederen per spoor en de afname van het vervoer per A.T.O. Van de verzonden hoeveelheden per A.T.O. staat ongeveer $\frac{5}{6}$ in direct verband met de kwekerijen, terwijl dit voor de aangekomen ongeveer de helft bedraagt.

Tenslotte volgt hieronder dan de opgave van het ontvangen bedrag voor het reizigersvervoer met de geschatte aantallen vervoerde reizigers. Hiervan zijn geen zuivere cijfers te geven daar er van tijd tot tijd slechts tellingen gehouden worden. Men kan gevoegelijk aannemen, dat er ongeveer evenveel reizigers aankomen als er vertrekken; daarom is dan ook slechts één getal in de tabel opgenomen.

TABEL XXV

Jaar	Ontvangsten	Aangekomen reizigers	Vertrokken reizigers
1936	f 28.000	Ongv. 79.000	Deze aantallen zijn vrijwel gelijk.
1937	" 28.900	" 80.000	
1938	" 29.400	" 80.000	
1939	" 31.300	" 82.000	
1940	" 45.400	" 100.000	

Het bagagevervoer is van geringe beteekenis. Het bedraagt per jaar ongeveer 700 zendingen met een gewicht van 5000 kg. Naast het spoorwegvervoer heeft Boskoop nog een autobusdienst op Leiden via Hazerswoude. Vroeger bestond er nog een dienst op Gouda via Reeuwijk, maar deze heeft de concurrentie tegen de spoorwegen niet kunnen volhouden ¹⁾.

Naast het passagiersvervoer is in normale tijden ook het goederenvervoer en dan speciaal van sierteeltproducten van groot belang. Door aanleg van een spoorweghaven kunnen de

1) Dr. L. M. Mispelblom Beyer-v. d. Bergh van Eysinga. Les communications par autobus de Leiden à la campagne. Comptes Rend. etc. T. II sec. IIIa, pg. 184 e.v.

sierteelproducten onmiddellijk per schuit aangevoerd worden, wat voor de kweekers weinig kosten met zich brengt, daar een knecht om de schuit te voeren altijd wel bij de hand is en vrijwel iedere kweeker over een eigen schuit beschikt. Vervoer per as is, vooral wanneer de prijzen der producten laag zijn, veel te duur en bovendien niet bevorderlijk voor de artikelen.

De spoorlijn en haar voltooiing is een getuigenis van de geestkracht in het sierteelcentrum, speciaal in Boskoop, die wanneer het gaat om verbetering van de ontwikkelingskansen van het bedrijf, ieder bereidt vindt zijn beste krachten te geven. Zoo is ook op initiatief van Boskoop voor het gebied een waterleidingbedrijf opgericht, dat nu door verschillende gemeenten geëxploiteerd wordt. Het veenwater dat in hooge mate verontreinigd was door afvalstoffen, moest ook als drinkwater gebruikt worden, waar het uit den aard der zaak feitelijk volkomen ongeschikt voor was. In 1911 klaagt Ottolander¹⁾ over de slechte hygiënische toestanden, welke er voor kort nog heerschten, waardoor het sterftecijfer zeer hoog was (zie ook pag. 32). Een der oorzaken is volgens hem het slechte drinkwater. Inderdaad is sinds den aanleg der waterleiding dit sterftecijfer belangrijk teruggelopen. Ook het voor het centrum zoo belangrijke vereenigingsgebouw Flora is op initiatief van Boskoop tot stand gekomen. Door de omliggende gemeenten wordt hierin financieel bijgedragen. Aan het vereenigingsgebouw is een groote tentoonstellingshal verbonden.

Door de diverse beperkende bepalingen voor den uitvoer was het langzamerhand ook onmogelijk geworden, op tentoonstellingen in het buitenland uit te komen. Nu tracht men door het periodiek organiseren van tentoonstellingen de binnenlandsche belangstelling voor de sierteelproducten te vergrooten. Het is niet toevallig dat voor zoovele maatregelen op het gebied der sierteelt, het initiatief van Boskoop komt. Ten eerste is het de eenige gemeente, welke geheel in het sierteelt-

1) Ottolander, t.a.p., pg. 9 e.v.

centrum gelegen is en er dus het meeste belang bij heeft, dat het de sierteelt goed gaat. Ten tweede echter zijn de kweekers door hun veelvuldig contact met het buitenland, lieden geworden met breede opvattingen, waar het hun vak betreft. Zij hebben een breeden kijk op den gang van zaken, maar blijven toch in de engere dorpsgemeenschap conservatief. Geloof en politieke richting zijn vaak criteria, waardoor de omgang onder elkaar, buiten het vak om bepaald wordt. Dezelfde kweeker die, laat ons zeggen er niet voor schroomt reizen naar Amerika te ondernemen, om zijn producten van de hand te doen of nieuwe artikelen te bemachtigen, zal zeer nauwkeurig wikken en wegen, alvorens met een anderen kweeker omgang te zoeken. Geldt het echter de belangen van het vak, dan valt dit alles weg. Vandaar ook, dat zij nieuwe ideeën om het vak of het sierteeltcentrum Boskoop vooruit te brengen, hoewel niet kritiekloos toch wel met een zeker gemak accepteren. Het veelvuldig contact benevens de grondige vakopleiding heeft van den kweeker een apart slag mensch gemaakt, dat afsteekt bij de andere leden der Boskoopsche gemeenschap.

Op vakgebied bestaat er een zeer nauwe samenwerking tusschen groote en kleine kweekers, welke aan allen ten goede komt. Ervaringen en resultaten van het vak worden voortdurend uitgewisseld, waardoor het peil van de producten, zoowel van de kleinen als de grooten, aan hooggestelde eischen voldoet.

SLOTBESCHOUWING.

Uit de voorgaande hoofdstukken is het duidelijk geworden, dat er tusschen de gemeente Boskoop eenerzijds en de aangrenzende gebieden der gemeenten Alphen, Hazerswoude, Reeuwijk en Waddinxveen anderzijds zeer nauwe relaties zijn ontstaan.

Door den groei van het productieproces is er, geheel buiten het verloop van de gemeentegrenzen om, een centrum ontstaan dat volkomen van de omliggende gebieden afwijkt. Het is dan ook niet te verwonderen, dat de bevolking van dit centrum zich in den loop der jaren meer en meer op de gemeente waar de sierteelt verreweg de voornaamste bron van inkomen is, is gaan oriënteren. Bewijzen daarvan zijn in de verschillende voorafgaande bladzijden te vinden. In de kringen, welke de sierteeltproducten afnemen, geldt dan ook algemeen, dat deze producten van Boskoop komen; zoo sterk is dit zelfs, dat de post van vele kweekers, welke buiten de gemeente wonen, toch naar Boskoop geadresseerd is.

Voor de gemeente Boskoop geeft de vrij dichte bewoning aan haar grenzen aanleiding tot moeilijke problemen. Door het zoo nauw met elkaar in verbinding staan van de verschillende onderdeelen van het sierteeltcentrum, heeft de gemeente gedeeltelijk de zorg voor personen, welke niet tot haar machtsgebied behooren.

Maatregelen, welke in het belang van het sierteeltcentrum of de sierteelt genomen moeten worden, kunnen niet anders dan in overleg met de andere gemeenten getroffen worden. Dit geeft dan weer aanleiding tot moeilijkheden, daar juist voor deze gemeenten de sierteelt van veel minder belang is. Uit een oogpunt van gemeentepolitiek is het van groot belang en dan ook zeer wenschelijk, dat de grenzen van de gemeente Boskoop herzien worden en wel aan de hand van dien maatstaf, dat die gebieden waar sierteelt bedreven wordt en welke

aan Boskoop grenzen, ook tot het machtsgebied van de gemeente Boskoop komen te behooren.

Mocht het eenmaal zoover komen, dan zal het mogelijk zijn de economische voorwaarden in dit gebied belangrijk te verbeteren. Dan zal het pas goed mogelijk zijn, regelend op te treden op het gebied van bebouwing en grondgebruik. Dat het zoo zuinig mogelijk omspringen met den beschikbaren cultuurgrond van groote urgentie is, hebben wij uit het hoofdstuk over het grondgebruik wel zeer duidelijk kunnen constateeren.

Echter zal het pas mogelijk zijn om een goed plan tot uitbreiding van de bebouwing samen te stellen, wanneer het geheele oppervlak van het sierteeltcentrum onder een en de zelfde leiding komt te staan. Toch zal men het in de toekomst ook in dit gebied niet zonder een planmatige indeeling kunnen stellen. Ieder gebruik van den grond immers, voor een ander doel dan de sierteelt, geeft aanleiding tot het vertrekken van kweekers, die wel binnen het sierteeltcentrum blijven, maar toch naar de uiterste randen moeten gaan om een woning te vinden. Nog steeds is dat proces waardoor het sierteeltcentrum zich nog uitbreidt gaande, maar hieraan komt eenmaal een einde als alle voor het bedrijf bruikbare grond in het Zuid-Hollandsche polderland geoccupeerd zal zijn. Vereeniging van het geheele sierteeltgebied kan niet anders dan tot betere leiding van het gebied strekken. Ook voor de bevolking zijn naast de hierboven genoemde indirecte voordeelen nog een aantal directe aan te wijzen.

Vatten wij in enkele punten de resultaten uit ons onderzoek samen, dan komen wij tot de volgende gevolgtrekkingen:

- 1° Er bestaat tusschen de vijf gemeenten waarover het sierteeltcentrum zich uitstrekt een voortdurende, over korten tijdsduur en afstand gaande, trek der bevolking.
- 2° Dezen trek vinden wij voornamelijk onder de boomkweekers en hun personeel.
- 3° Hij wordt veroorzaakt door het gebrek aan voldoende teelgrond.
- 4° Door het kleine oppervlak waarop het bedrijf uitgeoefend

wordt en de hooge intensiteit der cultuur, is bedrijfssplitting niet verder mogelijk.

- 5° Het grootste deel der gronden in Boskoop, die daarvoor in aanmerking komen, zijn door de sierteelt in gebruik genomen.
- 6° Ondanks de slechte economische voorwaarden, is het noodzakelijk het bedrijf voort te doen blijven bestaan, in verband met het feit, dat een sierteeltbedrijf verschillende jaren noodig heeft voor het werkelijke resultaten afwerpt.

Tenslotte mogen wij hier onze laatste conclusie doen volgen en wel deze; Boskoop en de sierteelt zijn onafscheidelijk met elkaar verbonden. Het eene is niet denkbaar zonder het andere.

LIJST VAN GERAADPLEEGDE WERKEN

- Ankersmit, L. A. De Spoorweg Gouda—Boskoop—Alphen aan den Rijn.
- Blink, Prof. Dr. H. Spoor- en Tramwegen 1931, II, pg. 280.
Opkomst van Nederland als economisch geographisch gebied. Amsterdam 1925.
- Boerendonk, Dr. Ir. M. J. Aanwijzingen omtrent den economischen toestand van den tuinbouw. Tijdschr. voor Economische Geografie 15-2-'37. Pg. 47—54.
- Boerendonk, Dr. Ir. M. J. De Migratie der Bevolking met kaart in Verslagen en Mededeeling van de Directie van den Landbouw 1939, No. 1, 's Gravenhage 1939.
- Braak, Dr. C. Het klimaat van Nederland, Med. en Verh. K.N.M.I. Nos. 32, 33, 34a en b en 39.
- Broersma, R. Herleving van den Boskoopischen Boomkweker. Vragen van den Dag 1926, pg. 458—462.
- Bijl, J. G. Het Grondwater in Rijnland.
Nieuwe Verhandelingen v.h. Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte te Rotterdam, 2e Reeks. Deel X, 1930.
- Claassen, C. H. Economische Ontwikkeling der Toekomst van Boskoop. Tijdschrift voor Economische Geografie, 1911, pg. 211 e.v.
- Crisis Boomkwekerij Besluit 1934 I.
- Frost, J. Die Holländische Landwirtschaft. Berlin 1930.
- Fruin, Mr. R. (uitgegeven door). Informatie up de staet ende gelegenheyt van de steden ende dorpen van Holland ende Vriesland 1515. Uitg. 1866.
- Gevers van Endegeest, Jhr. Mr. Het Hoogheemraadschap van Rijnland 1871.
- De Landbouwcrisiswetgeving. Bekn. Overzicht van de totstandkoming en werking van de Landbouwcrisiswetgeving in Nederland vanaf 1929. Deel I, II, III, 's Gravenhage.
- De Landbouw-Crisismaatregelen. Hunne Werking en Uitvoering. Deel I-XVIII. 's Gravenhage.
- Marktanalytisch Handboek 's Gravenhage 1936.
- Mispelblom Les communications par Autobus de Leiden à la Campagne. Comptes Rendus du Congr. Int de Géographie. Tome II. Section IIIa. Leiden 1938.
- Beyer-v. d. Bergh v. Eijsinga, Dr. L. M. Rapport uitgebracht aan B. en W. van Boskoop over de Ontwikkeling der Boomkwekerij.
- Moerlands, Ir. C. Ph. De Nederlandsche Stad- en Dorpbescrijver. Deel VIII, Rhijnland. Bew. door Bakker, 1801.
- Ollefen, L. van en Bakker, Rs. Gedenkboek Pomologische Vereeniging Boskoop 1861—1911. Boskoop 1911.
- Ottolander, P. Nederland. Handboek der Aardrijkskunde. Deel II, 1936. pg. 195 e.v.
- Schuling, R. De Historie van Boskoop. Boskoop 1908.
- Schaum, C. L. J.

- Straaten van Nes, van, Boskoop in zijn Historische Ontwikkeling. Bos-
 en Moerlands, Ir. C. Ph. koop 1925.
- Sijpesteijn, Jhr. C. H. Oud-Nederlandsche tuinkunst, 's Gravenhage 1910.
 C. A. van
- Tegenwoordige Staat der Vereenigde Nederlanden,
 Deel VI, Amsterdam 1746.
- Teixeira de Mattos De Waterkeeringen, Waterschappen en Polders
 van Zuid-Holland. Deel I. Rotterdam 1906.
- Verslagen en Mededeelingen van de Directie van
 den Landbouw, 1906, No. 3; 1913, No. 6; 1934, No. 3;
 1934, No. 4; 1935, No. 4; 1936, No. 3.
- Volkstelling in de Nederlandsche Republiek. Uit-
 gegeven op last van de Commissie tot het ont-
 werpen van een plan van constitutie voor het
 volk van Nederland, 's Gravenhage 1796.
 Volkstelling 1930.
- Vooys, Dr. A. C. de De trek van de Plattelandsbevolking. Groningen
 1932.
- Vuuren, Prof. L. van Die Niederlande und ihr kolonial Reich. Utrecht
 1932.
- Vuuren, Prof. L. van Een nationaal park in Nederland. Utrecht.
 Wet van 5 Mei 1933, Staatsblad 252.
- Wijk, J. van Aardrijkskundig Woordenboek 1821.
- Wijk, J. van Sociaal-Geografisch Rapport betreffende de Geme-
 ente Boskoop, uitgebracht aan het Gemeente-
 bestuur van Boskoop. 1939.

INHOUD

Inleiding	1
HOOFDSTUK I.	
Beschrijving van het gebied	3
HOOFDSTUK II.	
Kort Historisch Overzicht	14
HOOFDSTUK III.	
Bevolking van Boskoop en het aangrenzende gebied	33
HOOFDSTUK IV.	
Grondgebruik en Bedrijfs grootte	69
HOOFDSTUK V.	
Het Sierteeltbedrijf	81
Slotbeschouwing	115
Lijst van geraadpleegde werken	118
KAARTEN.	
Gemeenten van geboorte der inwoners van Boskoop. Cartogram 1 t.o. pag.	62
Gemeenten van geboorte der Boomkweekers. Carto- gram 2 t.o. pag.	63
Grondgebruik in het Sierteeltcentrum. Kaart I schaal 1 : 25.000 i. d. omslag	
GRAFIEKEN.	
Grafiek I. Geboortefrequentie i. d. omslag	
Grafiek II. Bevolkingstoe- of afneming i. d. omslag	
Grafiek III. Leeftijdsopbouw in procenten der bevolking i. d. omslag	
BIJLAGE.	
Tabel III. Vestiging, vertrek en het overschot daarvan naar Leeftijden en Beroepen voor de jaren 1927—1936 i. d. omslag	

STELLINGEN.

I.

Ten einde een gelijk gerichte grondpolitiek in het sierteeltcentrum Boskoop te verkrijgen, is het noodzakelijk dit onder één administratief beheer te stellen.

II.

In een streekplan zal het stedenbouwkundig inzicht wel een belangrijk, maar niet het alles overheerschende element moeten zijn.

(Mr. Dr. C. Ch. A. van Haren. De Nederlandsche gemeenten op de helling. 1941.)

III.

Het standpunt, dat het noordelijke deel van den Noord-Oost polder tot het verkrijgen van een hechte (volks)gemeenschap voor de Friesche immigranten gereserveerd moet blijven, is niet juist.

(Rapport Betr. Friesland en Nrd.-Oostpolder 1941.)

IV.

De invoering van een arbeidsboekje en de verwerking van de gegevens uit de daaraan verbonden registratie voortkomend, is noodzakelijk indien de Overheid in het bedrijfsleven wil ingrijpen.

V.

Voor Sociaal-Geografen, die een werkkring in een socialen of sociaal-economischen dienst wenschen, is het aan te bevelen, dat zij een inleiding in sociale wetgeving volgen.

VI.

Ten behoeve van het sociaal-economisch onderzoek is het zeer gewenscht, dat men de beschikking krijgt over een op het bedrijfsleven gebaseerde beroepsnomenclatuur.

VII.

De onderzoekingen van J. Büdel in het Eertsgebergte werpen een nieuw licht op de verklaring van de zoogenaamde blokvelden.

VIII.

In zijn „Inleiding tot de Ethnologie van de Indische Archipel” is J. Ph. Duyvendak niet consequent in zijn definitie wat hij onder magie en religie verstaat.

IX.

Scholing en herscholing van arbeiders is een taak, die het bedrijfsleven in eerste plaats zelf ter hand moet nemen.

GRÖßEN IN DEUTSCHLAND

1881	
1888	
1895	
1901	

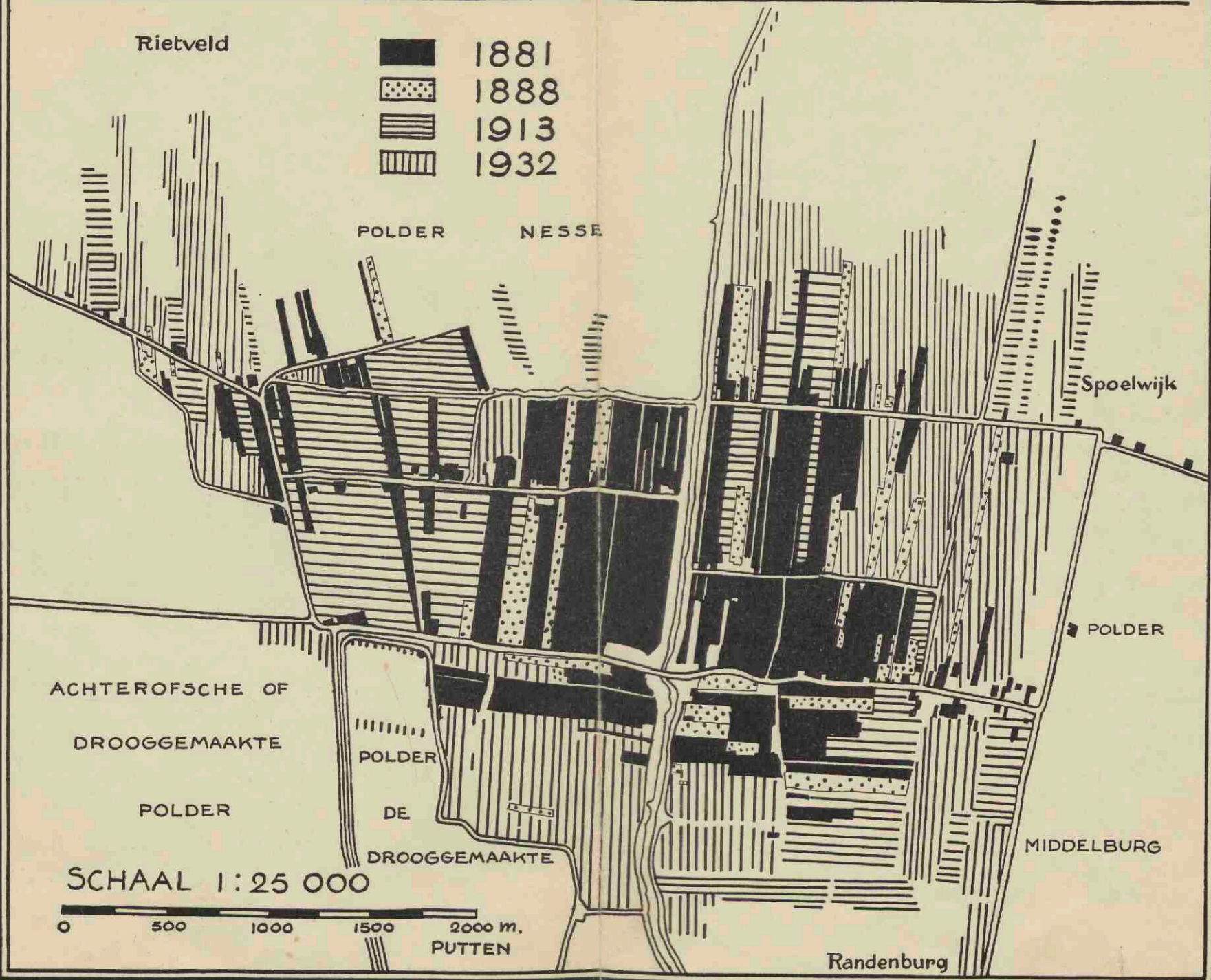
1881 1888 1895 1901

GRONDEN IN GEBRUIK BIJ DE SIERTEELT. TE BOSKOOP.

Rietveld

■	1881
▤	1888
▨	1913
▩	1932

ACHTEROFSCHE OF
DROGGEMAAKTE

POLDER

POLDER

DE

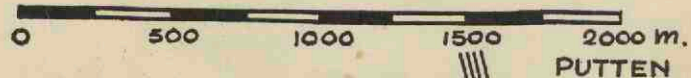
DROGGEMAAKTE

POLDER

MIDDELBURG

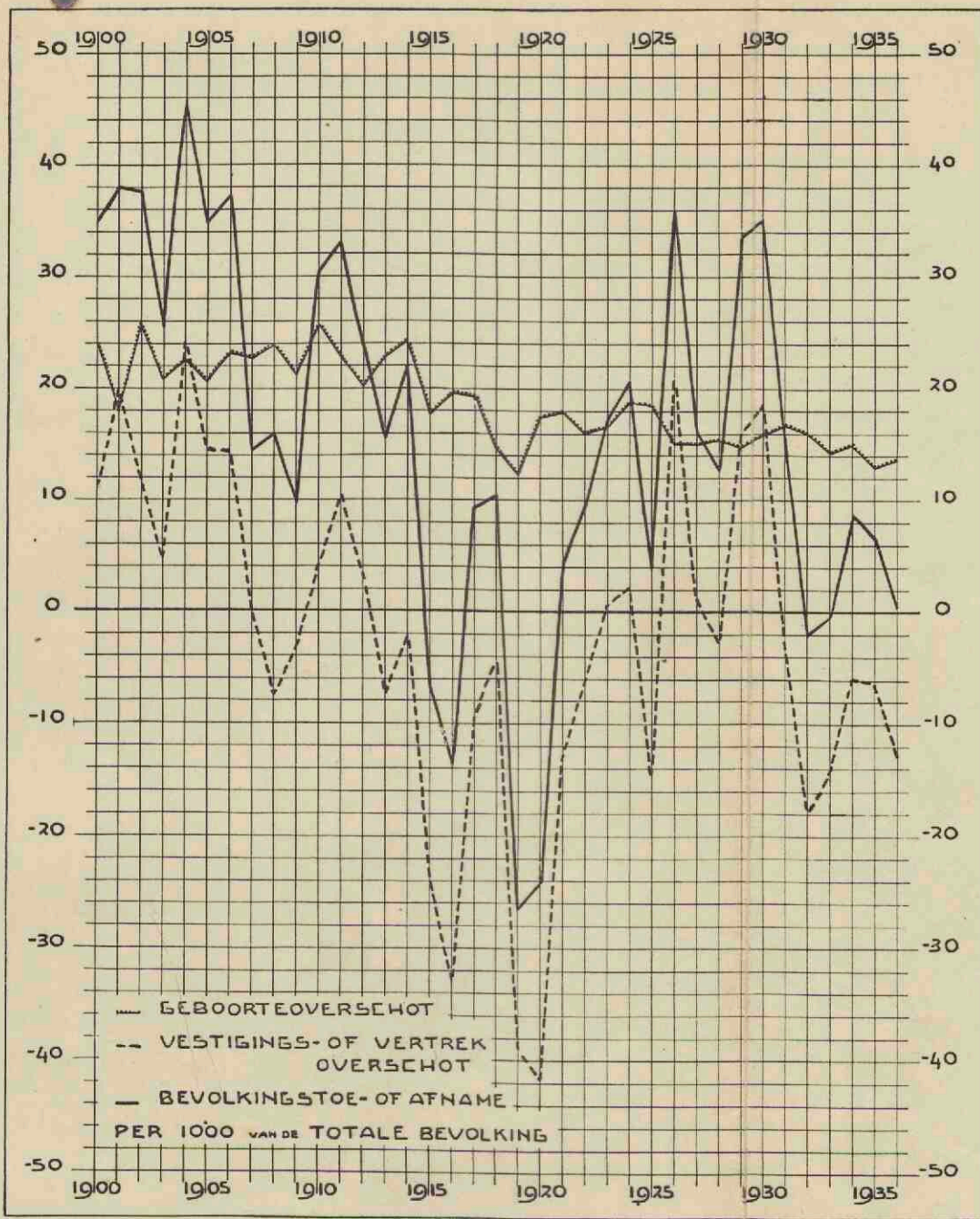
Randenburg

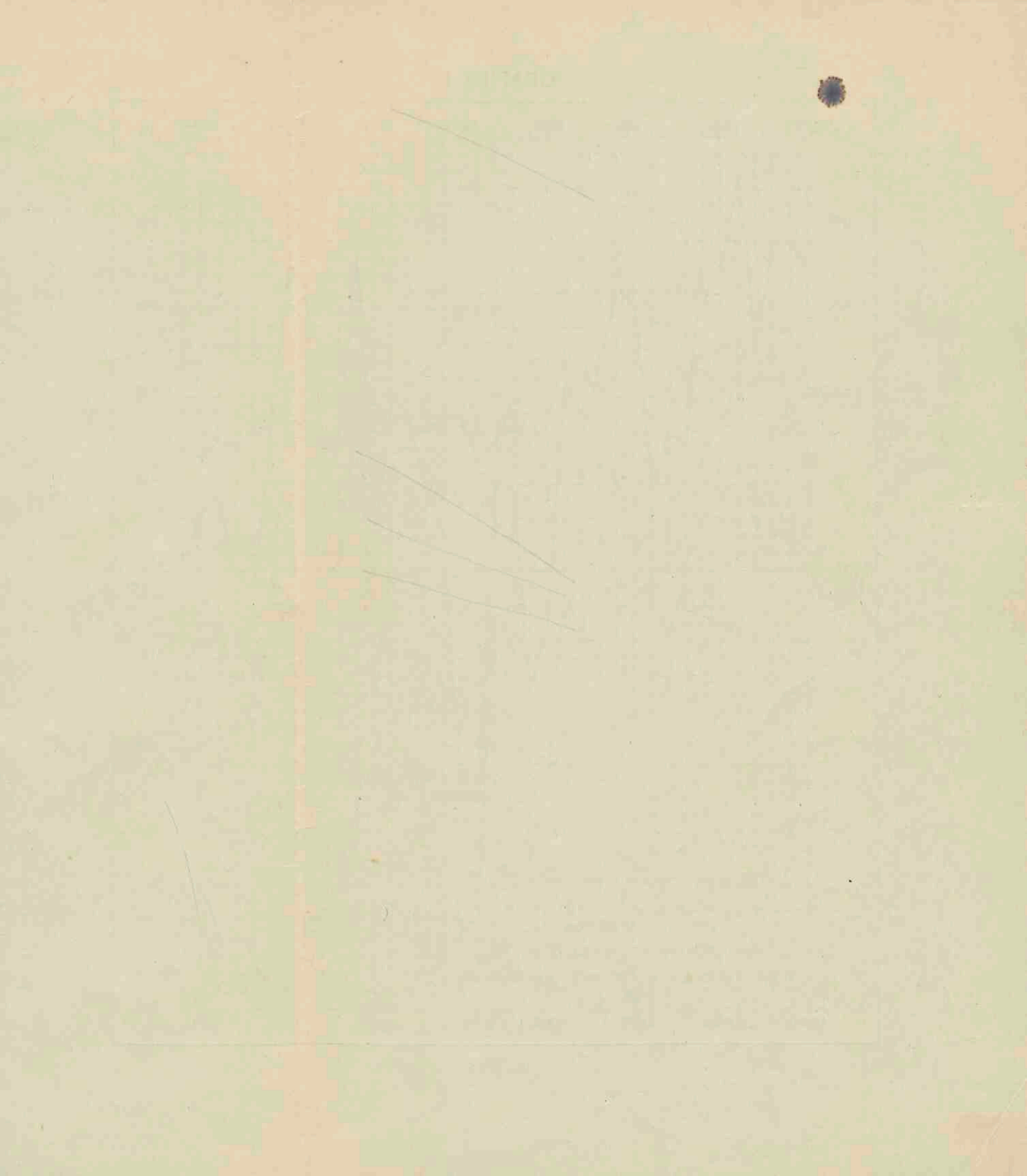
SCHAAL 1:25 000

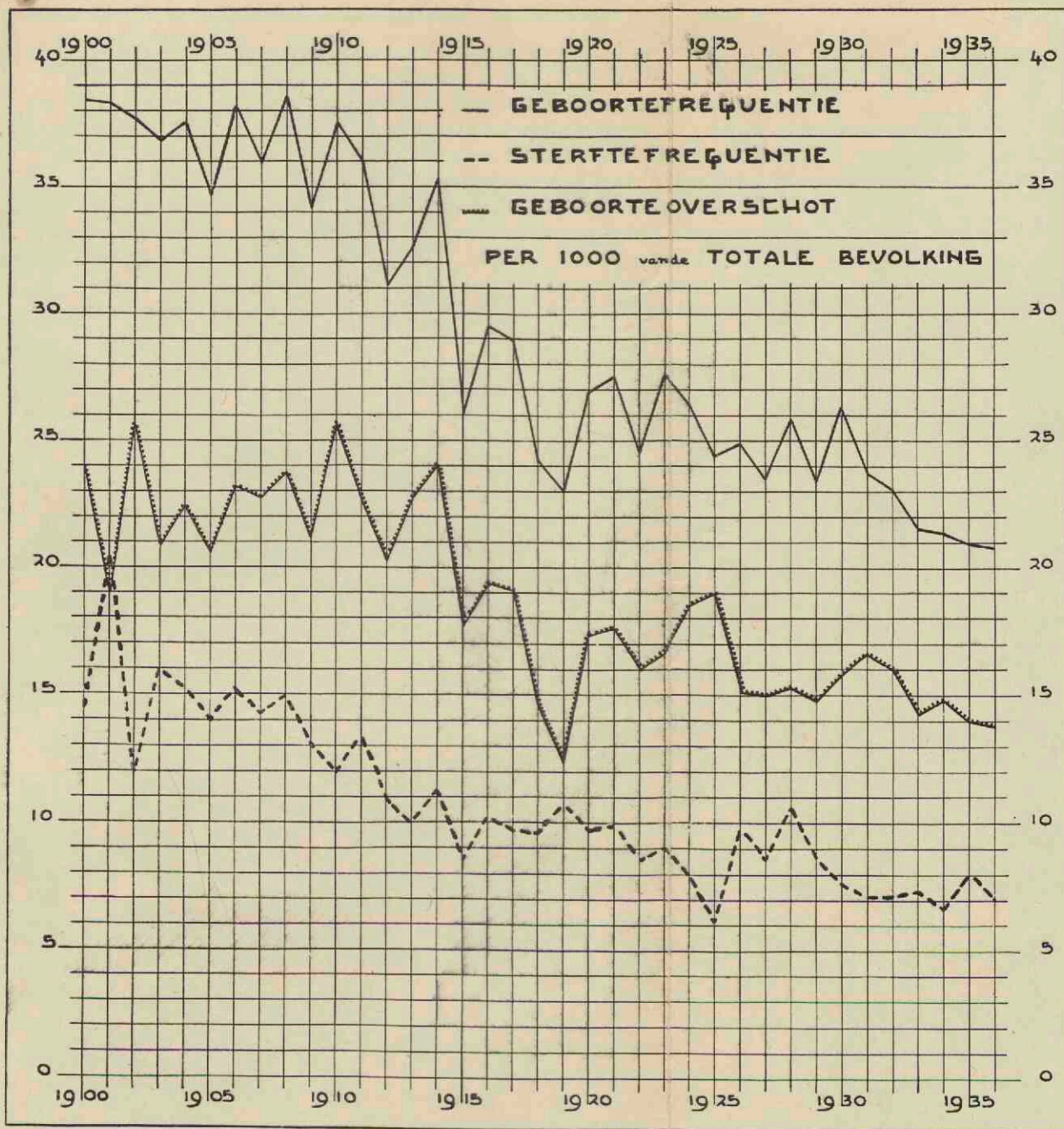
PUTTEN

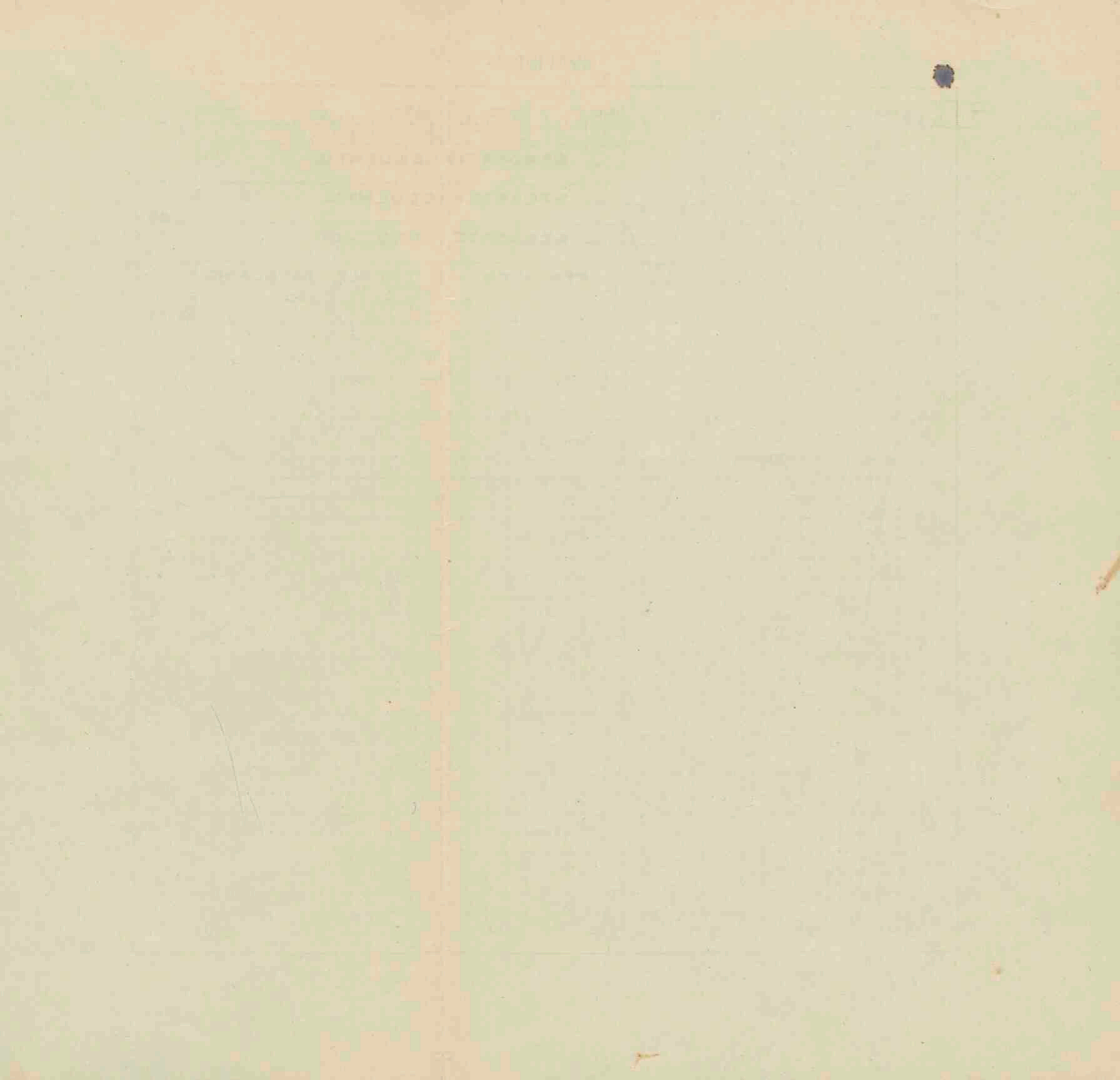
GRAFIEK I

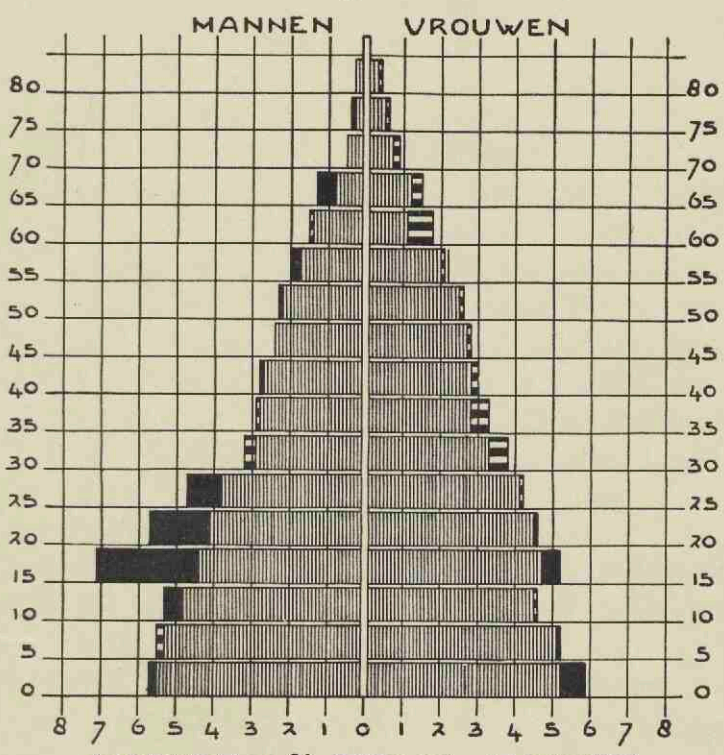
GRAFIEK II

GRAFIEK III

OPBOUW DER BEVOLKING NAAR GESLACHT EN LEEFTIJD 1930

MANNEN IN % TOTAAL MANNEN
VROUWEN IN % TOTAAL VROUWEN

BOSKOOP > RIJK
 RIJK > BOSKOOP

GRAPH 1

MONTHLY AVERAGE TEMPERATURE
 AND RAINFALL IN LONDON

Source: The Meteorological Office, London

TABEL III.1.

Jaar 1927		Mannen								Vrouwen						
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15-19	3	7	1	2	2	—	5	29	49	3	—	—	5	8	8
	20-24	11	3	1	—	—	4	2	9	32	11	1	2	13	33	33
	25-29	4	1	1	6	—	8	—	1	19	2	—	2	14	9	27
	30-34	3	1	—	4	—	1	—	—	9	5	—	2	12	—	19
	35-39	2	—	—	—	—	2	—	—	4	1	—	1	4	—	6
	40-44	1	1	1	—	—	1	—	—	4	—	—	—	2	2	4
	45-49	—	—	—	4	—	1	—	—	5	—	—	2	2	—	4
	50-54	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	2	3
	55-59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	60-64	—	1	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	2	2	4
Vertrek	15-19	—	2	—	3	1	1	—	3	10	3	—	1	1	8	13
	20-24	4	1	—	3	1	2	1	11	23	3	1	4	4	17	33
	25-29	4	2	—	7	1	6	—	6	26	3	—	3	4	2	12
	30-34	2	1	—	3	—	3	—	1	10	2	—	—	11	2	15
	35-39	1	—	—	2	—	5	—	1	9	—	—	—	4	1	5
	40-44	—	—	—	4	—	1	—	—	5	1	—	—	4	—	5
	45-49	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	3
	50-54	—	1	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	—	2
	55-59	1	—	—	1	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—
	60-64	2	—	—	1	—	1	—	—	4	—	—	—	4	1	5
Overschot	15-19	3	5	1	-1	1	-1	5	26	39	—	—	-1	-3	-5	-5
	20-24	7	2	1	-3	-1	4	1	-2	9	1	—	1	2	-4	—
	25-29	—	-1	1	-1	-1	—	—	-5	-7	-1	—	-1	10	7	15
	30-34	1	—	—	1	—	-2	—	-1	-1	3	—	2	1	-2	4
	35-39	1	—	—	-2	—	-3	—	-1	-5	1	—	1	—	-1	1
	40-44	1	1	1	-4	—	—	—	—	-1	-1	—	—	-2	2	-1
	45-49	—	—	—	1	—	1	—	—	2	—	—	2	-1	—	1
	50-54	—	-1	—	—	—	—	—	1	—	-1	—	—	—	2	1
	55-59	-1	—	—	-1	—	—	—	—	-2	—	—	—	1	—	1
	60-64	-2	1	—	—	—	-2	—	—	-3	—	—	—	-2	1	-1
Totaal		11	7	4	-10	-1	-3	6	18	31	2	—	4	8	2	16

TABEL III.2.

Jaar 1928		Mannen							Vrouwen							
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeluffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15—19	3	3	—	2	1	1	5	15	30	8	—	4	—	4	16
	20—24	10	14	1	4	—	2	—	3	34	11	—	2	13	5	31
	25—29	9	1	—	8	1	5	—	—	24	4	—	13	2	19	
	30—34	3	—	1	3	—	—	—	1	8	3	—	2	8	1	14
	35—39	2	—	—	1	—	3	—	—	6	2	—	—	6	—	8
	40—44	1	1	—	1	—	1	—	—	4	2	—	—	—	3	5
	45—49	—	1	—	1	—	—	—	—	2	—	—	1	3	1	5
	50—54	—	1	—	2	—	—	—	—	3	—	—	2	3	—	5
	55—59	—	—	—	3	—	—	—	—	3	2	—	—	—	—	2
60—64	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	2	2	4	
Vertrek	15—19	—	4	—	4	2	—	1	3	14	1	—	1	—	6	8
	20—24	6	5	—	4	3	1	11	13	43	4	—	2	3	19	28
	24—29	3	2	—	2	1	1	—	2	11	1	—	2	6	11	20
	30—34	3	3	—	3	—	3	—	2	14	1	—	—	2	1	4
	35—39	1	1	—	1	—	2	—	—	5	—	—	2	6	1	9
	40—44	—	2	—	2	—	—	—	—	4	—	—	—	4	—	4
	45—49	2	—	—	—	—	2	—	—	4	—	—	—	3	—	3
	50—54	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	1	—	—	1
	55—59	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	3	—	3
60—64	1	2	—	1	—	—	—	—	4	1	—	—	1	1	3	
Overschot	15—19	3	-1	—	-2	-1	1	4	12	16	7	—	3	—	-2	8
	20—24	4	9	1	—	-3	1	-11	-10	-9	7	—	—	10	-14	3
	25—29	6	-1	—	6	—	4	—	-2	13	3	—	—	7	-9	1
	30—34	—	-3	1	—	—	-3	—	-1	-6	2	—	2	6	—	10
	35—39	1	-1	—	—	—	1	—	—	1	2	—	-2	—	-1	-1
	40—44	1	-1	—	-1	—	1	—	—	—	2	—	—	-3	3	2
	45—49	-2	1	—	1	—	-2	—	—	-2	—	—	1	—	1	2
	50—54	-1	1	—	2	—	-1	—	—	1	—	—	1	3	—	4
	55—59	—	—	—	2	—	—	—	—	2	2	—	—	-3	—	-1
60—64	-1	-2	—	-1	—	—	—	1	-3	-1	—	—	1	1	1	
Totaal		11	2	2	7	-4	2	-7	—	13	24	—	5	21	-21	29

TABEL III.3.

Jaar 1929		Mannen								Vrouwen						
Leeftijdsgroep		Handwerklieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15—19	1	6	1	6	—	1	27	44	86	6	—	—	—	3	9
	20—24	16	5	3	4	—	4	4	14	50	8	—	8	29	3	48
	25—29	13	1	—	13	—	6	—	3	36	4	—	1	17	2	24
	30—34	5	2	—	3	—	2	—	—	12	6	—	1	8	—	15
	35—39	6	—	—	2	—	2	—	—	10	3	—	—	9	3	15
	40—44	—	—	—	2	—	—	—	—	2	3	—	3	6	1	13
	45—49	1	—	1	1	—	—	—	—	3	—	—	—	2	—	2
	50—54	1	—	2	1	—	—	—	—	4	—	—	—	3	—	3
	55—59	3	—	2	1	—	—	—	—	6	—	—	—	3	—	3
	60—64	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	2
Vertrek	15—19	—	2	—	3	7	—	2	4	18	1	—	2	—	11	14
	20—24	8	9	—	8	6	1	2	10	44	11	—	3	6	13	33
	25—29	6	5	1	3	—	3	—	3	21	2	—	2	10	7	21
	30—34	1	1	1	3	—	1	—	1	8	—	—	2	7	4	13
	35—39	2	—	—	1	—	1	—	1	5	2	—	1	2	1	5
	40—44	—	1	—	2	—	2	—	1	6	3	—	—	1	1	5
	45—49	—	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	3	—	3
	50—54	—	—	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	1	—	1
	55—59	1	—	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	3	—	3
	60—64	1	—	—	—	—	1	—	—	2	—	—	—	1	—	1
Overschot	15—19	1	4	1	3	-7	1	25	40	68	5	—	-2	—	-8	-5
	20—24	8	-4	3	-4	-6	3	2	4	6	-3	—	5	23	-10	15
	25—29	7	-4	-1	10	—	3	—	—	15	2	—	-1	7	-5	3
	30—34	4	1	-1	—	—	1	—	-1	4	6	—	-1	1	-4	2
	35—39	4	—	—	1	—	1	—	-1	5	1	—	-1	7	3	10
	40—44	—	-1	—	—	—	-2	—	-1	-4	—	—	3	5	—	8
	45—49	1	—	1	-1	—	—	—	—	1	—	—	—	-1	—	-1
	50—54	1	—	1	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	—	2
	55—59	2	—	2	—	—	—	—	—	4	—	—	—	—	—	—
	60—64	-1	—	—	2	—	-1	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Totaal		27	-4	6	11	-13	6	27	41	101	11	—	3	45	-24	35

TABEL III.4.

Jaar 1930		Mannen								Vrouwen						
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15—19	2	5	2	2	5	—	31	30	77	8	—	1	—	6	15
	20—24	26	6	2	4	2	4	1	7	52	17	—	2	20	3	42
	25—29	11	5	1	4	1	2	—	3	27	8	—	1	26	4	39
	30—34	6	2	—	6	—	3	—	—	17	1	—	—	12	4	17
	35—39	1	—	1	3	—	1	—	—	6	2	—	—	4	2	8
	40—44	1	—	—	2	—	—	—	—	3	1	—	—	3	4	8
	45—49	—	1	—	—	—	1	—	—	2	2	—	—	5	1	8
	50—54	2	—	—	2	—	1	—	—	5	—	—	—	—	—	—
	55—59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
	60—64	—	—	—	—	—	1	—	—	2	1	—	—	—	2	3
Vertrek	15—19	—	3	—	2	14	—	6	11	36	3	—	—	13	—	16
	20—24	10	2	1	9	9	1	4	22	58	7	1	2	4	27	41
	25—29	9	2	—	5	1	1	1	11	30	5	—	2	6	7	20
	30—34	2	2	1	3	—	5	—	—	13	2	—	1	6	5	14
	35—39	2	—	—	2	—	1	—	—	5	2	—	—	4	3	9
	40—44	1	—	—	1	—	1	—	—	3	3	—	—	4	—	7
	45—49	1	—	—	2	—	1	—	—	4	—	—	1	1	—	2
	50—54	—	—	1	1	—	—	—	—	2	1	—	—	1	1	3
	55—59	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
	60—64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	2	3
Overschot	15—19	2	2	2	—	-9	—	25	19	41	5	—	1	—	-7	-1
	20—24	16	4	1	-5	-7	3	-3	-15	-6	10	-1	—	16	-24	1
	25—29	2	3	1	-1	—	1	-1	-8	-3	3	—	-1	20	-3	19
	30—34	4	—	-1	3	—	-1	—	—	4	-1	—	-1	6	-1	3
	35—39	-1	—	1	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	-1	-1
	40—44	—	—	—	1	—	-2	—	—	—	-2	—	—	-1	4	1
	45—49	-1	1	—	-2	—	—	—	—	-2	2	—	—	4	1	7
	50—54	2	—	-1	1	—	1	—	—	3	-1	—	—	-1	-1	-3
	55—59	-1	—	—	—	—	—	—	—	-1	—	—	—	1	1	2
	60—64	—	—	—	—	—	1	—	1	2	1	—	—	-1	—	—
Totaal		23	10	3	-2	-16	3	21	-3	39	17	-1	-1	44	-31	28

TABEL III.5.

Jaar 1931		Mannen							Vrouwen							
Leeftijdsgroep		Handwerklieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15-19	2	4	—	—	—	—	16	33	55	5	—	1	—	4	10
	20-24	10	3	2	5	—	1	1	7	29	11	—	5	9	9	34
	25-29	8	4	1	1	1	—	—	—	20	5	—	2	15	1	23
	30-34	3	1	—	5	—	4	—	—	13	5	—	—	7	3	15
	35-39	3	1	—	1	—	1	—	—	6	1	—	—	6	—	7
	40-44	1	—	—	—	—	—	—	1	2	2	—	—	5	1	8
	45-49	2	—	—	3	—	1	—	—	6	1	—	—	3	—	4
	50-54	1	—	—	1	—	—	—	—	2	2	—	—	4	—	4
	55-59	1	—	—	1	—	—	—	—	2	1	—	1	1	1	4
60-64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	
Vertrek	15-19	2	4	—	7	6	—	5	7	31	2	—	2	—	10	14
	20-24	8	6	1	13	11	—	5	6	50	13	1	2	4	10	30
	25-29	9	1	1	4	—	3	—	3	21	7	—	—	6	3	16
	30-34	4	—	—	3	—	—	—	—	7	3	—	—	4	4	11
	35-39	2	—	—	1	—	6	—	—	9	1	—	—	4	1	8
	40-44	1	—	—	1	—	1	—	—	4	1	2	—	2	—	3
	45-49	1	—	1	—	—	1	—	1	3	2	—	—	3	—	5
	50-54	—	—	—	3	—	—	—	—	4	—	—	—	2	—	2
	55-59	1	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1
60-64	—	1	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	1	
Overshot	15-19	—	—	—	-7	-6	—	11	26	24	3	—	-1	—	-6	-4
	20-24	2	-3	1	-8	-11	1	-4	1	-21	-2	-1	3	5	-1	4
	25-29	-1	3	—	-3	1	2	—	-3	-1	-2	—	2	9	-2	7
	30-34	-1	1	—	2	—	4	—	—	6	2	—	—	3	-1	4
	35-39	1	1	—	—	—	-5	—	—	-3	—	—	—	2	-1	-1
	40-44	—	—	—	—	—	-1	—	—	-1	1	-2	—	3	1	5
	45-49	1	—	-1	3	—	—	—	—	3	-1	—	—	—	—	-1
	50-54	—	—	—	-2	—	—	—	—	-2	—	—	—	2	—	2
	55-59	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	—	1	1	1	4
60-64	—	-1	—	—	—	—	—	—	-1	—	—	—	-1	1	—	
Totaal		2	1	—	-14	-16	1	7	24	5	2	-3	5	24	-8	20

TABEL III.6.

Jaar 1932		Mannen								Vrouwen						
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15—19	1	1	—	2	—	—	6	26	36	3	—	—	—	6	9
	20—24	10	1	—	8	—	6	1	9	35	11	—	—	—	8	34
	25—29	10	—	1	4	—	3	—	—	18	4	—	2	14	1	16
	30—34	1	—	1	2	—	—	—	—	4	—	—	—	4	2	6
	35—39	—	—	—	2	—	2	—	—	4	1	—	—	1	1	3
	40—44	—	1	—	1	—	1	—	—	3	1	—	—	2	1	4
	45—49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1	2
	50—54	—	1	—	1	—	—	—	—	2	—	—	—	1	1	2
	55—59	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	1	2	—	3
	60—64	—	1	—	—	—	1	—	—	3	—	—	—	1	—	1
Vertrek	15—19	1	3	—	2	5	1	12	3	27	5	—	—	—	8	13
	20—24	9	6	1	7	11	—	22	8	64	18	4	2	4	10	38
	25—29	12	2	—	4	1	5	1	3	28	9	1	1	8	6	25
	30—34	3	1	—	5	—	3	—	—	12	3	—	—	5	2	10
	35—39	1	—	—	3	—	1	—	—	5	1	—	—	4	—	5
	40—44	4	—	—	—	—	1	—	—	5	—	—	—	4	—	4
	45—49	—	—	—	1	—	3	—	—	4	2	—	—	6	1	9
	50—54	—	1	—	3	—	1	—	—	5	—	—	—	4	1	5
	55—59	2	—	—	1	—	—	—	1	4	2	—	—	2	3	7
	60—64	1	—	—	2	—	—	—	—	4	—	—	—	2	—	2
Overschot	15—19	—	-2	—	—	-5	-1	-6	23	9	-2	—	—	—	-2	-4
	20—24	1	-5	-1	1	-11	6	-21	1	-29	-7	-4	-1	10	-2	-4
	25—29	-2	-2	1	—	-1	-2	-1	-3	-10	-5	-1	1	1	-5	-9
	30—34	-3	-1	1	-3	—	-3	—	—	-9	-3	—	—	-1	—	-4
	35—39	-1	—	—	-1	—	1	—	—	-1	—	—	—	-3	1	-2
	40—44	-4	1	—	1	—	—	—	—	-2	1	—	—	-2	1	—
	45—49	—	—	—	-1	—	-3	—	—	-4	-2	—	—	-5	—	-7
	50—54	—	—	—	-2	—	-1	—	—	-3	—	—	—	-3	—	-3
	55—59	—	—	—	—	—	—	—	-1	-1	-2	—	1	—	-3	-4
	60—64	—	1	—	-2	—	—	—	—	-1	—	—	—	-1	—	-1
Totaal		-9	-8	1	-7	-17	-3	-28	20	-51	-20	-5	1	-4	-10	-38

TABEL III.7.

Jaar 1933		Mannen							Vrouwen							
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkwekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15-19	—	1	1	—	1	11	16	31	3	—	—	1	3	7	
	20-24	2	2	—	3	—	1	2	12	8	—	—	15	3	26	
	25-29	3	3	1	3	—	4	—	14	2	1	3	14	—	20	
	30-34	4	1	1	3	—	3	—	13	—	—	1	6	1	8	
	35-39	1	2	—	—	—	1	—	4	—	—	—	1	1	2	
	40-44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	—	—	5	
	45-49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	4
	50-54	—	—	1	3	—	1	—	2	8	—	—	—	3	1	4
	55-59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	60-64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Vertrek	15-19	—	—	—	1	14	1	—	8	24	6	—	—	13	19	
	20-24	10	5	—	10	17	1	11	11	65	15	—	4	5	11	35
	25-29	3	4	—	6	1	4	—	1	20	11	1	1	6	5	24
	30-34	3	1	—	2	1	2	—	1	12	1	—	1	4	—	6
	35-39	—	—	—	2	—	1	—	—	3	1	—	1	2	1	5
	40-44	1	—	—	—	—	1	—	—	3	1	—	—	3	1	5
	45-49	1	—	—	1	—	—	—	—	2	2	—	—	5	1	8
	50-54	1	—	—	2	—	1	—	—	5	1	—	—	3	—	4
	55-59	1	—	—	3	—	—	—	1	6	—	—	—	2	—	2
	60-64	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2	2	4
Overschot	15-19	—	1	1	-1	-13	—	11	8	7	-3	—	—	1	-10	-12
	20-24	-8	-3	—	-7	-17	—	-9	-9	-53	-7	—	-4	10	-8	-9
	25-29	—	-1	1	-3	-1	—	—	-1	-5	-9	—	2	8	-5	-4
	30-34	1	—	1	1	-1	1	—	1	4	-1	—	—	2	1	2
	35-39	1	2	—	-2	—	—	—	—	1	-1	—	-1	-1	—	-3
	45-44	-1	—	—	—	—	-1	—	—	-2	3	—	—	-2	-1	—
	45-49	-1	—	—	-1	—	—	—	—	-2	-2	—	—	-2	—	-4
	50-54	—	—	1	1	—	—	—	2	4	-1	—	—	—	1	—
	55-59	-1	—	—	-3	—	—	—	-1	-5	—	—	—	-1	—	-1
	60-64	—	—	—	-1	—	—	—	—	-1	—	—	—	-2	-2	-4
Totaal		-9	-1	4	-16	-32	—	2	—	-52	-21	—	-3	13	-24	-35

TABEL III.8.

Jaar 1934		Mannen							Vrouwen							
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15—19	1	6	—	1	—	—	11	7	26	3	—	—	3	2	8
	20—24	1	—	1	3	—	2	—	—	9	5	—	2	13	5	25
	25—29	2	3	—	7	—	3	—	—	15	1	—	1	16	2	20
	30—34	1	3	—	3	—	3	—	—	10	2	—	—	8	3	13
	35—39	2	1	—	3	—	3	—	—	9	1	—	—	3	1	5
	40—44	1	—	—	1	—	—	—	—	2	1	—	—	2	—	3
	45—49	1	—	—	1	—	1	—	—	3	2	—	—	2	—	4
	40—54	—	—	—	—	—	1	—	—	1	1	—	—	4	—	5
	55—59	1	—	—	1	—	1	—	—	3	—	—	—	—	—	—
	60—64	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	1	—	1
Vertrek	15—19	1	2	1	2	5	—	6	3	20	4	—	—	—	7	11
	20—24	2	4	—	12	22	3	6	9	58	16	—	—	8	8	32
	25—29	8	4	—	4	1	5	1	—	23	4	—	2	8	10	24
	30—34	1	2	—	4	—	6	—	—	13	3	—	—	2	2	7
	35—39	2	—	—	2	—	1	—	—	5	1	—	1	3	1	6
	40—44	—	—	—	1	—	1	—	—	2	1	—	—	4	—	5
	45—49	1	—	—	1	—	1	—	—	3	—	—	—	2	—	2
	50—54	1	—	—	1	—	2	—	—	4	2	—	1	2	3	8
	55—59	1	—	—	4	—	—	—	—	5	—	—	—	3	1	4
	60—64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
Overschot	15—19	—	4	-1	-1	-5	—	5	4	6	-1	—	—	3	-5	-3
	20—24	-1	-4	1	-9	-22	-1	-6	-7	-49	-11	—	2	5	-3	-7
	25—29	-6	-1	—	3	-1	-2	-1	—	-8	-3	—	-1	8	-8	-4
	30—34	—	1	—	-1	—	-3	—	—	-3	-1	—	—	6	-1	4
	35—39	—	1	—	1	—	2	—	—	4	—	—	-1	—	—	-1
	40—44	1	—	—	—	—	-1	—	—	—	—	—	—	-2	—	-2
	45—49	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	2
	50—54	-1	—	—	-1	—	-1	—	—	-3	-1	—	-1	2	-3	-3
	55—59	—	—	—	-3	—	1	—	—	-2	—	—	—	-1	-1	-2
	60—64	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	—	—	—	—
Totaal		-7	1	—	-11	-28	-5	-2	2	-52	-15	—	-1	21	-21	-16

TABEL III.9.

Jaar 1935		Mannen								Vrouwen						
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15-19	1	3	—	—	—	—	5	4	13	5	—	2	—	—	7
	20-24	5	1	—	1	—	—	1	7	15	10	1	2	6	3	22
	25-29	—	3	—	7	—	4	1	1	16	2	—	—	20	3	25
	30-34	4	—	—	3	—	2	—	—	9	2	—	2	5	1	10
	35-39	1	1	—	1	—	3	—	—	6	1	—	1	3	—	5
	40-44	—	—	—	1	—	1	—	—	2	1	—	—	3	—	4
	45-49	1	—	—	1	—	1	—	—	3	1	—	1	4	2	8
	50-54	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	55-59	—	—	—	2	—	—	—	—	1	3	—	—	2	—	2
	60-64	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1	—	—	—	—	—
Vertrek	15-19	—	—	—	1	8	1	—	8	18	—	—	—	—	3	3
	20-24	3	5	—	5	12	2	1	6	34	13	1	1	4	8	27
	25-29	7	5	1	6	—	2	—	—	21	10	—	1	14	7	32
	30-34	2	2	—	7	—	2	—	—	13	3	—	—	4	3	10
	35-39	—	—	1	2	—	4	—	1	8	1	—	—	5	1	7
	40-44	1	1	—	4	—	3	—	1	10	2	—	—	5	1	8
	45-49	—	—	—	2	—	—	—	—	2	1	—	—	4	2	7
	50-54	—	—	1	2	—	1	—	1	5	1	—	—	3	2	6
	55-59	—	—	—	—	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2	2
	60-64	2	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2	1	3
Overschot	15-19	1	3	—	-1	-8	-1	5	-4	-5	5	—	2	—	-3	4
	20-24	2	-4	—	-4	-12	-2	—	1	-19	-3	—	2	2	-5	-4
	25-29	-7	-2	-1	1	—	2	1	1	-5	-8	—	-1	6	-4	-7
	30-34	2	-2	—	-4	—	—	—	1	-3	-1	—	2	1	-2	—
	35-39	1	1	-1	-1	—	-1	—	-1	-2	—	—	1	-2	-1	-2
	40-44	-1	-1	—	-3	—	-2	—	-1	-8	-1	—	—	-2	-1	-4
	45-49	1	—	—	-1	—	1	—	—	1	—	—	1	—	—	1
	50-54	—	—	-1	-2	—	-1	—	-1	-5	-1	—	—	3	-2	—
	55-59	—	—	—	2	—	-1	—	1	2	—	—	—	2	-2	—
	60-64	-2	—	—	—	—	1	—	—	-1	—	—	—	-2	-1	-3
Totaal		-3	-5	-3	-13	-20	-4	6	-3	-45	9	—	7	8	-21	-15

TABEL III.10.

Jaar 1936		Mannen							Vrouwen							
Leeftijdsgroep		Handwerkslieden	Verzorgende ber.	Landbouwers	Boomkweekers	Tuindersleerling	Vrije Beroepen	Leerling R.T.S.	Zonder beroep	Totaal	Huishoudelijk p.	Winkeljuffrouw	Vrije beroepen	Zonder ber. geh.	Zonder b. ongeh.	Totaal
Vestiging	15-19	—	3	—	—	—	1	1	15	20	5	—	—	—	3	8
	20-24	3	5	1	1	—	2	—	6	18	9	—	2	15	5	31
	25-29	6	2	1	10	—	—	—	1	20	1	—	3	13	4	21
	30-34	2	—	2	1	—	4	—	—	9	5	—	—	—	—	5
	35-39	1	—	—	1	—	—	—	—	2	2	—	1	6	—	9
	40-44	2	—	—	—	—	2	—	—	4	1	—	—	3	—	4
	45-49	1	1	—	2	—	—	—	—	4	—	—	1	1	2	4
	50-54	1	—	—	1	—	—	—	—	2	1	—	—	1	2	4
	55-59	1	1	—	1	—	—	—	—	4	—	—	—	3	1	4
	60-64	—	—	1	1	—	—	—	—	2	—	—	—	3	—	3
Vertrek	15-19	—	2	1	—	7	1	—	4	15	4	—	2	1	12	19
	20-24	3	2	2	6	20	1	—	9	43	21	—	1	4	5	31
	25-29	3	—	—	13	—	2	1	1	20	8	—	1	7	7	23
	30-34	1	1	—	2	—	3	—	—	8	3	—	1	1	—	5
	35-39	1	—	—	1	—	—	—	—	2	1	—	—	1	1	3
	40-44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
	45-49	1	—	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	—	2
	50-54	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—
	55-59	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1
	60-64	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Overschot	15-19	—	1	-1	—	-7	—	1	11	5	1	—	-2	-1	-9	-11
	20-24	3	3	-1	-5	-20	—	—	-3	-25	-12	—	1	11	—	—
	25-29	3	2	1	-3	—	-2	-1	—	—	-7	—	2	6	-3	-2
	30-34	1	-1	2	-1	—	1	—	—	2	2	—	-1	-1	—	—
	35-39	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	1	5	-1	6
	40-44	2	—	—	—	—	2	—	—	4	1	—	—	3	-1	3
	45-49	—	—	—	2	—	—	—	—	2	-2	—	1	1	2	2
	50-54	1	—	—	—	—	—	—	—	1	1	—	—	1	2	4
	55-59	1	—	—	—	—	—	—	1	2	—	—	—	2	1	4
	60-64	—	—	1	1	—	—	—	—	2	-1	—	—	3	—	2
Totaal		8	5	2	-6	-27	2	—	9	-7	-15	—	2	30	-9	8

